

Ιωάννα Στ. Παπαθανασίου

ΟΡΙΑ ΚΑΙ ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΤΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ
ΣΤΗΝ ΠΡΟΔΙΚΤΑΤΟΡΙΚΗ ΕΔΑ.
ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗΣ
ΤΗΣ ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΗΣ ΕΜΒΕΛΕΙΑΣ,
ΤΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΚΑΤΑΝΟΜΗΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΣΥΝΘΕΣΗΣ
ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΕΡΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ

Τριάντα σχεδόν χρόνια μετά την πρώτη, και υποδειγματική για την εποχή, παρουσίαση του κόμματος της ΕΔΑ στο πλαίσιο της μελέτης των «Πολιτικών Δυνάμεων στην Ελλάδα»,¹ το εγχείρημα του J. Meynaud και των συνεργατών του αντιστέκεται στη φθορά του χρόνου και στην απώλεια της ιστορικής γνώσης ως η εγκυρότερη αναφορά στο κόμμα της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς. Τρεις σημαντικοί παράμετροι ωστόσο καθιστούν δυνατή πλέον, και ως εκ τούτου απαραίτητη, την εκ νέου προσέγγιση και μελέτη των όρων συγκρότησης και εξέλιξης του πολιτικού οργανισμού της ΕΔΑ.

1. Κατ' αρχάς, η καθεστωτική αλλαγή του 1974 συνετέλεσε και στη βελτίωση των όρων διεξαγωγής της επιστημονικής έρευνας. Η πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα έχει ριζικά διαφοροποιηθεί από την εποχή που ο J. Meynaud διαπίστωνε τις δυστοκίες ως προς τη συλλογή στοιχείων και πληροφοριών και επισήμαινε τις δυσχέρειες των ερευνητών στην ανάλυση θεμάτων που άπτονταν της υπο απαγόρευση ζώνης της κομμουνιστικής Αριστεράς.²

---

1. Meynaud, J., με τη συνεργασία των Μερλόπουλου, Π. και Νοταρά, Γ., *Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα*, 2η έκδοση, Μπάιρον, 1974, Αθήνα, σσ. 172-181 και 192-229.

2. Όπως επισημαίνει εύστοχα ο J. Meynaud: «Προκειμένου να αποφευχθεί ο κίνδυνος της αναμειξέως ή συγχύσεως μιας επιστημονικής μελέτης με τις αστυνομικές ανιχνεύσεις, είναι προτιμότερο να ανασταλεί κάθε εκτίμηση της σχέσης ΕΔΑ και Κομμουνιστικού Κόμματος, μέχρις ότου οι Έλληνες πολίτες ξαναποκτήσουν τη δυνατότητα να αναγνωρίζουν ότι είναι κομμουνιστές, χωρίς μια τέτοια ομολογία να αρκεί για να στερηθούν την ελευθερία των», ό.π., σ. 224.

2. Η διεύρυνση των ερευνητικών πεδίων για τη μελέτη των πολιτικών κομμάτων επιτρέπει πλέον τη συστηματική καταγραφή και έρευνα των κομματικών σχηματισμών των οποίων η μελέτη υπέκυπτε, πριν από μερικά χρόνια, αποκλειστικά, σε πολιτικές σκοπιμότητες. Όντως, η λεκτική πολεμική που κυριάρχησε στη μεταπολεμική πολιτική σκηνή, οριοθετώντας αποκλειστικά το πλαίσιο των αναφορών των δύο αντιπάλων στην εμφυλιοπολεμική σύγκρουση,³ υποκαταστάθηκε στη μεταπολιτευτική περίοδο από έναν πλουραλισμό ο οποίος διαχετεύεσε σειρά πληροφοριών για τους κομματικούς μηχανισμούς με γνώμονα την ιδεολογική συγγένεια ή ακόμα, πιο περιοριστικά, την κομματική ταυτότητα του συγγραφέα.⁴ Το διάδοχο αυτό σχήμα δεν οδήγησε ωστόσο σε ιδεολογικά αποδεδειγμένες παραθέσεις στοιχείων και πληροφοριών, αλλά υπάκουσε στην αναπαγωγή περιοριστικών αναλύσεων. Η επιλογή των θεμάτων διά μέσου του υπερτονισμού ή της αποσιώπησης των υπό διαπραγμάτευση αντικειμένων καθορίστηκε σε σημαντικό βαθμό από την πολιτική σκοπιμότητα.⁵

3. Η πολεμική που επικράτησε οδήγησε σε εκτεταμένη παραγωγή αντικομμουνιστικού προπαγανδιστικού έντυπου υλικού, το οποίο διαχετεύεται κυρίως στον κρατικό κατασταλτικό μηχανισμό και στόχο έχει την απόδειξη έντονης και επικίνδυνης παρουσίας των κομμουνιστών που δρουν μέσω των γραμμών της ΕΔΑ. Η παραγωγή αυτή συνεχίζεται κατά τη διάρκεια της απριλιανής δικτατορίας. Ενδεικτικά αναφέρουμε δύο έντυπα σχετικά με τα θέματα που μας απασχολούν, δηλαδή την οργανωτική κατάσταση της ΕΔΑ και τις σχέσεις της με το ΚΚΕ. Πρόκειται: Α) *Η Αλήθεια για την ΕΔΑ*, έκδοση του Συλλόγου Επαναστατισθέντων, Αθήνα, 1963, σσ. 1-125. Β) *Η Κομμουνιστική Υπόνομευσις του Έθνους. Τα Αρχεία Αποκαλύπτουν*, έκδοση του Υπουργείου Προεδρίας της Κυβερνήσεως, Αθήνα, χωρίς ημερομηνία έκδοσης (1967 ή 1968), σσ. 1-76.

4. Χαρακτηριστικές είναι οι αναφορές που γίνονται στο κόμμα της ΕΔΑ από τους Solago, Α., *Ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος*, Πλειάς, Αθήνα, 1975, σσ. 200-220, Νεφελούδη, Π., *Στις Πηγές της Κακοδιαμονίας. Τα Βαθύτερα Αίτια της Διάσπασης του ΚΚΕ*, Gutenberg, Αθήνα, 1974, σσ. 322-329, Δημητρίου, Π., *Η Διάσπαση του ΚΚΕ*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1978, τόμ. Α', σσ. 134-138, 219-220 και 307, Μπριλλάκης, Α., *Το Ελληνικό Κομμουνιστικό Κίνημα*, Εξάντας, Αθήνα, 1980, σσ. 136-147, Βουρνάς, Τ., *Η Διάσπαση του ΚΚΕ*, Τολιδής, Αθήνα, 1983, σσ. 1-92, και Ελεφάντη, Αγ., «Το Συνέδριο του ΚΚΕ-εσωτ. και η Ελληνική Αριστερά», περ. *Ο Πολίτης*, 1976, Νο 3/4, σ. 15, όπως επίσης και στο περιοδικό του ΚΚΕ-εσωτ. *Διάλογος*, όπου υπό το γενικό τίτλο «Το ΚΚΕ και η ΕΔΑ στα Χρόνια της Δημοκρατικής Αντίστασης, 1946-1967» δημοσιεύονται κομματικές αποφάσεις και ενυπόγραφες τοποθετήσεις ηγετικών στελεχών του ΚΚΕ-εσωτ. για την περίοδο, Νο 1, 1972, σσ. 61-93, Νο 3/4, 1972, σσ. 80-130, Νο 5, 1973, σσ. 58-74, Νο 6, 1973, σσ. 65-89, Νο 7/8, 1973, σσ. 57-65.

5. Θεωρούμε ότι δεν είναι τυχαίο γεγονός ο υπερτονισμός της σημασίας της Εθνικής Αντίστασης, καθώς και η σημαντική παραγωγή έργων για την ίδια περίοδο, σε αντίθεση με την αποσιώπηση βασικών ιστορικών θεματικών, όπως ο Εμφύλιος Πόλεμος 1946-1949 αλλά και η ιστορία της ΕΔΑ. Στη μετά το 1974 περίοδο πρυντανεύουν τόσο η λογική της «συσπείρωσης των προοδευτικών δυνάμεων», όσο και η πολιτική ανανέωσης και εκσυγχρονισμού της συντηρητικής παράταξης. Κατά συνέπεια, θεματικές ανάληψης περιόδων όπως ο Εμφύλιος Πόλεμος και αναφορές στη μετεμφυλιακή Ελλάδα δε βρίσκουν θέση στη στρατηγική του συνόλου των πολιτικών σχηματισμών. Από τη μια πλευρά, η υπενθύμιση της Εθνικής Αντίστασης σηματοδοτεί την ενότητα, την προοδευτική κατεύθυνση, χωρίς να ενοχλεί ιδιαίτερα τη συντηρητική παράταξη, τη στιγμή που ήταν παρούσα στην Αντίστα-

3. Στη σημερινή διεύρυνση των ερευνητικών πεδίων προστίθεται η δημοσιοποίηση των πρωτογενών ιστορικών πηγών. Η ταξινόμηση και επεξεργασία του Αρχείου της προδικτατορικής ΕΔΑ⁶ κάλυψε, από την άποψη αυτή, ένα σημαντικό κενό. Ουσιαστικά, ούτε η αποκατάσταση του πολιτικού κλίματος ούτε οι νέες μέθοδοι ανάλυσης των πολιτικών κομμάτων σήμαναν αυτόματα και την αποκατάσταση της έρευνας για τους ελληνικούς πολιτικούς σχηματισμούς. Οι δυσκολίες του παρελθόντος κληροδοτήθηκαν στο παρόν. Με την παρατεταμένη άρνηση ή την επιλεκτική δημοσιοποίηση αρχαιικού υλικού εκ μέρους των κομμάτων,⁷ η έλλειψη ιστορικών πηγών είχε εκ των πραγμάτων οριοθετήσει το βεληγκεές και το αποτέλεσμα της προσπάθειας.⁸

ση, και, ταυτόχρονα, νομοποιεί το εκσυγχρονιστικό πρόσωπό της. Επομένως η αναφορά στην Εθνική Αντίσταση αποδίδει την ιστορική σημασία των πολιτικών παρατάξεων, αποκαθιστά την ισορροπία μεταξύ των δύο χώρων, υποβαθμίζοντας, ταυτόχρονα, τη λογική της σύγκρουσης, που ουσιαστικά ήταν η σημαίνουσα κατάσταση την περίοδο 1940-1950. Αντίθετα, η εμφύλια σύρραξη ανακυκλώνει τη συλλογική μνήμη σε κατευθύνσεις απόλυτης διάκρισης, υπερτονίζοντας τις συγκρούσεις. Η ίδια η Αριστερά άλλωστε αποποιείται, στις όποιες αναφορές, τις στρατηγικές της επιλογές των ετών 1945-1949, τονίζοντας την αναγκαστική πορεία προς τον Εμφύλιο Πόλεμο. Βλ. *Σύντομη Ιστορία του ΚΚΕ, Σχέδιο (1918-1949)*, έκδοση της ΚΕ του ΚΚΕ, Αθήνα, 1988, σσ. 241-262. Βλ. επίσης Παρτσαλιδής, Μ., *Διπλή Αποκατάσταση της Εθνικής Αντίστασης*, Θεμέλιο, 1978, σσ. 188-201. Μοναδική διαφοροποίηση στην ιδιότυπη συναίνεση αποτελεί η δημοσιοποίηση στην «Αυγή» ενός σημαντικού τμήματος των Αρχείων του ΚΚΕ, υπό την επιμέλεια του Φ. Ηλιού. Αν και οι ερμηνευτικοί άξονες δεν αποκλίνουν ουσιαστικά, από την τρέχουσα λογική της Αριστεράς, πρόκειται για την παρουσίαση σημαντικότητας αρχαιικού υλικού που αφορά τον εμφύλιο πόλεμο. Βλ. «Ο εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα», *Αυγή*, 2 Δεκ. 1979 έως και 23 Ιανουαρίου 1980.

Από την άλλη πλευρά, η παραγνώριση της ιστορίας της ΕΔΑ σχετίζεται με την υπό διαμόρφωση κατάσταση στον εσωτερικό χώρο της Αριστεράς. Σε αντίθεση με τη συστηματική προσπάθεια κάθε συνιστώσας της πολυδιασπασμένης μετά το 1974 Αριστεράς να οικειοποιηθεί την περίοδο της Αντίστασης, οι όποιες αναφορές στην περίοδο 1951-1967 συγκρούονται με την εικόνα της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς, που ακόμη και λόγω της ονομασίας της παραπέμπει στο ενιαίο του αριστερού χώρου.

6. Η ταξινόμηση και επεξεργασία του Αρχείου ΕΔΑ πραγματοποιήθηκε από επιστημονική ομάδα του ΕΚΚΕ υπό την επιστημονική εποπτεία του Ηλία Νικολακόπουλου, της υπογράφουσας και του Γιάννη Βούλγαρη. Με την ευκαιρία αυτή, ας μου επιτραπεί να ευχαριστήσω τη Θεοδώρα Θεοδοσοπούλου, τη Γεωργία Καμπυλακά και τη Μάρθα Μπογιοπούλου που συμμετείχαν ενεργά όχι μόνο στην οργάνωση του Αρχείου, αλλά και στη συλλογή του υλικού στο οποίο εν πολλοίς βασίζεται η παρούσα εργασία.

7. Αναφερόμαστε στη δημοσιοποίηση αρχαιικού υλικού από το ΚΚΕ και το ΚΚΕ-εσωτ. Τα δύο κόμματα δημοσιεύουν *κατ' αποκλειστικότητα επίσημα κείμενα*. Το μεν ΚΚΕ για την περίοδο 1918-1949, ενώ το ΚΚΕ-εσωτ. για την περίοδο 1918-1945. Χρειάζεται να σημειωθεί ότι: α) οι δημοσιεύσεις δεν περιέχουν το σύνολο του αρχαιικού υλικού που διαθέτουν τα κόμματα και β) τα επίσημα κείμενα περιορίζονται στη μέχρι και τη λήξη του Εμφυλίου Πολέμου περίοδο, χωρίς να συμπεριλαμβάνουν την επίμαχη περίοδο δημιουργίας και εξέλιξης της ΕΔΑ.

8. Χαρακτηριστικός παραμένει ο τρόπος με τον οποίο οι συγγραφείς διαχειρίζονται μέχρι σήμερα το ζήτημα του αριθμού των μελών και κατά συνέπεια της κομματικής συγκρότησης της ΕΔΑ. Ο J. Meynaud διαπιστώνοντας ότι «δεν υπάρχει καμία πληροφορία σχετι-

Πώς συγκροτήθηκε ο πολιτικός οργανισμός της ΕΔΑ; Πώς διαμορφώθηκαν και αποτυπώθηκαν, στη διάρκεια της 16χρονης παρουσίας και παρέμβασής του στην πολιτική σκηνή, οι επάλληλοι ομόκεντροι κύκλοι που καθορίζουν την ύπαρξη, οργάνωση και λειτουργία κάθε κόμματος; Ποιοι ήταν οι όροι της πολιτικής στρατηγικής που σηματοδότησαν σε κάθε χρονική στιγμή την πορεία της;

Οι απαντήσεις εστιάζονται στην εξέλιξη και κατανομή της κομματικής δύναμης της ΕΔΑ και στην κοινωνική στρωματογραφία των μελών της. Άλλωστε, το ζήτημα των μελών δε λειτουργεί μόνο σαν το «μαύρο κουτί» που εμπεριέχει καταγραμμένες όλες τις πληροφορίες για τη σύνθεση του πληθυσμιακού δυναμικού που αποτελεί την «κομματική βάση». Αποτελεί επίσης το κομβικό σημείο συνάντησης της ΕΔΑ με την ελληνική κοινωνία και την αφετηρία για τη διερεύνηση της εσωτερικής και εξωτερικής δυναμικής ενός ζώντος πολιτικού οργανισμού, στο μέτρο που καθιστά εφικτή τη σύγκριση των διαφορετικών βαθμίδων πολιτικής συμμετοχής.

Όντως, οι συγκρίσεις των στοιχείων που διαθέτουμε για τον ηγετικό πυρήνα, τα ηγετικά και μεσαία στελέχη και την κομματική βάση, τα μέλη, αποτυπώνουν ικανοποιητικά τη δυναμική των κύκλων που συνιστούν το κόμμα. Αντίστοιχα, οι συσχετίσεις των μελών με το εκλογικό σώμα αλλά και με αυτό των αναγνωστών του «αριστερού Τύπου» καταγράφουν τη δυναμική των ευρύτερων κύκλων που το πλαισιώνουν και εδραιώνουν υποθέσεις σχετικές με τα όρια της πολιτικής συμμετοχής και ένταξης του αριστερού πληθυσμού στην προδικτατορική ΕΔΑ.

1. Προσέγγιση και μεθοδολογικές επιλογές

Θεωρούμε απαραίτητες κάποιες διευκρινίσεις ως προς τη μέθοδο προσέγγισης και επιλογής των πρωτογενών πηγών.

Δύο στοιχεία καθορίζουν υποχρεωτικά τις μεθοδολογικές επιλογές μας. Πρώτον, η φύση του διαθέσιμου αρχειακού υλικού και, δεύτερον, η δομή της κομματικής οργάνωσης της ΕΔΑ.

Συνασπισμός κομμάτων και πολιτικών προσωπικοτήτων της Αριστεράς, η ΕΔΑ ιδρύθηκε τον Αύγουστο του 1951 με σκοπό να καλύψει το κενό που δημιούργησε η απουσία του ΚΚΕ και του πολιτικού συνασπισμού του ΕΑΜ, κτηγμένων εκτός νόμου από τη σειρά των έκτακτων μέτρων του Εμφύλιου Πολέμου (1947). Η μετεξέλιξη της σε κόμμα το 1956, η εντεινόμενη κομμουνιστική παρουσία στις γραμμές της από το 1958 αλλά και οι στρατηγικές επιλογές τόσο της ηγεσίας της, όσο και της κομμουνιστικής ηγεσίας στο Βουκουρέστι οδήγη-

---

κά με τον αριθμό των μελών της ΕΔΑ. Κατά τους ηγέτες της, η στρατολόγηση παρεμποδίζεται από τους κινδύνους που συνδέονται με την προσχώρηση (κίνδυνος υποβολής σε αστυνομική παρακολούθηση ή απολύσεως από την εργασία...), προτείνει ως μοναδικό τρόπο αριθμητικού υπολογισμού του διαπιστωμένα μεγάλου αριθμού οπαδών τις «εκλογικές στατιστικές», όπ., σ. 220. Για το ίδιο ζήτημα στη μεταπολιτευτική περίοδο, βλ. τα επεξηγηματικά σχόλια του Πίνακα 1.

σαν στη σταδιακή «κομμουνιστικοποίηση» του κόμματος. Χωρίς να ταυτιστεί ποτέ με το ΚΚΕ, η ΕΔΑ δομήθηκε προοδευτικά –κυρίως μετά το 1959– σύμφωνα με την κομμουνιστική λογική της οργάνωσης.

Στο πλαίσιο αυτό, η προσέγγιση του αρχαιικού υλικού στηρίζεται σε δάνεια από τη μεθοδολογία ανάλυσης των κομμουνιστικών κομμάτων. Σίγουρα, τα ερωτήματα που θέτει ο ερευνητής στο προς επεξεργασία υλικό είναι διαφορετικά. Ωστόσο, η συγκεκριμένη δομή της οργάνωσης, που αντανακλά την οργάνωση των κομμουνιστικών κομμάτων, προσανατολίζει την επιλογή και επεξεργασία των πρωτογενών πηγών προς αυτή την κατεύθυνση και νομομοποιεί τυπικές έστω συγκρίσεις και αντιστοιχίες.

Α. Ως προς το διαθέσιμο υλικό σχετικά με την *ηγεσία και τον κομματικό μηχανισμό*, οι δυνατότητες ανάλυσης δικαιώνονται.

Α.1. Σε αντίθεση με την κομμουνιστική πολιτική πρακτική διατήρησης σε μυστικότητα των ονομάτων των εκλεγμένων στα ανώτερα ηγετικά κλιμάκια στελεχών, η ΕΔΑ δημοσιοποιεί τις ονομαστικές καταστάσεις των εκλεγμένων από τα συγκληθέντα «σώματα του κόμματος» ηγετικών στελεχών της.

Δημοσιοποιούνται τρεις σειρές ονομαστικών καταστάσεων, συνοδευόμενες από στοιχεία σχετικά με την επαγγελματική ιδιότητα και με περιστασιακές αναφορές στον τόπο καταγωγής. Αντιστοιχούν στα εκλεγμένα ηγετικά στελέχη από την Α΄ Συνδιάσκεψη (Ιούλιος 1956), το Α΄ Συνέδριο (Οκτώβριος-Νοέμβριος 1959) και το Β΄ Συνέδριο του κόμματος (Δεκέμβριος 1962). Το διαθέσιμο υλικό παρέχει στον ερευνητή τη δυνατότητα διερεύνησης της σύνθεσης, της κινητικότητας και των αλλαγών τόσο στην ευρύτερη ηγετική ομάδα της ΕΔΑ, όσο και στον ηγετικό πυρήνα, στο μέτρο που οι πληροφορίες αφορούν τη στελέχωση του συνόλου των διοικητικών-διευθυντικών οργάνων του κόμματος.

Α.2. Όσον αφορά τα μεσαία κομματικά στελέχη, η ΕΔΑ ακολουθεί την κομμουνιστική παράδοση. Οι πληροφορίες συλλέγονται εμμέσως από τις δημοσιευμένες στατιστικές των αντιπροσώπων-εκλεκτόρων στα συνέδρια του κόμματος.

Πολιτική πρακτική που εισήχθη στα κομμουνιστικά κόμματα από την εποχή της Κομίντεν, ως πρόσθετη «απόδειξη» της αντιπροσωπευτικότητας και επομένως της νομομοποίησης των ομόφωνων αποφάσεων των κομμουνιστικών συνεδρίων⁹, μεταφέρεται ως παράδοση που εγγυάται τη «διαφάνεια» της σύνθεσης των συνεδρίων στην ΕΔΑ από το 1959. Δύο σειρές στατιστικών δεδομένων, σχετικών με τους εκλεγμένους από τις περιφερειακές και τοπικές οργανώσεις συνέδρους στο Α΄ και Β΄ Συνέδριο αντιστοιχώς, αποτυπώνουν τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των μεσαίων κομματικών στελεχών.

Β. Το πρόβλημα της επιλογής του υλικού για τον ακριβή προσδιορισμό του αριθμού, τη γεωγραφική κατανομή και την κοινωνική σύνθεση των μελών του κόμ-

9. Για την πολιτική πρακτική συλλογής στατιστικών στοιχείων που εγκαινιάζεται από την Κομμουνιστική Διεθνή το 1921, βλ. Kriegel, A., *Les Communistes Français*, Seuil, Παρίσι, 1968, σσ. 11-13.

ματος είναι περισσότερο σύνθετο. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η κομμουνιστική αντίληψη και πρακτική περί «συνωμοτικότητας» συμπλέει με την αρνητική ιστορική συγκυρία, αποκλείοντας κάθε εκδοχή δημοσιοποίησης πληροφοριών. Το πρωτογενές αρχειακό υλικό που καλείται να πληρώσει το κενό περιέχει πληροφορίες που επιτρέπουν να προσδιοριστεί η διαφορετικότητα των φάσεων της οργανωτικής συγκρότησης του κόμματος. Δεν πρόκειται ωστόσο για ομοιογενές υλικό αλλά για διάφορους τύπους εγγράφων¹⁰ όπου αποτυπώνεται η εξέλιξη του κομματικού δυναμικού και διαφαίνεται η μετεξέλιξη και η σταδιακή διαδικασία «κομμουνιστικοποίησης» του κόμματος. Την πλήρη έλλειψη στοιχείων για την περίοδο έως το 1958 ακολουθεί, έως το 1962, μια χρονική φάση διατήρησης χειρογράφων ή δακτυλογραφημένων καταστάσεων για την οργανωτική εμβέλεια της ΕΔΑ. Πλήρη στοιχεία διατίθενται μόνο για την περίοδο 1964-1967. Οι πληροφορίες της συγκεκριμένης περιόδου αφορούν ουσιαστικά 4 βασικούς τύπους εγγράφων:

- α) Συγκεντρωτικές καταστάσεις του Οργανωτικού Γραφείου.
- β) Συγκεντρωτικές καταστάσεις των Γραφείων Περιοχών.
- γ) Αναλυτικές καταστάσεις των Νομαρχιακών Επιτροπών.
- δ) Αναλυτικές καταστάσεις των Στοιχείων (επαγγελματικών, κλαδικών και τοπικών οργανώσεων βάσης) της ΕΔΑ.

Παρά τις ανεπάρκειες της πρώτης περιόδου και την ανομοιογένεια του αρχειακού υλικού, η απογραφή της οργανωτικής δύναμης και διάρθρωσης της ΕΔΑ καθίσταται εφικτή για την περίοδο 1958-67. Ωστόσο, το κυριότερο ερώτημα τίθεται ως προς την επιλογή του τύπου των εγγράφων που θα χρησιμοποιηθούν σαν βάση για την ανάλυση των δεδομένων της περιόδου 1964-1967 αλλά και για τη μελέτη της γεωγραφικής κατανομής των μελών.

Η πολλαπλότητα ακριβώς των τύπων των εγγράφων εμπεριέχει κινδύνους για την έρευνα, ο μεγαλύτερος από τους οποίους εντοπίζεται στις αριθμητικές αποκλίσεις που παρατηρούνται μεταξύ των διαφόρων εγγράφων. Τα δεδομένα του Οργανωτικού Γραφείου δε συμφωνούν με τις καταστάσεις των Γραφείων Περιοχών και με τα αναλυτικά δεδομένα των Νομαρχιακών Επιτροπών. Οι Κεντρικές Οργανώσεις εμφανίζουν τάση διόγκωσης των οργανωμένων δυνάμεων του κόμματος.

Στο τιθέμενο δίλημμα επιλογής μεταξύ της λογικής της γεωγραφικής και της απόλυτης χρονολογικής ομοιογένειας –που εξασφαλίζουν τα στοιχεία του Οργανωτικού Γραφείου– και για την αποφυγή του πραγματικού κινδύνου υπερεκτίμη-

10. Δυστυχώς τα έγγραφα του ταξινομημένου Αρχείου ΕΔΑ δεν έχουν ακόμη αριθμηθεί και ως εκ τούτου καθίστανται αδύνατες οι παραπομπές σε συγκεκριμένα κάθε φορά έγγραφα. Πάντως το σύνολο των στοιχείων στα οποία αναφερόμαστε αντλείται από το φάκελο «ΕΔΑ – Οργανωτικές Καταστάσεις Μελών» και από συγκεκριμένους υποφακέλους που αντιστοιχούν στα αρμόδια κεντρικά ή τοπικά διοικητικά όργανα, σύμφωνα με την πυραμίδα λογική οργάνωσης της ΕΔΑ.

Στον υποφάκελο «Συγκεντρωτικές Καταστάσεις Οργανωτικού Γραφείου» περιέχονται χρονολογημένες οι καταστάσεις κίνησης του συνολικού αριθμού των μελών, που εκδίδο-

σης του αριθμού των μελών της ΕΔΑ, επιλέξαμε την υιοθέτηση, ως αναλυτικής βάσης, των καταστάσεων των Νομαρχιακών Επιτροπών, οι οποίες εξασφαλίζουν ταυτόχρονα και την πλήρη εικόνα γεωγραφικής κατανομής των μελών σε τοπικό επίπεδο.

Η επιλογή στηρίχτηκε στην ακόλουθη προβληματική¹¹. Κατ' αρχάς η τέταρτη σειρά αριθμών που διαθέτουμε, δηλαδή οι τοπικές αναλυτικές καταστάσεις, όπως και οι καταστάσεις των οργανώσεων βάσης –των Στοιχείων–, εμφανίζονται εξαιρετικά λεπτομερείς και ενδιαφέρουν περισσότερο έρευνες για συγκεκριμένες περιοχές, αν και συχνά είναι ελλιπείς.

Η πρώτη και η δεύτερη σειρά αριθμών, που προέρχονται από το Οργανωτικό Γραφείο και τα Γραφεία Περιοχών, δεν μπορούν να θεωρηθούν ως απόλυτα

νται από το Οργανωτικό Γραφείο του Κόμματος. Αντίστοιχα ταξινομούνται τα στοιχεία που αφορούν τις «Συγκεντρωτικές Καταστάσεις των Γραφείων Περιοχών», όπως η Δυτική και Κεντρική Μακεδονία, η Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, η Θεσσαλία, η Ήπειρος κ.λπ. Τέλος, τα αναλυτικά στοιχεία των Νομαρχιακών Επιτροπών διατηρούνται σύμφωνα με τη γεωγραφική διαίρεση κατά νομαρχιακό διαμέρισμα της χώρας, ενώ στο εσωτερικό κάθε υποφακέλου που αφορά τις Νομαρχιακές Επιτροπές διατηρούνται ως ανεξάρτητες ενότητες τα στοιχεία για την κίνηση των μελών στις επαρχίες και στα αστικά συγκροτήματα υπό την αρμοδιότητα των Επιτροπών Πόλης της ΕΔΑ.

11. Η κλασική μέθοδος αποτίμησης της δύναμης των κομμάτων και καταγραφής της εξέλιξής τους συνίσταται στην ανάλυση των εγγραφών που αφορούν τις ανανεώσεις των κομματικών καρτών των μελών. Η επαλήθευση των στοιχείων καθίσταται εφικτή με τη διασταύρωση των δεδομένων με τους αντίστοιχους αριθμούς πληρωμών των κομματικών συνδρομών.

Στην περίπτωση των κομμουνιστικών κομμάτων η κατά περιόδους ανακοίνωση στοιχείων, κυρίως στη διάρκεια των συνεδρίων, αφορά 4 σειρές αριθμών:

1. Τον αριθμό των καρτών που εκδίδονται από το κέντρο.
2. Το συνολικό αριθμό των διανεμημένων καρτών.
3. Τα αναλυτικά στοιχεία των ομοσπονδιών για τις διανεμημένες κάρτες.
4. Τα σπάνια ανακοινώσιμα στοιχεία για τον αριθμό των κομματικών συνδρομών.

Στην περίπτωση της ΕΔΑ, η διανομή καρτών μελών του κόμματος, αν και προβλέπεται καταστατικά, δεν αποτέλεσε πρακτική αποτίμησης της κομματικής δύναμης. Τα επισημαινόμενα προβλήματα οδήγησαν στην απομάκρυνση από την πάγια κομμουνιστική πρακτική την οποία το ΚΚΕ ακολούθησε πιστά ακόμη και κατά τη διάρκεια του Εμφύλιου Πολέμου. Οι έλεγχοι των συνδρομών αποδεικνύονται εξίσου ελλιπείς και αφορούν μόνο τις ισχυρές αριθμητικά κομματικές οργανώσεις.

Κατά συνέπεια, η επιλογή της μεθόδου προσέγγισης του αριθμού των μελών καθορίζεται από το διαθέσιμο υλικό, ενώ επαφίεται στον ερευνητή το καθήκον εξακριβωσης της εγκυρότητας των στοιχείων. Οι Γάλλοι ερευνητές επέλεγον την παράθεση των αναλυτικών εγγραφών των ομοσπονδιών και τις διασταυρώνουν με τον αριθμό των ανακοινωμένων από το κέντρο διανεμημένων καρτών. Η διόγκωση των αριθμών αναγνωρίζεται ως το δυσχερότερο προς επίλυση πρόβλημα. Παρά την απόπειρα περιορισμού της με την ακολουθούμενη επιλογή των αναλυτικών ομοσπονδιακών εγγραφών, η αριθμητική υπερεκτίμηση των στοιχείων θεωρείται βέβαια, αλλά κρίνεται ως αποδεκτή λόγω της ισομερούς κατανομής της σε εθνικό επίπεδο.

Βλ. σχετικά το ειδικό αφιέρωμα του περιοδικού *Communisme*, με τίτλο «Sociologie du Parti Communiste Français», P.U.F., No 7, 1985, και ειδικά τα άρθρα: 1) Button, Ph., «Les Effectifs du PCF (1920-1984)», σσ. 5-30. 2) Platone, Fr., «Les Adhérents de l'Apogée. La Composition du PCF en 1979», σσ. 31-64.

αξιοπίστες. Η διαπιστωμένη διόγκωση των στοιχείων στις συγκεντρωτικές καταστάσεις του Οργανωτικού Γραφείου δεν είναι ανεξάρτητη της πρόθεσης προσαρμογής του πραγματικού αριθμού των μελών στους προαναγγελλόμενους από την ηγεσία στόχους των οργανωτικών εκστρατειών και της ακολουθούμενης πολιτικής μαζικοποίησης της ΕΔΑ, που συγκεκριμενοποιείται κάθε φορά με ορισμένα «πλάνα στρατολόγησης». Το Κέντρο ελαχιστοποιεί κατ' αυτό τον τρόπο τις ενυπάρχουσες αποκλίσεις, επιβεβαιώνοντας τη μέγιστη επιτυχία της οργανωτικής πολιτικής. Την ίδια τάση, αλλά σε μικρότερη κλίμακα, εμφανίζουν επίσης οι γενικές καταστάσεις των Γραφείων Περιοχών, τα οποία ελέγχονται ως υπεύθυνα επιτυχίας των πλάνων στις υπό την αρμοδιότητά τους περιφέρειες.

Αντίθετα, οι αναλυτικές καταστάσεις των Νομαρχικών Επιτροπών κρίνονται ως οι πλέον αντιπροσωπευτικές. Η διόγκωση αριθμών, αν και πιθανή, δε φαίνεται να υπακούει σε κάποια ιδιαίτερη νομομοποίηση. Σε ένα κόμμα, όπως η υπό «κομμουνιστικοποίηση» ΕΔΑ, οι Νομαρχιακές Επιτροπές δεν ενδιαφέρονται να επιχειρήσουν μια συστηματική διόγκωση αριθμών. Οι ευθύνες τους στη διαμόρφωση των πολιτικών αποφάσεων είναι ανεξάρτητες από τη δυναμική εξέλιξη του αριθμού των μελών τους. Εξάλλου, η αύξηση των μελών επιφέρει πρόσθετα καθήκοντα στους υπευθύνους, όπως η διανομή των κομματικών περιοδικών εντύπων ή η συγκέντρωση χρημάτων και υπογραφών. Μια ανεξάρτητη «αριθμητική πολιτική» θα είχε ως άμεση συνέπεια την κριτική των υπευθύνων του Κέντρου και της Περιφέρειας για το μη «επιδειχθέντα ζήλο» της Νομαρχιακής Επιτροπής στην πλήρη εκτέλεση των καθηκόντων της.

Ωστόσο, η αποτίμηση της συνολικής δύναμης δεν μπορεί παρά να κατασκευαστεί από τη διασταύρωση των διαφορετικών πηγών. Και τούτο καθίσταται αναγκαίο, διότι, από τη μία πλευρά, υπάρχει η εμφανής αδυναμία κάποιων Νομαρχιακών Επιτροπών να τροφοδοτήσουν την κεντρική διοίκηση με πλήρη στοιχεία¹² και, από την άλλη, η καταστροφή και η απώλεια αρχειακού υλικού στη μακροχρόνια, περιπετειώδη διαδρομή του Αρχείου δημιούργησαν κενά πληροφοριών, που μπορούν σχετικά ανώδυνα να καλυφθούν από την επιστροφή δεδομένων που διαθέτει μόνο η κεντρική συντονιστική μηχανή.

2. Φάσεις συγκρότησης της ΕΔΑ

Η επιβολή της στρατιωτικής δικτατορίας τον Απρίλιο του 1967 ανέκοψε βίαια μια σημαντική κινητοποίηση για τη διεύρυνση της κομματικής βάσης της ΕΔΑ. Από το Μάρτιο του 1966, η Β' Πανελλαδική Οργανωτική Σύσκεψη του κόμμα-

12. Η επεξεργασία του Αρχείου ανέδειξε με σαφήνεια το διαφορετικό βαθμό δραστηριότητας των διαφόρων τοπικών κομματικών οργάνων της ΕΔΑ. Για παράδειγμα η Νομαρχιακή Επιτροπή Φθιώτιδας και το Γραφείο Κεντρικής Μακεδονίας επιδεικνύουν ιδιαίτερο ζήλο στη συγκέντρωση πλήρων στοιχείων και στην τακτική ενημέρωση του Οργανωτικού Γραφείου. Αντίθετα, οι Νομαρχιακές Επιτροπές Χανίων, Μεσσηνίας, Πρεβέζης, Θεσπρωτίας και Άρτας ενημερώνουν μόνο περιστασιακά, δηλαδή στο τέλος των οργανωτικών εκστρατειών, και με συνολικούς αριθμούς την κεντρική διοίκηση.

τος είχε εγκρίνει το «πλάνο στρατολόγησης» και είχε καθορίσει τους οργανωτικούς στόχους του νέου κύκλου «κομματικής οικοδόμησης». Μετασχηματισμένη σε μαζικό κόμμα, η ΕΔΑ διέσχιζε από το 1964 την τρίτη φάση της οργανωτικής της συγκρότησης.

Πράγματι, η αναγγελία της ίδρυσης της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς στις 3 Αυγούστου 1951¹³ μπορεί να αποτελεί συμβολικά την αφετηρία της 16χρονης πολιτικής παρουσίας της, δεν εγκαινιάζει όμως και την ενιαία γραμμική πορεία οργανωτικής εξέλιξης. Η οργανωτική διάρθρωση ενσαρκώνεται ουσιαστικά σε τρεις διαφορετικές φάσεις οι οποίες υπαγορεύονται από τη μετεμφυλιακή πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα, καταγράφονται όμως και σαν αποτέλεσμα συγκεκριμένων στρατηγικών πολιτικών επιλογών τόσο της ηγεσίας της, όσο και της εξόριστης στο εξωτερικό κομμουνιστικής ηγεσίας.

1η φάση: το πολιτικό μέτωπο

Η πρώτη φάση (1951-1956) συνδέεται με τη λειτουργία της ΕΔΑ ως συνασπισμού κομμάτων και προσωπικοτήτων της Αριστεράς. Η θνησιγενής Δημοκρατική Παράταξη το 1950 εκπληρώνει την απόφαση της 6ης Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ (Οκτώβριος 1949) σχετικά με «τη συνένωση όλων των προοδευτικών δυνάμεων του τόπου σ' ένα κοινό μέτωπο με βάση το πρόγραμμα για τη δημοκρατικοποίηση της Ελλάδας...»¹⁴. Ο πολιτικός συνασπισμός της ΕΔΑ, που τη διαδέχεται, ικανοποιεί ταυτόχρονα και την κομμουνιστική αντίληψη της μετωπικής στρατηγικής. Η ΕΔΑ είναι το πολιτικό σχήμα που συγκροτείται με κομμουνιστική πρωτοβουλία και εξασφαλίζει:

α) τη συσπείρωση της Αριστεράς, ηττημένης όχι μόνο στρατιωτικά, αλλά κυρίως πολιτικά από τον Εμφύλιο Πόλεμο, σε ένα μέτωπο που παραπέμπει στον πολιτικό συνασπισμό του ΕΑΜ·

β) την προβολή των νέων θέσεων του ΚΚΕ για την Ελλάδα, υπό τη μορφή προγραμματικών κατευθύνσεων των πολιτικών εταίρων, όπως συμπυκνώνονται στα αρχικά Ε.Δ.Α. με τις λέξεις Ειρήνη – Δημοκρατία – Αμνηστία.

γ) την ασφαλή –υπό την έννοια του ελεγχόμενου μετώπου– επανένταξη της κομμουνιστικής Αριστεράς στην πολιτική ζωή.

13. Ημερομηνία της επίσημης ανακοίνωσης για τη σύσταση του πολιτικού συνασπισμού του οποίου το όνομα και το έμβλημα κατατίθενται στις 8 Αυγούστου στο Πρωτοδικείο Αθηνών. Για τις διαπραγματεύσεις των πολιτικών εταίρων προ και μετά τη δημιουργία της ΕΔΑ, βλ. Βουρνάς, Τ., *Η Διάσπαση του ΚΚΕ*, ό.π., σσ. 13-28, και Λιναρδάτος, Σπ., *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1977, Α' τόμ., σσ. 271-276.

14. Βλ. *40 Χρόνια του ΚΚΕ 1918-1958. Επιλογή Ντοκουμέντων*, Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις, Νοέμβριος 1958, χωρίς τόπο έκδοσης, σ. 582.

Για τη στρατηγική του ΚΚΕ μετά την ήττα του 1949, την ακολουθούμενη πολιτική πρακτική για την εφαρμογή της στην Ελλάδα και τις φάσεις προς πλήρωση των όρων λειτουργίας του μετώπου της Αριστεράς μέσω της δημιουργίας της ΕΔΑ, βλ. Παπαθανασίου, Ι., *Contribution à l'Histoire du Parti Communiste Grec, 1949-1951*, Διδακτορική Διατριβή στο Πανεπιστήμιο Paris X Nanterre, 1988, σσ. 110-127 και 143-167.

Η έκδοση της καθημερινής εφημερίδας *Αυγή*¹⁵, η καταστατική κατοχύρωση του πολιτικού συνασπισμού, ο θεσμός του μέλους, που εισάγεται καταστατικά, παραπέμπουν στην οργάνωση και λειτουργία των Μετώπων (Λαϊκών και Πατριωτικών) που έχει ήδη επιχειρήσει το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα και κατά συνέπεια το ΚΚΕ. Η ΕΔΑ δεν αποτελεί μια απλή εκλογική συνένωση αλλά έναν πολιτικό οργανισμό που εμπεριέχει δυνάμει τις προϋποθέσεις μετεξέλιξης του.

Η επιλογή χαλαρής οργανωτικής πολιτικής απαντά στο πολιτικό κλίμα της εποχής, στις διώξεις των αριστερών και στην πολεμική που γειρείται εναντίον του νέου συνασπισμού την επομένη της δημιουργίας του.¹⁶ Η νομιμοποίησή του αντλείται διττά: ως προς την κομμουνιστική Αριστερά, διά μέσου της υπονηφιότητας και εκλογής πολιτικών εξορίστων στις γραμμές του,¹⁷ ως προς την ελληνική κοινωνία και τις υπόλοιπες πολιτικές δυνάμεις, μέσω του προγράμματος «διά την αλλαγήν εις την εθνικήν και πολιτικήν ζωήν».¹⁸ Η έλλειψη κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης –λόγω του ισχύοντος εκλογικού νόμου– στις εκλογές του 1952¹⁹ ενισχύει την πολιτική της εκλογικής συνεργασίας με τα κόμματα του κεντρώου χώρου. Η επιζητούμενη νομιμοποίηση επιτυγχάνεται έτσι και με τη συνεργασία στις δημοτικές εκλογές του 1954 και με τη συγκρότηση της Δημοκρα-

15. Μετά το κλείσιμο της εφημερίδας *Δημοκρατική*, που κυκλοφορεί από τις 28.8.1951 ως επίσημο όργανο της ΕΔΑ, κατόπιν παρεμβάσεως των Αρχών στις 19.1.1952, η *Αυγή* εκδίδεται ως εβδομαδιαία εφημερίδα στις 24.8.1952 και καθιερώνεται ως το επίσημο ημερήσιο βήμα του συνασπισμού από τις 26.10 της ίδιας χρονιάς.

16. Για το ιστορικό πλαίσιο στα χρόνια δημιουργίας της ΕΔΑ (δίκη Μπελογιάννη, αποκάλυψη ασυρμάτων, δίκη των αεροπόρων, β' δίκη και εκτέλεση Μπελογιάννη) και την επαπειλούμενη απαγόρευση λειτουργίας του πολιτικού συνασπισμού, βλ. Λιναρδάτος, Σπ., *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, ό.π., σσ. 310-325, 330-332. Για την ίδια περίοδο, με άξονα την ανασύνταξη της Νεολαίας, την πλούσια σε συνεντεύξεις και αρχειακό υλικό εργασία των Κουσιδίου, Ντ. και Σταυρόπουλου, Στ., *ΕΑΝΕ – Αριστερή Νεολαία Ελλάδος, 1950-53, Απόπειρα Ιστορικής Καταγραφής*, Φιλιππότης, Αθήνα, σσ. 81 και εξής.

17. Σχετικά με τις διαπραγματεύσεις και τις διχογνωμίες για την υπονηφιότητα των κρατούμενων και εξορίστων κομμουνιστών και την απειλή διάσπασης της ΕΔΑ, βλ. Λιναρδάτος, Σπ., *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, ό.π., σσ. 273-276. Η εκλογή των 10 εξορίστων και φυλακισμένων ως βουλευτών της ΕΔΑ, στο ίδιο, σ. 304, και η ακύρωσή της από το Εκλογοδικείο, στο ίδιο, σ. 340. Τα εκλογικά αποτελέσματα και η εκλογική επιρροή της ΕΔΑ, στο Νικολακόπουλος, Ηλ., *Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα, 1946-1964*, εκδόσεις ΕΚΚΕ, Αθήνα, 1985, σσ. 188-191.

18. Η Προγραμματική Διακήρυξη της ΕΔΑ δεν εξαγγέλλεται ταυτόχρονα με τη δημιουργία του πολιτικού συνασπισμού αλλά ένα χρόνο αργότερα, δηλαδή στις 20 Σεπτεμβρίου 1952, από την Α' Σύνοδο της ΔΕ της. Η καθυστέρηση αυτή στην εξαγγελία των προγραμματικών και οργανωτικών αρχών μεταφράζει τη συνεχιζόμενη, ακόμη και μετά την ίδρυση της ΕΔΑ, διαπραγματεύση που δεν αφορά πλέον την ένταξη και τους όρους που θέτουν οι κομμουνιστές αλλά το ειδικό βάρος του ρόλου που αναλαμβάνουν στο πλαίσιο του πολιτικού οργανισμού.

19. Ο εκλογικός νόμος του 1952 και τα αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών της 16.11.1952, καθώς και η εκλογική τακτική της ΕΔΑ, στο Νικολακόπουλος, Ηλ., *Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές*, ό.π., σσ. 192-194, 198-201 και 206-209.

τικής Ένωσης στις κοινοβουλευτικές εκλογές του 1956,²⁰ επιβεβαιώνοντας την τριπλή πολιτική επιλογή που χαρακτηρίζει τη φάση αυτή:

α) καθιέρωση και νομοποίηση της ΕΔΑ στη νέα πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα:

β) ανασύσταση και διεύρυνση του εκλογικού σώματος της Αριστεράς:

γ) αύξηση της πολιτικής επιρροής με τη διαμόρφωση σταθερού αναγνωστικού κοινού της *Αυγής*.

Φάση ανασυγκρότησης της ηττημένης Αριστεράς, η πρώτη περίοδος λειτουργίας της ΕΔΑ ως μετωπικής παράταξης δε συνδέεται με τη λογική δημιουργίας ενός σταθερού οργανωτικού πυρήνα και αντίστοιχου κομματικού ιστού, αλλά χαρακτηρίζεται από ευρύτερες νομοποιητικές στρατηγικές επιλογές που θέτουν τις βάσεις της αποδοχής του πολιτικού οργανισμού στην ελληνική κοινωνία. Η αρχική σταθεροποίηση και αύξηση από το 1956 της εκλογικής βάσης της (Διάγραμμα 1) και η συνεχής διεύρυνση της πολιτικής απήχησης της ΕΔΑ, όπως καταγράφεται από την κίνηση της *Αυγής* (Διάγραμμα 2), πιστοποιούν την αποτελεσματικότητα της παρέμβασης του μετώπου της Αριστεράς και κατά συνέπεια την επιχειρησιακότητα των πολιτικών επιλογών.

2η φάση: το κόμμα-μέτωπο

Η δεύτερη φάση (1956-1963) συνδέεται με τη θεσμική και οργανωτική συγκρότηση του κόμματος. Η ιστορική λογοτεχνία καθιερώνει ως τομή και για την εξέλιξη της ΕΔΑ το 1956.²¹ Η μετατροπή του πολιτικού συνασπισμού σε κόμμα πριν από την εκλογική σύμπραξη με τη Δημοκρατική Ένωση και η καταστατική επικύρωση της μετατροπής από την Α΄ Συνδιάσκεψη του κόμματος τον Ιούλιο του ίδιου έτους, η αλλαγή της ηγετικής ομάδας του ΚΚΕ και η αναθεώρηση βασικών σημείων της στρατηγικής πολιτικής του αλλά και οι ανακατατάξεις στο διεθνές κομμουνιστικό κίνημα επιτρέπουν αυτή τη θεώρηση.

20. Οι κινήσεις συνεργασίας της ΕΔΑ με κόμματα του κεντρώου χώρου και συγκεκριμένα με το ΔΚΕΑ δρομολογούνται με την ευκαιρία κατάθεσης του νέου εκλογικού νομοσχεδίου και των διεξαγόμενων το Μάρτιο του 1954 αναπληρωματικών εκλογών στη Φθιώτιδα. Βλ. Λιναρδάτος, Σπ., *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, τόμ. Β΄, ό.π., σσ. 146-151. Βλ. επίσης Μπριλλάκης, Αν., *Το Ελληνικό Κομμουνιστικό Κίνημα*, ό.π., σσ. 130-132. Η συνεργασία συγκεκριμενοποιείται και διευρύνεται με τη συμμετοχή της ΕΠΕΚ και τμήματος του κόμματος των Φιλελευθέρων στο πλαίσιο των δημοτικών εκλογών της 21.11.1954, στο ίδιο, σσ. 224-233. Στη συνέχεια, η σύσταση της Δημοκρατικής Ένωσης (ΔΕ) στις 17.1.1956 με τη μορφή συνασπισμού του ΔΚ και της ΕΚΑ, στην οποία συμμετέχει η ΕΔΑ, καθίσταται η βάση μιας ευρύτερης εκλογικής συνεργασίας 7 συνολικά κομμάτων που παίρνει μέρος στην εκλογική αναμέτρηση της 19.2.1956 υπό την ονομασία ΔΕ. Βλ. σχετικά, Νικολακόπουλος, Ηλ., *Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές*, ό.π., σσ. 216-218 και 227-229.

21. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις θέσεις των Βερναρδάκη, Χρ., Μαυρή, Γ., στο *Κόμματα και Κοινωνικές Συμμαχίες στην Προδικτατορική Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα, 1991, σ. 100. Επίσης, τη θέση του Νεφελούδη, Π., *Στις Πηγές της Κακοδομίας*, ό.π., σσ. 322-325.

Όντως το 1956 αποτελεί τομή. Δεν αφορά όμως άμεσα την ΕΔΑ και μόνο συμβολικά σηματοδοτεί την έναρξη της νέας φάσης της ιστορίας της. Το «κόμμα», η κομματική οργάνωση, δεν μπορεί να υπάρξει ως αποτέλεσμα μιας απόφασης ούτε προκύπτει από στιγμιαία μετάβαση. Οι δε συγκρούσεις που συνοδεύουν τις ανακατατάξεις στο ΚΚΕ δεν συμπεριλαμβάνουν στη θεματική τους ζητήματα σχετικά με την ακολουθούμενη ως προς την ΕΔΑ στρατηγική.²² Εξάλλου, το πρόγραμμα «Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής», που εισάγεται από την Α΄ Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ, δεν εμπεριέχει ουσιαστικές διαφοροποιήσεις αλλά συμπληρωματικές προτάσεις και λεκτικές βελτιώσεις των αξόνων που συνθέτουν, από τις προγραμματικές δηλώσεις του 1952, την πολιτική της.²³

Ουσιαστικά, η θεσμική συγκρότηση του κόμματος προκύπτει από μια συνεχρή διαδικασία η οποία αντλεί στοιχεία από τη δυναμική της πρώτης φάσης δημιουργίας της, κατοχυρώνεται από τη Συνδιάσκεψη του 1956,²⁴ αλλά καθιερώνεται ως άξονας οργανωτικής πολιτικής από το 1958, την επομένη δηλαδή της εκλογικής επιτυχίας. Από το 1958 άλλωστε η ηγεσία φαίνεται ότι αποφασίζει να καταγράψει και να αποτιμήσει τον αριθμό των κομματικών εγγραφών. Σύμφωνα με την πρώτη καταγραφή, 9.352 μέλη (Πίνακας 1) συνθέτουν την οργανωμένη κομματική δύναμη· αριθμός που δημιουργεί την αναλογία 1 μέλος προς 100 ψηφοφόρους.

Από τη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης, το κόμμα αποκτά τη δυνατότητα να εκφράσει οργανωτικά την ενυπάρχουσα εσωτερική δυναμική του. Η απόφαση της 8ης Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ, που έπεται χρονολογικά της εκλογικής επιτυχίας της ΕΔΑ το 1958, λειτουργεί θετικά προς την ίδια κατεύθυνση. Πράγματι, η τελευταία πράξη των κομματικών ερίδων και η αποκρυστάλλωση των ισορροπιών στην ηγετική ομάδα του ΚΚΕ διαδραματίζονται ως

22. Η θεματική της σύγκρουσης στο ΚΚΕ, που αποσκοπεί στην απομάκρυνση του Ν. Ζαχαριάδη και στην αλλαγή του ηγετικού πυρήνα του ΚΚΕ, επικεντρώνεται ουσιαστικά σε ζητήματα που σχετίζονται με τα αίτια της ήττας την περίοδο 1944-1949. Βλ. Παπαθανασίου, Ι., «A la Recherche des Responsables de la Défaite. La Crise du ΚΚΕ 1949-1956», περ. *Communisme*, Νο 29-31, 1992, σσ. 190-207.

23. Χρειάζεται να επισημανθεί ότι το πρόγραμμα της ΕΔΑ παραμένει ουσιαστικά αμετάβλητο, διότι συμπλέει με τη μεταβολή της κατάστασης στο διεθνές περίγυρο. Η περίοδος ύφεσης, στο πλαίσιο του «ψυχρού πολέμου» που εγκαθιάνεται με το 20ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ, και η μεταβολή θέσεων που συνεπάγεται αναδεικνύουν τη δημοκρατική αλλαγή ως ουσιαστικό στοιχείο των κομμουνιστικών κομμάτων που εγκαταλείπουν πλέον οριστικά την έντονη λεκτική πολεμική που χαρακτήρισε τη μεταπολεμική περίοδο λειτουργίας τους υπό την αιγίδα της Cominform. Μ' αυτή την έννοια, το πρόγραμμα της ΕΔΑ που επαγγέλλεται την Αλλαγή, τη Δημοκρατία, την Αμνηστία, την Ειρήνη αλλά και τη Συνεργασία με τις λεγόμενες προοδευτικές δυνάμεις, συμπεριλαμβανομένων πλέον της Σοσιαλιστικών κομμάτων της Comisco, τοποθετείται στο επίκεντρο των νέων θέσεων του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος. Σίγουρα, το πρόγραμμα της ΕΔΑ επανασυντάσσεται μετά την 8η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ το Μάρτιο του 1956, όπως και το σύνολο των κειμένων για την Α΄ Συνδιάσκεψή της. Αλλά το γεγονός οφείλεται στην ανάγκη εντονότερης υπογράμμισης των βασικών προγραμματικών της θέσεων.

24. Βλ. Α΄ Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ (15-18 Ιουλίου 1956), έκδοση του Γραφείου Τύπου και Μελετών της ΕΔΑ, Αθήνα, Αύγουστος 1956.

προς το μέλλον και τις προοπτικές της ΕΔΑ. Και η απόφαση «για το κομματικό-οργανωτικό πρόβλημα», που υιοθετεί την κατάργηση των πρακτικά ανύπαρκων κομμουνιστικών κομματικών πυρήνων, εξασφαλίζει ουσιαστικά και την τυπική εγγύηση μετεξέλιξης του κόμματος.²⁵

Η ΕΔΑ αποκτά τη δική της υφή και δυναμική υπόσταση που χαρακτηρίζει τη δεύτερη φάση συγκρότησής της, λειτουργώντας ως κόμμα-μέτωπο. Μέτωπο, διότι δεν αναθεωρούνται οι προγραμματικοί άξονες πολιτικής και κοινωνικής παρέμβασης, ούτε ο στόχος ως προς την περαιτέρω διεύρυνση της εκλογικής βάσης. Κόμμα, διότι εφαρμόζεται πλέον σαφώς η προδιαγεγραμμένη εσωτερική οργανωτική στρατηγική που αποβλέπει: πρώτον, στη σταδιακή «κομμουνιστικοποίηση» του κομματικού μηχανισμού με την προοδευτική αντιγραφή των δομών οργανώσεως και λειτουργίας των κομμουνιστικών κομμάτων, και, δεύτερον, στην οργανωτική διεύρυνση με την εγγραφή νέων μελών.

Πράγματι, η «κομμουνιστικοποίηση» προωθείται από την Α' Συνδιάσκεψη, διαγράφοντας τα δυνητικά όρια των εντός και εκτός κόμματος χώρων. Στη συνέχεια, το Α' Συνέδριο του 1959 (28.11 έως 2.12), καθορίζοντας τη διάρθρωση του κομματικού ιστού, θεσμοποιεί τη δομή και τους όρους λειτουργίας του κόμματος σύμφωνα με την κομμουνιστική οργανωτική αντίληψη.²⁶ Αντίστοιχα, η ενεργοποίηση των πολιτικών διαδικασιών διεύρυνσης του αριθμού των μελών, μετά τη διαπιστωμένη από το Α' Συνέδριο «οργανωτική καθυστέρηση», προσανατολίζει το κόμμα στην υιοθέτηση συγκεκριμένων πρακτικών: α) στην «ανάγκη μείωσης της μεγάλης απόστασης μεταξύ οργανωμένων δυνάμεων και επιρροής του κόμματος» και β) «στον προσανατολισμό των καθοδηγητικών οργάνων στην οργανωτική καθοδήγηση των λαϊκών αγώνων».²⁷

Οι εκτιμήσεις του Α' Συνεδρίου για την απόσταση οργανωμένων δυνάμεων και κομματικής επιρροής είναι ακριβείς. Η ψήφος στην ΕΔΑ, που δημιούργησε το 24,42%, αλλά και η δυναμική που εκφράζεται από την άνοδο της κυκλοφορίας της *Αυγής*²⁸ δε συνεπάγονται κατ' ανάγκη και ευχερή ένταξη στο κόμμα. Οι

25. Για το «Σημείωμα της ΚΕ του ΚΚΣΕ» που υιοθετεί ως τρόπο επίλυσης του προβλήματος οργάνωσης των δυνάμεων του ΚΚΕ στην Ελλάδα την ένταξή τους στην ΕΔΑ, τις αντιρρήσεις του Μ. Βαφειάδη και την απομάκρυνσή του από την ΚΕ του ΚΚΕ, καθώς και τις ομιλίες και την απόφαση της 8ης Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ, βλ. Δημητρίου, Π., *Η Διάσπαση του ΚΚΕ*, ό.π., σσ. 110-134.

26. Η διαδικασία θεσμικών αλλαγών και η σταδιακή «κομμουνιστικοποίηση» των καταστατικών αρχών του κόμματος, στο Παπαθανασίου, Ι., «Η Μελέτη των Καταστατικών Αρχών της ΕΔΑ, 1951-1967. Συγκλίσεις και Αποκλίσεις από την Κομμουνιστική Οργανωτική Αντίληψη», ανακοίνωση στο ελληνο-γαλλικό σεμινάριο με θέμα την Οργάνωση και Οργανωτική Αντίληψη των Δυτικο-ευρωπαϊκών Κομμουνιστικών Κομμάτων, Αθήνα, Μάιος 1991.

27. Βλ. *Το Α' Πανελλαδικό Συνέδριο της ΕΔΑ, 28.11 έως 2.12.1959*. Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις, 1960, σ. 99.

28. Τα εκλογικά αποτελέσματα και η εκλογική επιρροή της ΕΔΑ, στο Νικολακόπουλος, Ηλ., *Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές*, ό.π., σσ. 241-249. Βλ. επίσης Διάγραμμα 1.

Η μέση ημερήσια κυκλοφορία της *Αυγής* ξεπερνά για πρώτη φορά τα 20.000 φύλλα. Βλ. την κίνηση της εφημερίδας στα Διαγράμματα 2 και 2α.

αναστολές διαγράφονται εμφανώς στην απογραφή της κομματικής δύναμης τις παραμονές της σύγκλησης του Α' Συνεδρίου στο τέλος του 1959. Σύμφωνα με την απογραφή που αναφέρεται στην πανελλαδική κατανομή κατά νομαρχιακό διαμέρισμα των οργανωμένων δυνάμεων, πλην των οργανώσεων Αθήνας και Πειραιά, 10.295 μέλη αποτελούν την κομματική βάση της ΕΔΑ στην περιφέρεια. Εξ αυτών, μόνο 3.749 άτομα διαπιστώνεται ότι διατηρούν τακτική επαφή με τις οργανώσεις βάσης (Χάρτης 1α), ενώ οι υπόλοιποι, αρκούμενοι σε περιοδικές επισκέψεις στα κατά τόπους κομματικά γραφεία, χαρακτηρίζονται ως αδρανή μέλη. Η πρόσθεση της δύναμης των οργανώσεων της Αθήνας και του Πειραιά, αποτιμώμενη σε 3.476 μέλη στις αρχές του 1960, επιτρέπει τη σκιαγράφηση του κομματικού δυναμικού στην επικράτεια, που δεν υπερβαίνει, τουλάχιστον στο πρώτο εξάμηνο του 1960, τα 13.771 μέλη (Χάρτης 1).

Η παρατηρούμενη ανοδική τάση της κομματικής δύναμης ως προς την αντίστοιχη απογραφή του 1958 δεν εξασφαλίζει την αποτελεσματικότητα στην οποία προσέβλεπε η κομματική ηγεσία, όταν εγκαινίαζε τη στρατηγική εγγραφής μελών. Το 1960 οι όροι ένταξης του αριστερού πληθυσμού στον πολιτικό οργανισμό της ΕΔΑ παραμένουν ακόμη εξαιρετικά δυσχερείς, κυρίως στην ελληνική επαρχία. Οι διαπιστώσεις της 4ης Συνόδου της Διοικούσας Επιτροπής της ΕΔΑ (15-17.10.1960) αλλά και του Β' Συνεδρίου του κόμματος οδηγούνται στα ίδια συμπεράσματα: «Συμπερασματικά πρέπει να πούμε ότι το κόμμα μας καθυστερεί επικίνδυνα από οργανωτική άποψη. Οι οργανωμένες του δυνάμεις είναι πολύ μικρές και δεν υπάρχουν σ' όλη τη χώρα οργανώσεις».²⁹

Ωστόσο, η θεσμική συγκρότηση του κόμματος της ΕΔΑ δεν επιτελείται σε αποκλειστική συνάρτηση με τη δυναμική ένταξης του αριστερού πληθυσμού στις γραμμές της. Με άλλα λόγια, οι δύο στόχοι της οργανωτικής στρατηγικής, που εισάγονται το 1958 και αφορούν την «κομμουνιστικοποίηση» του κόμματος και την εγγραφή νέων μελών, ακολουθούν παράλληλη διαδρομή στην πολιτική πρακτική της ΕΔΑ και, κατά συνέπεια, δε συναντώνται υποχρεωτικά. Η οργανωτική επέκταση του κόμματος, η αύξηση του αριθμού των μελών, η ενεργή συμμετοχή των αδρανών μελών απασχολούν την ηγεσία, αλλά δεν αποτελούν τα μοναδικά κριτήρια για τον κομματικό σχεδιασμό και την κατάστροψη της οργανωτικής τακτικής. Αποτελεί δε ισχυρή ένδειξη το γεγονός ότι η σχετική περιορισμένη διεύρυνση του κόμματος δεν ανακόπτει ούτε επιβραδύνει την εφαρμογή των ειλημμένων αποφάσεων για την «κομμουνιστικοποίηση» της ΕΔΑ.

Η επικύρωση της πολιτικής απόφασης της 8ης Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ του 1958 από το 8ο Συνέδριό του, τον Αύγουστο του 1961, η αναδιάρθρωση της λειτουργίας του ΚΚΕ στην Ελλάδα με τη σύσταση Κλαμακίου Εσωτερικού της ΚΕ και τη θεσμοποίηση του Γραφείου του, το Δεκέμβριο του 1962³⁰, και, κυρίως

29. Βλ. *Το Β' Πανελλαδικό Συνέδριο της ΕΔΑ, 8-15 Δεκέμβριου 1962*, Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις, χ.τ.έ., 1962, σ. 138.

30. Το υλικό και οι αποφάσεις του 8ου Συνεδρίου του ΚΚΕ, στο *Το 8ο Συνέδριο του ΚΚΕ*, Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις, χωρίς τόπο έκδοσης, 1961. Η σύνθεση του Κλαμακίου Εσωτερικού της ΚΕ του ΚΚΕ, στο Δημητρίου, Π., *Η Διάσπαση του ΚΚΕ*, ό.π.,

η σταδιακή ένταξη στον κομματικό μηχανισμό της ΕΔΑ επώνυμων και ανώνυμων κομμουνιστικών στελεχών, μετά την αποφυλάκιση ή τη λήξη των ποινών τους,³¹ επιταχύνουν τους ρυθμούς στη διαδικασία «κομμουνιστικοποίησης». Πράγματι, η ενεργοποίηση των επώνυμων στελεχών του Κλιμακίου Εσωτερικού στη Διοικούσα Επιτροπή της ΕΔΑ λειτουργεί ως μέσο πίεσης, εξασκούμενης στα μη κομμουνιστικά στελέχη της ηγεσίας του κόμματος,³² ενώ η σταδιακή επάνδρωση του κομματικού μηχανισμού με κομμουνιστικό πολιτικό προσωπικό διευκολύνει τη διοχέτευση της κομμουνιστικής νοοτροπίας σχετικά με την οργάνωση του κόμματος.

Στη λογική αυτή, το Β' Συνέδριο, παράλληλα με την οργανωτική επέκταση, προωθεί την «ποιοτική» βελτίωση των οργανώσεων της ΕΔΑ. Η φράση-σύνθημα του Α. Μπριλλάκη: «Εμπρός για την οικοδόμηση των θεμελίων του κόμματος»³³ εκφράζει και τις δύο παραμέτρους της οργανωτικής στρατηγικής, εάν βέβαια την αποκωδικοποιήσουμε και της προσδώσουμε τη διπλή ανάγνωση που απαιτεί η κατανόηση του προπαγανδιστικού λόγου της Αριστεράς. Η «οικοδόμηση των θεμελίων του κόμματος» σημαίνει ταυτόχρονα την οργανωτική εξάπλωση της ΕΔΑ στην επικράτεια, νομιμοποιώντας την «πολιτική των αριθμών», αλλά και την «ποιοτική βελτίωση» του κόμματος, νομιμοποιώντας στόχους όπως η συγκρότηση Στοιχείων στους τόπους εργασίας ή ο έλεγχος για την πρακτική εφαρμογή των αποφάσεων.³⁴

Η ανάλυση των αιτιών της οργανωτικής καθυστέρησης από το Β' Συνέδριο

σσ. 152-153. Σχετικά με το Γραφείο του Κλιμακίου και τη στελέωσή του, βλ. Βουρνάς, Τ., *Η Διάσπαση του ΚΚΕ*, ό.π., σσ. 30-31. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των Μ. Γλέζου και Φ. Ηλιού, το Γραφείο Εσωτερικού λειτουργεί άτύπως από το 1951, θεσμοποιείται ωστόσο μόνο το 1962.

31. Ήδη στο Β' Συνέδριο της ΕΔΑ συμμετέχουν και ενσωματώνονται στις γραμμές και στον κομματικό μηχανισμό της κομμουνιστικά στελέχη που επιστρέφουν από τις φυλακές και εξορίες και κυρίως από το στρατόπεδο του Αϊ-Στράτη, που διαλύεται οριστικά στα μέσα του 1962. Μια νέα σειρά κομμουνιστικών στελεχών, που κρατούνται για τα λεγόμενα «κατοχικά εγκλήματα» ως ποινικοί αλλά και καταδικασμένοι με βάση το Γ' Ψήφισμα, ελευθερώνεται από την κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου, το 1963. Η τελευταία σειρά αποφυλάκιστων, την άνοιξη του 1966, αφορά επώνυμα κομμουνιστικά στελέχη που έχουν καταδικαστεί σύμφωνα με τον ΑΝ 375, «περί κατασκοπείας».

32. Είναι ενδεικτική της πίεσης που εξασκείται η αντίδραση του προέδρου της ΕΔΑ Ι. Πασσαλίδη το 1965, στη συνάντησή του με το ΠΓ του ΚΚΕ: «Την ΕΔΑ την κάνετε κομμουνιστικό κόμμα. Αυτό οφείλεται πρώτον, πολιτικά, αντί να ενισχύσετε την ΕΔΑ και να τη διευρύνετε, δημιουργήσατε το 1958 άλλα κόμματα. Οργανωτικά, καταργήσατε παντού, σ' όλα τα όργανα, τις συμμαχίες και τα κάνετε κομμουνιστικά. Την *Αυγή* την κάνετε κομμουνιστική...». Βλ. την «Εισήγηση Κ. Κολιγιάννη στην 8η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ» (1965), στο Δημητρίου, Π., *Η Διάσπαση του ΚΚΕ*, ό.π., σ. 253.

33. Πρόκειται για την κεντρική θεματική της εισήγησης του Α. Μπριλλάκη στο Β' Συνέδριο της ΕΔΑ. Βλ. *Το Β' Συνέδριο της ΕΔΑ* ό.π., σ. 148.

34. Στο ίδιο, σ. 181. Η προσπάθεια νομιμοποίησης των στόχων «κομμουνιστικοποίησης» εμφανίζεται στον πολιτικό λόγο ηγεσίας της ΕΔΑ που αφορά τη συγκρότηση και λειτουργία των Στοιχείων: «Εκεί μέσα θα γίνεται ο συγκεκριμένος έλεγχος της εφαρμογής της γραμμής μας. Και στα διάφορα καθοδηγητικά όργανα που όλοι καλούμαστε να αποκαταστήσουμε, να είναι ΑΥΣΤΗΡΟΣ, ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟΣ, ΣΥΝΕΧΗΣ» (η υπογράμμιση στο κείμενο).

επιτρέπει τη διπλή ανάγνωση, στο μέτρο που οι αποφάσεις του διαπλέκουν τις παραμέτρους-αίτια που οδήγησαν μοιραία στο «οργανωτικό πρόβλημα». Στη σχετική απόφαση του Συνεδρίου, «το αστυνομικό κράτος», ο μηχανισμός οικονομικού πολέμου εναντίον των αριστερών», «τα πιστοποιητικά κοινωνικών φρονιμάτων», «η ανοικτή βία της κρατικής μηχανής» και «οι καλλιεργούμενες φοβίες» δεν καταγγέλλονται μόνο ως οι κυρίαρχες αιτίες της μείωσης του ποσοστού της ΕΔΑ στην εκλογική αναμέτρηση του 1961.³⁵ στοιχειοθετούν επίσης τα θεμελιώδη επιχειρήματα³⁶ που επεξηγούν την οργανωτική καθυστέρηση του κόμματος. Ωστόσο, στην αιτιολόγηση προστίθενται: «η αρνητική κληρονομιά» των πρώτων ετών συγκρότησης της ΕΔΑ, «η νοοτροπία του Μετώπου, που δεν επιτρέπει την οργανωτική ευελιξία και συντηρεί τα υδροκεφαλικά οργανωτικά σχήματα που λειτουργούν ως εκλογικός μηχανισμός», «οι αποκλίσεις δεξιού χαρακτήρα» αλλά και «οι αποκλίσεις αριστερού-σεχταριστικού στη θεωρία και την πράξη».³⁷

Στο τέλος της δεύτερης φάσης οργανωτικής συγκρότησης του κόμματος της ΕΔΑ, η ιδέα του Μετώπου της Αριστεράς που κλήθηκε να δώσει διέξοδο στα αδιέξοδα της μετεμφυλιακής πολιτικής και κοινωνικής πραγματικότητας ανήκει στο παρελθόν. Η ΕΔΑ του 1962-1963 είναι το κόμμα που αναζητά την ιδεολογική ταυτότητά του στο χώρο της κομμουνιστικής Αριστεράς και προσκαλεί στις γραμμές του το υπό συνεχή ακόμη επιτήρηση τμήμα της ελληνικής κοινωνίας.

3η φάση: το μαζικό κόμμα

Η εκλογική νίκη³⁸ της Ένωσης Κέντρου (3 Νοεμβρίου 1963) και η άνοδος της στην εξουσία εγκαινιάζουν εμμέσως την τρίτη φάση οργανωτικής συγκρότησης. Στη διάρκειά της, η ΕΔΑ αποκτά πλέον οριστικά τη φυσιογνωμία του μαζικού κόμματος.

Ωστόσο, ο μετασχηματισμός της σε μαζικό κόμμα δεν υπακούει σε νέες κομματικές διεργασίες. Δεν αποτελεί δηλαδή αποτέλεσμα νέας οργανωτικής

35. Στις εκλογές της 29.10.1961, που καταγγέλλονται τόσο από την ΕΔΑ, όσο και από την Ένωση Κέντρου ως «εκλογές βίας και νοθείας» (βλ. *ΕΔΑ: Μαύρη βίβλος. Το Εκλογικό Πραξικόπημα της 29ης Οκτωβρίου*, Αθήνα, 1962), η ΕΔΑ συμμετέχει σε συνεργασία με το Εθνικό Αγροτικό Κόμμα, που συγκεντρώνει συνεργαζόμενους με την ΕΔΑ πολιτευτές, στο συνασπισμό ΠΑΜΕ. Τα εκλογικά αποτελέσματα και ο κατά προσέγγιση υπολογισμός της νοθείας των αποτελεσμάτων, στο Νικολακόπουλος, Ηλ., *Κόμματα και Βουλευτικές εκλογές*, ό.π., σσ. 267-281.

36. Βλ. *Το Β' Συνέδριο της ΕΔΑ*, ό.π., σ. 142.

37. Στο ίδιο, σσ. 133, 135, 145-147. Στη λογική της «κομμουνιστικοποίησης», ο πολιτικός λόγος αιτιολόγησης της κατάστασης οργανωτικής ανεπάρκειας εστιάζεται στα σημεία έλλειψης των χαρακτηριστικών του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού. Στον κομμουνιστικό λόγο, «δεξιά λάθη» και «λάθη αριστερού-σεχταριστικού χαρακτήρα» σημαίνουν ότι το κόμμα πάσχει από έλλειψη μονολιθικής-πυραμιδικής οργάνωσης και ομοφωνίας.

38. Το ιστορικό πλαίσιο και τα εκλογικά αποτελέσματα, στο Λιναρδάτος, Σπ., *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, ό.π., τόμ. Δ', σσ. 309-333, και Νικολακόπουλος, Ηλ., *Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές*, ό.π., σσ. 283-285 και 296-299.

στρατηγικής που χαράσσεται σε ανώτατα κομματικά όργανα και νομιμοποιείται ως απόφαση ενός συνεδρίου. Μια παρόμοια αλλαγή, άλλωστε, δε φαίνεται να σηματοδοτείται ούτε από πολιτικές ανακατατάξεις ούτε από στρατηγικές αλλαγές στο χώρο του ΚΚΕ. Η αναδιτύπωση της στρατηγικής του τελευταίου, καθώς και οι κλιμακούμενες συζητήσεις και αναζητήσεις της κομμουνιστικής ηγεσίας για την τύχη της ΕΔΑ και τις σχέσεις της με το ΚΚΕ έπονται της θεαματικής αύξησης του αριθμού των μελών της.³⁹ Κατά συνέπεια, δεν μπορούν να θεωρηθούν ως η γενεσιουργός αιτία αλλά ως αποτέλεσμα του μετασχηματισμού της ΕΔΑ, η μαζικοποίηση και πολιτική παρουσία της οποίας θέτουν προ των πυλών το ζήτημα της ηγεμονίας στο χώρο της ελληνικής Αριστεράς.

Η μετεξέλιξη σε μαζικό κόμμα προκύπτει σαν αποτέλεσμα της κοινωνικοπολιτικής αλλαγής που σηματοδότησε η άνοδος της Ένωσης Κέντρου στην εξουσία. Ουσιαστικά, η κυβερνητική αλλαγή προσδίδει στον αριστερό πληθυσμό τη δυνατότητα να μεταφράσει την περιρρέουσα θετική δυναμική σε προσέγγιση των γραμμών της ΕΔΑ. Ταυτόχρονα ενισχύει τις δυνατότητες της ΕΔΑ να πραγματοποιήσει στόχους και προοπτικές που είχαν ήδη τεθεί, αλλά προσέκρουαν στην έλλειψη ανταπόκρισης του αριστερού πληθυσμού.

Το καλοκαίρι του 1964, 50.000 περίπου μέλη, οργανωμένα σε 2.934 Στοιχεία, προσδιορίζουν τη θεαματική αύξηση της οργανωμένης κομματικής δύναμης. Η αύξηση αναλογεί σε περίπου 263% σε σχέση με τα δεδομένα του 1959-1960 και αποτελεί τον απολογισμό της πρώτης και μάλλον αυθόρμητης συνάντησης του κόμματος και των δυνάμεων επιρροής του (Διάγραμμα 3).

Η ένταση των κοινωνικών συγκρούσεων και η οξύτητα της πολιτικής αντιπαράθεσης στα χρόνια που ακολουθούν τις δύο διαδοχικές εκλογικές νίκες της Ένωσης Κέντρου καλλιεργούν και επιταχύνουν τη δυναμική της ένταξης. Το φθινόπωρο του 1965 αποτελεί το σημείο κορύφωσης της οργανωτικής εμβέλειας της ΕΔΑ: τα 84.484 μέλη της⁴⁰ δίνουν το στίγμα του πρώτου οργανωμένου μαζικού κόμματος στη μετεμφυλιακή Ελλάδα.

Δύο Πανελλαδικές Οργανωτικές Συνδιασκέψεις της ΕΔΑ οργανώνουν, διευθετούν και διαχειρίζονται την αυθόρμητη προσέγγιση, συνδέοντας την «κομματική οικοδόμηση» με συγκεκριμένα «ετήσια πλάνα στρατολόγησης μελών» και αναπαράγοντας τη διπλή λογική της «κομματικής θεμελίωσης» του Β' Συνεδρίου. Η Α' Συνδιάσκεψη (Ιούλιος 1964) θέτει ως κεντρικό στόχο «την πάλη κατά της αμορφιάς του κόμματος», η οποία «θα πετύχει μόνο με την οικοδόμη-

39. Πράγματι, η 8η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ που αποφασίζει την αναδιάρθρωση των «κομματικών στηριγμάτων» διεξάγεται στο τέλος Φεβρουαρίου 1965. Κατά συνέπεια, έπεται της αύξησης του αριθμού των μελών της ΕΔΑ, που προσδιορίζεται σαφώς ήδη από το καλοκαίρι του 1964.

40. Στον αριθμό αυτό, όπως άλλωστε και στα επίσημα συγκεντρωτικά δεδομένα του Οργανωτικού Γραφείου της ΕΔΑ, δε συμπεριλαμβάνονται τα μέλη των κομματικών οργανώσεων στη Δυτική Ευρώπη (Γερμανία, Βέλγιο, Γαλλία, Ιταλία). Πρόκειται για ισχυρές οργανώσεις που συσπειρώνουν τους Έλληνες μετανάστες, εργαζομένους και σπουδαστές, κυρίως στη Δυτική Γερμανία. Βλ. Νεφελοΐδη, Π., *Στις Πηγές της Κακοδαμονίας*, ό.π., σ. 328. Βλ. επίσης τον αντίστοιχο κατά χώρα φάκελο στο Αρχείο ΕΔΑ.

ση και τη στερέωση των οργανώσεων βάσης». ⁴¹ Η Β' Συνδιάσκεψη (Μάρτιος 1966) προσανατολίζει τους στόχους της στη διαμόρφωση «υψηλού επιπέδου οργάνωσης», που συνδέεται με τη «στάθμη της ιδεολογικής δουλειάς». ⁴²

Οι πολιτικές πρακτικές μεταφοράς οργανωμένων δυνάμεων από τα Στοιχεία των συνοικιών σε εκείνα των χώρων εργασίας, η σαφής επιδίωξη εγγραφής νέων μελών με ιδιαίτερα κοινωνικά χαρακτηριστικά (εργατικό στοιχείο – κοινωνικές κατηγορίες όπως οι γυναίκες και οι νέοι) και η ιδεολογική διαπαιδαγώγηση των μελών αποσαφηνίζουν την επέκταση της διαδικασίας «κομμουνιστικοποίησης» στη διάρθρωση της κομματικής βάσης.

Η αλλαγή της πολιτικής τακτικής της ΕΔΑ έναντι της Ένωσης Κέντρου σηματοδοτεί τις πολιτικές της επιλογές. Την ήπια πολιτική τακτική, όπως εκφράστηκε με την παροχή ψήφου εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση το 1963 και με την εκλογική ητμόδοτηση της Ένωσης Κέντρου το 1964, ⁴³ διαδέχεται η σκλήρυνση της στάσης της ΕΔΑ ⁴⁴ (Μάιος 1964). Στη συνέχεια, η απόφαση της 8ης Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ για την ανασύσταση των κομμουνιστικών πυρήνων στις οργανώσεις βάσης της ΕΔΑ (Φεβρουάριος 1965), οριοθετώντας πολιτικά την προπαγανδιστική επανάληψη της πρότασης για τη νομιμοποίηση του ΚΚΕ, ⁴⁵ πιστοποιεί την ακολουθούμενη πολιτική της ιδεολογικής ομογενοποίησης των μελών. Πράγματι, ένα συνεκτικό ιδεολογικό κομματικό δυναμικό μπο-

41. Βλ. φάκελο των υλικών της Α' Οργανωτικής Συνδιάσκεψης στο Αρχείο ΕΔΑ. Επίσης, Δημητρίου, Π., *Η Διάσπαση του ΚΚΕ*, ό.π., σσ. 219-220.

42. Βλ. φάκελο των υλικών της Β' Οργανωτικής Συνδιάσκεψης της ΕΔΑ στο Αρχείο ΕΔΑ. Βλ. επίσης, Δημητρίου, Π., *Η Διάσπαση του ΚΚΕ*, ό.π., σσ. 307-310.

43. Για το ιστορικό πλαίσιο, βλ. Λιναρδάτος, Σπ., *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, ό.π., τόμ. Δ', σσ. 343-387. Τα εκλογικά αποτελέσματα και ο «εκλογικός ελιγμός» της ΕΔΑ, στο Νικολακόπουλος, Ηλ., *Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές*, ό.π., σσ. 307-309.

44. Η 6η Σύνοδος της ΔΕ της ΕΔΑ (12 Μαΐου 1964) επαναπροσδιορίζει τη στάση του κόμματος ως προς την Ένωση Κέντρου, χαρακτηρίζοντάς την «κυβέρνηση των συμβιβασμών». Η μεταβολή του πολιτικού λόγου αναδεικνύει τη σκλήρυνση της στάσης της ηγετικής ομάδας της ΕΔΑ και υποδηλώνει την απόφαση προώθησης πολιτικών προτάσεων, όπως η κατάργηση των έκτακτων μέτρων και των πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων, που προαναγγέλλουν την πρόταση νομιμοποίησης του ΚΚΕ. Είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς τη χρειά που προσδίδει ο J. Meynaud στην ανάλυση του ίδιου γεγονότος. Ο συγγραφέας, έχοντας διαφορετική οπτική γωνία αλλά και έλλειψη πληροφόρησης για τη σχέση ΕΔΑ-ΚΚΕ, διαβλέπει τη συνέχιση της ήπιας πολιτικής στάσης. Βλ. *Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 205.

45. Πρόκειται για την αναδιτύπωση των στόχων της εκστρατείας για τη Γενική Αμνηστία και την κατάργηση των πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων στην Ελλάδα, που ακολουθεί η ΕΔΑ σ' όλη τη διάρκεια της ύπαρξής της, με ιδιαίτερη έμφαση στα χρόνια 1957-1958 και 1963-1964 και στην οποία ενυπάρχει ως πρόταση η ανάγκη νομιμοποίησης του ΚΚΕ. Η μετατόπιση της ιεράρχησης των αιτημάτων του ΚΚΕ, στο πρόταγμα της νομιμοποίησης του ΚΚΕ εγκαινιάζονται από την 8η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ το 1965, όπως σαφώς διαφαίνεται από τις ομιλίες των ηγετικών στελεχών του ΚΚΕ, στο Δημητρίου, Π., *Η Διάσπαση του ΚΚΕ*, ό.π., σσ. 236-237.

Το περιεχόμενο της νέας πολιτικής εκστρατείας και η διαχείρισή της από την ΕΔΑ, στο Αρχείο ΕΔΑ, φάκελος «ΕΔΑ – Νομιμοποίηση του ΚΚΕ».

ρεί να αποτελέσει τον κινητήριο μοχλό των πολιτικών επιδιώξεων του κόμματος, σε αντίθεση με το εκλογικό σώμα της ΕΔΑ που αιμορραγεί από το 1961.⁴⁶

Φάση μαζικοποίησης και ομογενοποίησης του κόμματος, η τρίτη φάση συγκρότησης της ΕΔΑ χαρακτηρίζεται από την αναδιάταξη των τάσεων και την αλλαγή των συσχετισμών μεταξύ οργανωμένων κομματικών δυνάμεων, κομματικών επιρροών και εκλογικού σώματος (Διάγραμμα 3): αύξηση των μελών, μείωση του εκλογικού ποσοστού, αύξηση των κομματικών επιρροών, όπως καταγράφονται από την κυκλοφορία της *Αυγής* και της *Δημοκρατικής Αλλαγής*, που εκδίδεται από το Φεβρουάριο του 1964 και καθιερώνεται ως απογευματινή εφημερίδα πολιτικής επιρροής της ΕΔΑ (Διαγράμματα 1, 2 & 3).

Η σαφής μεταβολή της εικόνας υπογραμμίζει την κομματική ευρωστία, δεν αποτυπώνει ωστόσο την πραγματική κίνηση των τάσεων σχετικά με τα όρια ένταξης στην ΕΔΑ. Η πτωτική τάση του αριθμού των μελών που παρατηρείται το 1966-1967 (Πίνακες 1, 2 και 3), παρά τη συνεχιζόμενη «οργανωμένη εκστρατεία στρατολόγησης»,⁴⁷ αποτελεί ασφαλή δείκτη των εσωτερικών ανακατατάξεων που χαρακτηρίζει την κίνηση των μελών και επιτρέπει υποθέσεις σχετικά με τη διάρκεια και τη σταθερότητα της συμμετοχής στις οργανώσεις βάσης.

Η ύφεση των κοινωνικών συγκρούσεων και η επάνοδος των συντηρητικών δυνάμεων στην εξουσία στοιχειοθετούν το ιστορικό πλαίσιο εντός του οποίου τοποθετείται η εμφανής πλέον διαρροή μελών της ΕΔΑ. Οι απώλειες όμως και οι ανακατατάξεις στις γραμμές του πολιτικού οργανισμού συντελούνται μάλλον καθ' όλη τη διάρκεια της μαζικοποίησης του κόμματος, αν και αντισταθμίζονται από τη συνεχιζόμενη εισροή νέων μελών. Το φαινόμενο, σύνθηες τουλάχιστον στις περιόδους οργανωτικής διεύρυνσης, που χαρακτηρίζει όλα τα κομμουνιστικά κόμματα, αποδίδοντάς τους τον προσδιορισμό των «partis-passoires»,⁴⁸ ισχύει και για την ΕΔΑ, κυρίως στη φάση της οργανωτικής της ανάπτυξης. Αποτέλεσμα σύζευξης μιας κοινωνικής δυναμικής και των προδιαγεγραμμένων οργανωτικών στόχων του κόμματος σε ευνοϊκή συγκυρία, η ένταξη στο κόμμα δεν παρουσιάζει πάντα τη διάρκεια και τη σταθερότητα που η κομμουνιστική Αριστερά επιδιώκει για τον κομματικό οργανισμό της και πιστοποιεί ότι η εγγραφή έχει, τουλάχιστον για ένα ποσοστό μελών, χαρακτήρα συγκυριακό.

Η ανατροπή των όρων που δημιούργησαν την προσέγγιση ΕΔΑ και ελληνικής κοινωνίας το 1964-1965 και η απομάκρυνση των προσδοκιών για την «αλ-

46. Βλ. την ανάλυση του Ηλ. Ηλιού της 10.2.1964, όπου ο συγγραφέας προσπαθεί να εντοπίσει με κοινωνικούς όρους τις εκλογικές απώλειες της ΕΔΑ. «Εισήγηση για την Ανώμαλη Κατάσταση στο Χώρο της Αριστεράς», στο Δημητρίου, Π., *Η Διάσπαση του ΚΚΕ*, ό.π., σσ. 166-192.

47. Ενήμερη της διαρροής μελών, η ηγεσία του ΚΚΕ αντιμετωπίζει το ζήτημα στην 10η Ολομέλεια της ΚΕ (Δεκέμβριος 1966-Ιανουάριος 1967), αποδίδοντάς το σε «οργανωτική υποχώρηση» – «χαλάρωση της ΕΔΑ», παρά τη συνεχιζόμενη, κατά την εκτίμησή της, αύξηση της επιρροής της «στην οργάνωση και καθοδήγηση των αγώνων του λαού», βλ. «Ομιλία του Δ. Παρτσαλίδη», στο Δημητρίου, Π., *Η Διάσπαση του ΚΚΕ*, ό.π., σσ. 466-467.

48. Βλ. Kriegel, A., *Les Communistes Français*, ό.π., σ. 14.

λαγή», που ενσάρκωσε η ένταξη στο κόμμα της Αριστεράς με την άνοδο της Ένωσης Κέντρου στην εξουσία, καθορίζουν τα αίτια της πτωτικής τάσης που εμφανίζει η κομματική δύναμη από τις αρχές του 1965. Οι διαρροές ωστόσο ενός ποσοστού μελών που προσέγγισε το κόμμα διερευνητικά πρέπει να προσμετρηθούν και ως φυσικό επακόλουθο της φθοράς που επιφέρει η καθημερινότητα της συμμετοχής στις κομματικές διεργασίες. Κατά συνέπεια το ερώτημα που τίθεται αφορά το βαθμό που επηρεάζουν οι εσωτερικές διεργασίες ιδεολογικής συγκρότησης της κομματικής βάσης τις διαρροές μελών.

Η αντιστροφή του συσχετισμού κομματικών επιρροών και οργανωμένων δυνάμεων προσφέρει σ' αυτό το πλαίσιο μια διαφορετική οπτική προσέγγισης, που βοηθά στην απάντηση του ερωτήματος. Παρά την ημερήσια έκδοση δύο εφημερίδων, τα μέλη του κόμματος υπερβαίνουν για πρώτη φορά το 1964, σε απόλυτους αριθμούς, τους αναγνώστες του κομματικού Τύπου (Διάγραμμα 3). Η μαζικοποίηση του κόμματος δε συνοδεύεται απόλυτα από την παράλληλη «ποιοτική οικοδόμησή» του, στο μέτρο που η αύξηση της κυκλοφορίας των εφημερίδων τίθεται ως στόχος στο πλαίσιο της επιζητούμενης ιδεολογικής ομογενοποίησης.⁴⁹ Στην ίδια λογική, η ένταξη στο κόμμα δεν πληρεί σε κάθε περίπτωση τους όρους που η ΕΔΑ θέτει στα μέλη της. Η δημιουργούμενη κατάσταση μπορεί να ερμηνευτεί ικανοποιητικά με όρους όπως η χαλαρή ένταξη που χαρακτηρίζει την πορεία της οργανωτικής συγκρότησης.⁵⁰ Μια πληρέστερη ερμηνεία ωστόσο, εκτός από την παράδοση της οργανωτικής αδράνειας, συνδέεται άρρηκτα, κατά τη γνώμη μας, με την επέκταση της διαδικασίας «κομμουνιστικοποίησης» στις κομματικές οργανώσεις, διαδικασία η οποία αποκλείει εξ ορισμού τη χαλαρή ένταξη και δεν αποδέχεται την περιοδική επαφή με τα Στοιχεία της ΕΔΑ.

49. Σύμφωνα με την κομμουνιστική αντίληψη, η ανάγνωση του κομματικού τύπου συνδέεται άμεσα με τη «διαφώτιση», δηλ. την ιδεολογική διαπαιδαγώγηση των μελών. Η σταδιακή «κομμουνιστικοποίηση» της ΕΔΑ επιβεβαιώνεται και μέσω της ανάλυσης του πολιτικού λόγου που αναδεικνύει με διαφορετικούς τόνους και όρους τόσο το «διαφωτιστικό ιδεολογικό ρόλο της *Αυγής*» όσο και το «καθηκόν διάδοσής της». Βλ. *Το Α' Συνέδριο της ΕΔΑ*, ό.π., σ. 127, και *Το Β' Συνέδριο της ΕΔΑ*, ό.π., σσ. 65-66 και 84-85. Στη συνέχεια, από το 1966, η κυκλοφορία των κομματικών εντύπων, δηλαδή της *Αυγής*, της *Δημοκρατικής Αλλαγής* και του περιοδικού *Ελληνική Αριστερά*, καταμετράται από τους υπευθύνους στο πλαίσιο της εκστρατείας στρατολόγησης που εγκαινιάζει η Β' Πανελλαδική Οργανωτική Συνδιάσκεψη.

50. Η ελαστικότητα των όρων ένταξης στην ΕΔΑ αποτέλεσε άλλωστε ένα από τα επιχειρήματα της ιδεολογικής-πολιτικής αντιπαράθεσης των ανταγωνιστικών ομάδων στις ηγεσίες ΚΚΕ και ΚΚΕ-ΕΔΑ. Το αποκαλούμενο δηκτικά «ΕΔΑϊτικο πνεύμα» ερμηνεύτηκε άλλοτε ως «αναγκαστική συνέπεια που άφησε η ήττα του 1949 στην ψυχολογία των ανθρώπων» και άλλοτε ως «δεξιά απόκλιση», «αδυναμία αφομοίωσης των αρχών και μεθόδων του ΚΚΕ». Βλ. την επιστολή της 25.11.1966 του Στ. Καρρά «Προς το ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ», την ομιλία του Α. Τζεφρώνη στην 9η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ (1965) και την ομιλία του Δ. Παρτσάλιδη στη 10η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ (1966-67), στο Δημητρίου, Π., *Η Διάσπαση του ΚΚΕ*, ό.π., σσ. 441, 334, 460.

3. Δυναμική της συμμετοχής και γεωγραφική κατανομή των μελών

Απόσταση κέντρου – περιφέρειας, συγκέντρωση στα μεγάλα αστικά κέντρα, ανάπτυξη σε περιοχές που παραδοσιακά καθιερώθηκαν ως προπύργια της κομμουνιστικής Αριστεράς. Η εξέλιξη του κατά περιοχές κατανεμημένου αριθμού των μελών ακολουθεί γραμμικά την ανοδική πορεία του συνολικού αριθμού τους.

Πρόκειται για συμπεράσματα που θα μπορούσαν να συνοψίσουν τα βασικά χαρακτηριστικά της γεωγραφικής κατανομής και εξέλιξης των οργανωμένων κομματικών δυνάμεων της ΕΔΑ. Δεν πληροφορούν ωστόσο για τα ιδιαίτερα στοιχεία της γεωγραφικής συγκρότησης του κόμματος και δεν απεικονίζουν την εσωτερική κίνηση και τις τάσεις που χαρακτηρίζουν τη γεωγραφία και τη δυναμική της.

3.1. Ο άξονας κέντρο – περιφέρεια

Το κόμμα του 1958 έχει ως βασικό χαρακτηριστικό την ανισομερή δόμησή του στον άξονα κέντρο – περιφέρεια. Από τα 9.352 μέλη, μόνο τα 4.927 αντιπροσωπεύουν τη δύναμη της ΕΔΑ στην περιφέρεια. Το κέντρο, Αθήνα και Πειραιάς, απορροφά το 47,3% της κομματικής δύναμης. Οι τοπικές οργανώσεις των αθηναϊκών συνοικιών αποτελούν τον κύριο πόλο συσπειρώσεως μελών (2.170) σε αντίθεση με τις συνδικαλιστικές-επαγγελματικές που συνολικά διαθέτουν 659 μέλη. Η εσωτερική μετανάστευση αποτυπώνεται επίσης στην πρώτη καταγραφή της κομματικής δύναμης της ΕΔΑ, υποδηλώνοντας κατ' αυτό τον τρόπο την ανέκφραστη δυναμική του κόμματος στην επαρχία: δεύτερος σε μέγεθος τομέας στην Αθήνα είναι ο «τομέας των παροικιών» (798 μέλη) που συγκεντρώνει, σε Στοιχεία αντίστοιχα του τόπου καταγωγής τους, ετεροδημότες-μετανάστες που εγκαταστάθηκαν μόνιμα ή προσωρινά στην πρωτεύουσα.⁵¹

Η εικόνα περιπλέκεται στην καταγραφή του 1959-1960. Δύο σειρές αριθμών, που αντιστοιχούν η πρώτη στο θεωρούμενο ως ενεργό κομματικό δυναμικό και η δεύτερη στο σύνολο ενεργών και αδρανών κομματικών μελών, επιτρέπουν τη διπλή θεώρηση της κομματικής εμβέλειας της ΕΔΑ. Η άμβλυση της απόστασης κέντρου – περιφέρειας αποτελεί το πρώτο στοιχείο που εξάγεται από τη λεπτομερή καταγραφή του συνολικού αριθμού των μελών. Σ' αυτό το πλαίσιο, το κέντρο αντιπροσωπεύει πλέον το 25,3% της κομματικής δύναμης έναντι του

51. Πρόκειται για μορφή οργάνωσης της κομματικής βάσης με κριτήριο τον τόπο καταγωγής των μελών, η οποία θα εγκαταλειφθεί στη συνέχεια της οργανωτικής πορείας της ΕΔΑ. Το κόμμα θα διατηρήσει το ενδιαφέρον του για τους «Εθνο-τοπικούς Συλλόγους» που θα λειτουργήσουν όχι πλέον ως Στοιχεία βάσης, αλλά ως μετωπικές μαζικές οργανώσεις. Ωστόσο το 1958 η ΕΔΑ διαθέτει Στοιχεία παροικιών για τις περιοχές Μυτιλήνης, Ηλείας, Ιωαννίνων, Φθιώτιδας, Βοιωτίας, Μεσσηνίας, Φωκίδας, Εύβοιας, Κεφαλονιάς και Άρτας. Βλ. Αρχείο ΕΔΑ, φάκελος «ΕΔΑ – Οργανωτικές Καταστάσεις Μελών», υποφάκελος «Συγκεντρωτικές Καταστάσεις Οργανωτικού Γραφείου», 1958.

74,7% της περιφέρειας. Αντίθετα η ανάγνωση της κατανομής μόνο των ενεργών μελών επιβεβαιώνει και ενισχύει την παρατηρούμενη από το 1958 απόσταση στο διερευνώμενο άξονα. Η περιοχή της πρωτεύουσας και ο Πειραιάς αντιπροσωπεύουν σύμφωνα με τα «αυστηρά» κομματικά δεδομένα το 48,1% έναντι του 51,9% που αντιστοιχεί στην επαρχία.

Παρά τη διπλή παράθεση ποσοστών, βασικό χαρακτηριστικό που προκύπτει από την ανάγνωση των απόλυτων αριθμών της νέας καταγραφής αποτελεί η μείωση (3.476 μέλη) των δυνάμεων στο κέντρο. Οι απώλειες μελών ωστόσο δεν μπορούν να ερμηνευτούν ως ύφεση της κοινωνικής δυναμικής, που χαρακτηρίζει την ένταξη στην περιοχή της πρωτεύουσας στην εννιάχρονη διάρκεια της κομματικής συγκρότησης. Τα βασικά αίτια μάλλον πρέπει να αναζητηθούν στη φάση αυτή στη σταδιακή εγκατάλειψη της λογικής του Μετώπου και στην υιοθέτηση μιας αυστηρότερης οπτικής στην καταμέτρηση των κομματικών εγγράφων. Η οργανωτική στρατηγική του κόμματος, παράλληλα με τη διεύρυνσή του, θέτει ως άξονα την «ποιοτική βελτίωση» των οργανώσεων, επιβάλλοντας καθήκοντα και υποχρεώσεις. Η απόπειρα εγκαινιάζεται στις οργανώσεις του κέντρου με την προφανή απομάκρυνση αδρανών μελών. Άλλωστε οι κομματικές δυνάμεις του κέντρου είναι οι μόνες που το 1960 δε χαρακτηρίζονται από τη διπλή παράθεση ενεργών και αδρανών μελών, υποδηλώνοντας έμμεσα την προϋπάρχουσα πολιτική επιλογή.

Η αριθμητική έκρηξη του 1964 αναδιοργανώνει οριστικά τη σχέση του κέντρου με την περιφέρεια. Η περιοχή πρωτεύουσας και ο Πειραιάς αντιπροσωπεύουν το 30,1% της κομματικής δύναμης έναντι του 69,9% της επαρχίας. Το 1965 η απόσταση αμβλύνεται ελαφρά, σταθεροποιείται και ισορροπεί. Η ΕΔΑ ως μαζικό κόμμα της Αριστεράς δομείται στον άξονα κέντρο – περιφέρεια σε ποσοστά που αντιστοιχούν σε 28,7% για τις κομματικές δυνάμεις του κέντρου έναντι του 71,3% που καθορίζει την ισχυρή πλέον κομματική παρουσία στην επαρχία.

Ήδη από τη λεπτομερή καταγραφή του 1959-1960 προκύπτει η αναλυτική εικόνα των κομματικών δυνάμεων στην περιφέρεια. Μετά την παράθεση ενός συνολικού αριθμού το 1958, οι δύο σειρές αριθμών που διαθέτουμε για το 1959 αποτυπώνουν ευκρινώς τη γεωγραφία της ΕΔΑ στην επαρχία. Η πρώτη σειρά (Χάρτης 1) αναδεικνύει ουσιαστικά τη δυναμική που δημιούργησε η εκλογική νίκη του 1958. Αδρανή και ενεργά, 10.295 μέλη εκφράζουν τη δυναμική της κομματικής οικοδόμησης στην περιφέρεια. Η ανάλυση των αριθμών αποδεικνύει ωστόσο ότι δεν πρόκειται για πραγματική αποτύπωση της κομματικής συγκρότησης. Η απουσία των όρων που προϋποθέτουν την κομματική εγγραφή (συμμετοχή – οικονομική συνδρομή) και η καταγραφή ως ειδικής κατηγορίας των αδρανών μελών διαγράφουν την αυστηρότερη πλέον λογική της οργανωτικής στρατηγικής του κόμματος. Υποδηλώνουν ωστόσο, ταυτόχρονα, την ελαστικότητα των κριτηρίων εγγραφής νέων μελών στην επαρχία. Αν η απομάκρυνση των αδρανών μελών στο κέντρο, στην Αθήνα και τον Πειραιά υπαγορεύεται το 1960 ως σαφής πολιτική επιλογή, η καταγραφή τους στην επαρχία το 1959 αντανάκλα τις δυσχέρειες της κομματικής συγκρότησης στην περιφέρεια. Ο δια-

φορετικός χρόνος ένταξης, οι συνθήκες που επικρατούν, σε αντίθεση με τη σχετική ασφάλεια που παρέχει το κέντρο, οδηγούν στην αποδοχή των αδρανών μελών ως κομματικού δυναμικού στο πλαίσιο ενός σχεδιασμού των διαστάσεων που δύναται να προσλάβει το κόμμα.

Η δεύτερη σειρά αριθμών (Χάρτης 1α) ορίζει τις ακριβείς διαστάσεις του κόμματος στην επαρχία. Τα ενεργά μέλη της ΕΔΑ το 1959 υπογραμμίζουν την πορεία της κομματικής συγκρότησης στις περιοχές όπου ο αριστερός πληθυσμός πραγματοποιεί τα πρώτα βήματα χειραφέτησής του από τις φοβίες που συσώρευσε η αστυνόμευση και ο Εμφύλιος Πόλεμος.

Η άνιση κατανομή των μελών αποτελεί το κυρίαρχο χαρακτηριστικό του κόμματος στην επικράτεια. Η ένταξη στον κομματικό οργανισμό πραγματοποιήθηκε ευχερέστερα σε περιοχές που παραδοσιακά τροφοδότησαν με σημαντικά ποσοστά ψήφων την κομμουνιστική Αριστερά, όπως και σε περιοχές που συνδέθηκαν με το ΕΑΜικό κίνημα, αλλά δε γνώρισαν την ένταξη της εμφυλιοπολεμικής σύγκρουσης σε επίπεδο πολεμικών επιχειρήσεων. Στη λογική αυτή, η κομματική δύναμη της ΕΔΑ εστιάζεται –πλην των μεγάλων αστικών κέντρων (Αθήνα, Θεσσαλονίκη)– στα αστικά κέντρα Ιωαννίνων και Πάτρας, στην Αττική, τη Θεσσαλία, το Νομό Θεσσαλονίκης, στην Αιτωλοακαρνανία, στους Νομούς Εύβοιας και Λέσβου και στα νησιά Κρήτη, Κέρκυρα και Λευκάδα. Έτσι άλλωστε εξηγούνται οι ανησυχίες της ΕΔΑ για την οργανωτική καθυστέρηση και την απουσία τόσο οργανώσεων βάσης, όσο ακόμη και απλών επαφών σε σειρά νομαρχιακών διαμερισμάτων της επικράτειας.⁵²

Το 1964 ο χάρτης διαφοροποιείται προαναγγέλλοντας το μαζικό κόμμα της Αριστεράς (Χάρτης 2). Πλην της αριθμητικής διεύρυνσης, μεταβάλλεται και η γεωγραφία της παρουσίας της ΕΔΑ στην επαρχία και εξελίσσονται τα ποσοστά αντιπροσωπευτικότητας των διαφόρων διαμερισμάτων στην κομματική συγκρότηση. Σίγουρα, η κομματική δύναμη στην περιφέρεια εξακολουθεί να είναι άνισα κατανομημένη σε περιοχές υψηλής και χαμηλής επιρροής. Ωστόσο, η απόσταση μεταξύ των περιοχών μειώνεται. Για παράδειγμα, στη Θεσσαλία ο μεγάλος ήδη αριθμός μελών (2.162) υπερδιπλασιάζεται (5.220), στη Δυτική Στερεά Ελλάδα και στη Δυτική Πελοπόννησο όμως ο μικρός αριθμός μελών (681) σχεδόν εξαπλασιάζεται (3.863), με αποτέλεσμα η Θεσσαλία να συγκεντρώνει το 9,9% της κομματικής δύναμης (έναντι του 16,7%) και η Δυτική Στερεά και η Πελοπόννησος το 7,3% (έναντι του 4,9%) (Πίνακας 2).

Πρόκειται για τάση αναλογικότερης κατανομής των μελών στην επαρχία, που διαγράφεται μετά την άνοδο της Ένωσης Κέντρου στην εξουσία και συνδέεται με την ανάπτυξη και δραίωση της ΕΔΑ στο σύνολο σχεδόν της επικράτειας (Χάρτης 2). Η προαναφερθείσα τάση όμως δεν αναιρεί τις παγιωμένες από την προπολεμική περίοδο σχέσεις επιρροής της κομμουνιστικής Αριστεράς σε

52. Όπως τονίζεται στο Β' Συνέδριο της ΕΔΑ: «Ιδιαίτερα επικίνδυνη είναι η οργανωτική μας καθυστέρηση στην επαρχία. Δυστυχώς, υπάρχουν μέλη και στελέχη της ΕΔΑ (...) με τα οποία δεν έχουμε καμία επαφή». Βλ. *Το Β' Συνέδριο της ΕΔΑ*, ό.π., σ. 149.

ορισμένες περιοχές: η Κεντρική Μακεδονία αποτελεί, μετά το κέντρο, το δεύτερο πόλο συγκέντρωσης μελών (22,8% – 12.053 μέλη, συμπεριλαμβανομένης της Θεσσαλονίκης), ενώ η Πελοπόννησος, παρά τη σημαντική αύξηση μελών (1.404 από 235), αντιπροσωπεύει μόνο το 2,7% του συνολικού αριθμού των μελών και αποτελεί τη μικρότερη συνιστώσα της κομματικής δύναμης.

Η μελέτη της εξάπλωσης της ΕΔΑ κατά νομαρχιακό διαμέρισμα επιβεβαιώνει τη διαπίστωση. Για παράδειγμα, ο Νομός Αιτωλοακαρνανίας συγκεντρώνει 1.878 μέλη, ο Νομός Μαγνησίας 1.033, ο Νομός Κερκύρας 1.572 και ο Νομός Φθιώτιδας 1.182. Στα κατώτατα όρια πυκνότητας τοποθετούνται ο Νομός Δωδεκανήσων (250 μέλη) και ο Νομός Φλωρίνης (224), ενώ τη σημαντικότερη συγκέντρωση παρουσιάζουν οι Νομοί Σερρών (3.047) και Λέσβου (3.007).

Το 1965, ανώτατο σημείο της οργανωτικής ανάπτυξης της ΕΔΑ, αλλά και τα 1966-1967 –όπου η καταγραφή είναι εφικτή– τροποποιούν την εικόνα (Χάρτης 3 και Πίνακας 3). Η ΕΔΑ αποκτά τα οριστικά της χαρακτηριστικά. Δεν πρόκειται πλέον για αναλογική κατανομή αλλά για δύο τάσεις που παγιώνουν τις ανισότητες στην περιφέρεια. Η πρώτη εγγράφεται ως δυναμική περιοχών –κυρίως της Κεντρικής Μακεδονίας και της Θεσσαλίας– που συνθέτουν την ομάδα περιοχών υψηλής επιρροής. Η δεύτερη αφορά τα υπόλοιπα διαμερίσματα που τείνουν να ισορροπήσουν ως σταθερή δύναμη χαμηλής και μεσαίας επιρροής, η οποία αντιπροσωπεύει από το 7,9% έως το 3,5% της κομματικής δύναμης της ΕΔΑ (Πίνακας 2).

Η σχετική στασιμότητα κάποιων νομαρχιακών διαμερισμάτων, όπως η Φωκίδα (405 μέλη), οι Κυκλάδες (119), η Αρκαδία (310), ο Νομός Φλωρίνης (328), σε αντίθεση με τη διαρκή αύξηση μελών που σημειώνεται στους Νομούς Θεσσαλονίκης, Σερρών, Ημαθίας, Πέλλας, Καβάλας, Λαρίσης, Καρδίτσας, Μαγνησίας, Αιτωλοακαρνανίας και Ηρακλείου Κρήτης υπογραμμίζουν τις ανισότητες στην περιφέρεια. Το ερώτημα που εύλογα τίθεται μετά την παρατήρηση αυτή είναι σχετικό με την επέκταση της «κομμουνιστικοποίησης» στις οργανώσεις βάσης των επαρχιών. Ο κομματικά ενταγμένος αριστερός πληθυσμός κάποιων περιοχών αφομοιώνεται μήπως ευχερέστερα διά μέσου της στρατηγικής της ιδεολογικής ομογενοποίησής του;

Η απάντηση, προσωρινή, είναι μάλλον αρνητική. Οι απώλειες μελών, η πτωτική τάση του αριθμού τους, που παρατηρείται από το 1966, επηρεάζουν αναλογικά και τις δύο μορφοποιούμενες ομάδες περιοχών (Πίνακες 2 και 3). Η ελαφρά μείωση των μελών είναι γενική, διαπιστώνεται και στο κέντρο και στην περιφέρεια. Αντιστέκονται όμως τόσο ο Πειραιάς (κέντρο), όσο και η Ανατολική Στερεά Ελλάδα και η Κρήτη. Η διαρροή μελών δεν μπορεί να ερμηνευτεί ως αποτέλεσμα της οργάνωσης του κομματικού δυναμικού σε δύο ταχύτητες που προωθούν ή επιβραδύνουν την επέκταση του κόμματος σε ορισμένα διαμερίσματα. Πολύ περισσότερο δε, η ίδια ερμηνευτική λογική αδυνατεί να συνδέσει την ύπαρξη των περιφερειακών ανισοτήτων με υποθέσεις που μεταφράζουν αριθμητικά τη δεκτικότητα και την αφομοιωτική ικανότητα των μελών στις διαδικασίες «κομμουνιστικοποίησης». Η Κεντρική Μακεδονία, που εμφανίζει τη σημαντικότερη συγκέντρωση μελών, παρουσιάζει το 1966 και τις μεγαλύτερες διαρροές. Το φαινόμενο αφορά τα όρια ένταξης του πληθυσμού στην ΕΔΑ και τα

ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που εμφανίζει η δυναμική της συμμετοχής σε κάθε περιφέρεια.

Από το 1965 άλλωστε εντοπίζεται και μια ιδιαίτερη δυναμική που διαφοροποιεί την τοποθέτηση των οργανωμένων δυνάμεων του κόμματος στον άξονα αστικά κέντρα – ημιαστικό πλέγμα-ύπαιθρος.

3.2 Ο άξονας αστικά κέντρα – ημιαστικά κέντρα-ύπαιθρος

Η ΕΔΑ, όπως άλλωστε και η κομμουνιστική Αριστερά τουλάχιστον μέχρι τα χρόνια της αναδιάρθρωσής της, στη διάρκεια της Αντίστασης, άντλησε και οργάνωσε την κομματική δύναμή της κυρίως στα αστικά κέντρα. Σε χώρα αγροτική, όπου, σύμφωνα με την απογραφή του 1961, τα αστικά συγκροτήματα συγκεντρώνουν το 43,2% του πληθυσμού και το ημιαστικό πλέγμα και η ύπαιθρος το 56,8%,⁵³ η υπόθεση που χαρακτηρίζει την ΕΔΑ ως «αστικό φαινόμενο» ευσταθεί. Το 1958 Αθήνα και Πειραιάς συγκεντρώνουν το 47,3% της κομματικής δύναμης και το 1959-1960 οι τρεις μεγάλες πόλεις της χώρας, Αθήνα, Πειραιάς και Θεσσαλονίκη, αντιπροσωπεύουν το 34,7% του συνολικού αριθμού των μελών της.

Τα στοιχεία που διαθέτουμε από το 1964 και μετά κατανέμουν την κομματική δύναμη ως εξής:

Έτος	1964		1965		
Μεγάλα αστικά κέντρα	34,5%	}	33,3%	}	
Μεσαία αστικά κέντρα	13,6%		55,7%		11,6%
Μικρά αστικά κέντρα	7,6%		7,7%		
Ημιαστικό πλέγμα & ύπαιθρος		44,3%		47,4%	

Η κατηγοριοποίηση σε μεγάλα, μεσαία και μικρά αστικά κέντρα έγινε σύμφωνα με την απογραφή του πληθυσμού το 1961. Πηγή: Νικολακόπουλος, Ηλ., *Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα, 1946-1964*, ό.π., σσ. 62-63.

Η κατανομή κατά αστικό κέντρο του κομματικού δυναμικού της ΕΔΑ πραγματοποιήθηκε σύμφωνα με τα αναλυτικά δεδομένα των Νομαρχιακών Επιτροπών.

Η ΕΔΑ συγκροτείται ως επί το πλείστον στο σύνολο των αστικών κέντρων σε ποσοστό που αντιστρέφει σχεδόν τις αναλογίες της επίσημης πληθυσμιακής απογραφής.

53. Σχετικά με την κατανομή του ελληνικού πληθυσμού σύμφωνα με την απογραφή του 1961, βλ. Kayser, Β., *Ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδος*, εκδόσεις του ΕΚΚΕ, Αθήνα, χωρίς ημερομηνία έκδοσης, σ. 12.

Ωστόσο η παρατηρούμενη από το 1959 αιμορραγία της κομματικής συνιστώσας των μεγάλων κέντρων και η μείωση το 1965 του ποσοστού των μεσαίων κέντρων, καθώς και η αλλαγή του συσχετισμού μεταξύ πόλεων-κομπολέων – υπαίθρου υποδηλώνουν τη νέα δυναμική. Η ΕΔΑ του 1965, έχοντας κατακτήσει τα σημαντικά αστικά συγκροτήματα, επεκτείνεται στις μικρές πόλεις και κυρίως στο ημιαστικό πλέγμα και την ύπαιθρο.

Ένα πρόσθετο επιχείρημα συνεπικουρεί τη διαπίστωση για τη μετατόπιση των οργανωμένων κομματικών δυνάμεων στο συγκεκριμένο άξονα. Σε αντίθεση με την οργανωτική πολιτική που προωθεί και συχνά επιβάλλει τη δημιουργία κομματικών οργανώσεων βάσης στους τόπους εργασίας, το 1965 (Δεκέμβριος) από τα 4.701 Στοιχεία τα 2.017 αντιστοιχούν σε Στοιχεία χωριών.

Οι ανακατατάξεις στην περιφέρεια, όπως αποτυπώνονται στο χάρτη του 1965, δεν είναι ανεξάρτητες από τη μετακίνηση των κομματικών δυνάμεων στον άξονα αστικά κέντρα – ημιαστικό πλέγμα-ύπαιθρος. Η επέκταση στην ύπαιθρο ευθύνεται σε σημαντικό βαθμό για την εμφάνιση των περιφερειακών ανισοτήτων. Αν η οργανωτική διάρθρωση της ΕΔΑ στα αστικά κέντρα υπήρξε ευχερέστερη στις περιοχές όπου η προπολεμική κομμουνιστική παράδοση αλλά και το ΕΑΜικό κίνημα διευκόλυναν τους όρους ένταξης, το άνοιγμα των συνόρων των πόλεων για την επέκταση της ΕΔΑ κατέστη εφικτό, χωρίς σημαντικές διαφοροποιήσεις, στις περιοχές όπου η Αριστερά είχε χαράξει στην Αντίσταση τις διαδρομές.

Η διαπίστωση δεν αναιρεί τη δυναμική της συμμετοχής, που δημιουργείται από την παρουσία και παρέμβαση της ίδιας της ΕΔΑ, αλλά παραπέμπει στην ανάλυση της σχέσης κομμουνιστικής παράδοσης και δυναμικής της ΕΔΑ.

3.3 Κομμουνιστική παράδοση και δυναμική της ΕΔΑ

Οι χάρτες της κομματικής οργάνωσης φέρουν τα χαρακτηριστικά της κομμουνιστικής Αριστεράς. Δεν πρόκειται όμως για χαρακτηριστικά που συνδέονται με συγκεκριμένη χρονική περίοδο, αλλά για ίχνη που καταγράφουν την ιστορική διαδρομή του ΚΚΕ. Η προπολεμική παρουσία του περιθωριακού κόμματος, η άνιση εμφύτευση και αγκίστρωσή του σε ορισμένες περιοχές, η εξάπλωση στην επικράτεια, που δημιουργεί το μαζικό κομμουνιστικό κίνημα κατά τη διάρκεια της Κατοχής και της Αντίστασης, αλλά και τα τραύματα που χαράσσει ανεξίτηλα η εμφυλιοπολεμική σύγκρουση αποτυπώνονται στη γεωγραφία της ΕΔΑ, η οποία όμως διαχειρίζεται την παράδοση και τη μεταλλάσσει διοχετεύοντάς της τη δική της δυναμική.

Η κομματική οργάνωση της ΕΔΑ είναι ταυτόσημη με την οργάνωση της κομμουνιστικής Αριστεράς, στο μέτρο που η ΕΔΑ την εκπροσωπεί όχι μόνο κατ' ανάθεση, αλλά και μέσω της διαδικασίας «κομμουνιστικοποίησης» της. Η ένταξη στην ΕΔΑ δε φέρει άλλη σφραγίδα παρά αυτή της συμμετοχής στο νόμιμο εκπρόσωπο της κομμουνιστικής Αριστεράς. Σ' αυτή τη λογική, οι πόλεις με σημαντικά ποσοστά εκπροσώπησης στην κομματική συγκρότηση της ΕΔΑ,

όπως η Λάρισα, ο Βόλος και το γειτονικό προάστιο της Νέας Ιωνίας, ο Τύρναβος, η περιοχή Σερρών, η Λέσβος, η Καβάλα, η περιοχή Διδυμοτείχου και η Λευκάδα αλλά και η Έλευσινα, το Αγρίνιο και η Θήβα, συνδέονται με την Αριστερά σε κάποια φάση της ιστορικής διαδρομής της⁵⁴.

Οι δύο άξονες που χρησιμοποιήσαμε στην ανάλυσή μας και οι μετατοπίσεις-τάσεις που διαπιστώσαμε δεν μπορούν να καταγράψουν τις διαφοροποιήσεις που επέρχονται, αλλοιώνοντας ή ενισχύοντας την κομμουνιστική παράδοση. Αντίθετα η μικρο-ανάλυση μπορεί να οδηγήσει σε διατύπωση υποθέσεων που ανιχνεύουν τη σχέση μεταξύ παράδοσης και δυναμικής της ΕΔΑ.

Η σχέση αυτή φυσικά δεν είναι απόλυτα μετρήσιμη. Άλλωστε διαφορετικοί παράγοντες παρεμβαίνουν και, προσδίδοντας σε κάθε περίπτωση τα δικά τους χαρακτηριστικά, επιτρέπουν διαφορετικές ερμηνείες στη λογική της κομματικής συγκρότησης. Αντιπροσωπευτικά δείγματα της πολυπλοκότητας της σχέσης και των μορφών που μπορεί να προσλάβει αποτελούν οι κομματικές οργανώσεις της Αθήνας και του Πειραιά, όπως και αυτές της Καβάλας, του Αγρινίου και του Ηρακλείου Κρήτης.

Η σαφής τοποθέτηση της ΕΔΑ προς το κέντρο στον άξονα κέντρο – περιφέρεια και η συγκέντρωσή της στα αστικά κέντρα δεν εξηγούν τις αποκλίσεις στη συγκρότηση των κομματικών οργανώσεων της Αθήνας και του Πειραιά. Η οργάνωση της Αθήνας αποτελεί, από τις πρώτες καταγραφές του κομματικού δυναμικού της ΕΔΑ, την ισχυρότερη σε απόλυτους αριθμούς αλλά και σε αναλογία πληθυσμού οργάνωση. Στον αντίποδα βρίσκεται ο Πειραιάς και οι συνοικίες του που αριθμούν το 1959 συνολικά μόλις 250 μέλη. Είναι προφανές ότι η ασφάλεια που παρέχει στον αριστερό πληθυσμό η ανωνυμία των μεγάλων αστικών κέντρων και ακόμη περισσότερο η συγκέντρωση εργατικού στοιχείου και η παράδοση της Αριστεράς δε συμβαδίζουν με την παρατηρούμενη οργανωτική καθυστέρηση του Πειραιά. Σε αντίθεση με τον Πειραιά που ισχυροποιήθηκε προπολεμικά εξαιτίας της προσφυγικής πλαισίωσής του, η κομματική οργάνωση Αθήνας του ΚΚΕ ενισχύθηκε και μαζικοποιήθηκε στη διάρκεια της Κατοχής, για να καθιερωθεί ως ισχυρή δύναμη από το 1945.

Οι αλλαγές στη μεταπολεμική πληθυσμιακή σύνθεση της Αθήνας αποτελούν ίσως την ασφαλέστερη ένδειξη για την ερμηνεία της απόκλισης. Η ΕΔΑ στην Αθήνα συγκροτείται κυρίως σε συνοικίες που απορροφούν το πρώτο σημαντικό μετεμφυλιακό κύμα εσωτερικής μετανάστευσης⁵⁵ και συγκεντρώνουν τον εργα-

54. Αναφερόμαστε ουσιαστικά σε τρεις διαφορετικές χρονικές περιόδους, στη διάρκεια των οποίων οι πληθυσμοί κάποιων περιοχών συναντώνται με την κομμουνιστική Αριστερά. Στην προπολεμική περίοδο δημιουργείται η σχέση του ΚΚΕ με τη Λέσβο, την Καβάλα, τη Λάρισα, το Βόλο, τον Τύρναβο, τις Σέρρες. Στη διάρκεια της Αντίστασης η Αριστερά καθιερώνεται ως πολιτική δύναμη σε περιοχές όπως η επαρχία Διδυμοτείχου και η Λευκάδα. Τέλος, στη μετεμφυλιακή περίοδο πόλεις όπως η Έλευσινα, η Θήβα και το Αγρίνιο κατατάσσονται στις ισχυρές κομματικές συνιστώσες της Αριστεράς.

55. Ως πρώτο μεταπολεμικό εσωτερικό μεταναστευτικό κύμα θεωρούμε τις μετακινήσεις του αγροτικού κυρίως πληθυσμού προς τα αστικά κέντρα της χώρας στη διάρκεια του Εμφύλιου Πολέμου. Πρόκειται για μετακινήσεις που άλλοτε επιβάλλει ο Στρατός, στο

τικό πληθυσμό. Τον Ιούνιο του 1965, στο πλαίσιο του μαζικού κόμματος, τα Σεπόλια (1.122 μέλη), το Περιστέρι (2.156), η Καλλιθέα (1.094) και η Νέα Ιωνία (928) συγκεντρώνουν το 26% της κομματικής δύναμης της ΕΔΑ στην Αθήνα, αποδεικνύοντας έτσι ότι η «προλεταριοποίηση» των διωγμένων αριστερών της επαρχίας που εγκαθίστανται στις παρυφές της Αθήνας συντήρησε, καλλιέργησε και αναπαρήγαγε την αριστερή συνείδηση.

Στον Πειραιά, αντίθετα, όπου διατηρήθηκε σχετικά η προπολεμική πληθυσμιακή σύνθεσή του,⁵⁶ οι τραυματικές εμπειρίες της Κατοχής και των Δεκεμβριανών υποθέτουμε ότι λειτουργούν ανασταλτικά ως προς την ανανέωση της ένταξης. Η παράδοση της Αριστεράς αποταμιεύεται ως ψήφος, αλλά δε μεταφράζεται σε ανεπιφύλακτη κομματική συμμετοχή.

Η δυναμική της ΕΔΑ καθιερώνει και τις δύο πόλεις, μαζί με τη Θεσσαλονίκη, ως κορυφαίες κομματικές οργανώσεις μετά το 1964. Ωστόσο, πρόκειται για δυναμική που εισπράχθηκε, ως προς το βαθμό της κομματικής συγκρότησης, διαφορετικά. Έτσι ίσως εξηγείται η συνεχιζόμενη αύξηση των μελών της κομματικής οργάνωσης του Πειραιά το 1966, όταν στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη έχει ήδη αρχίσει η φθορά (Πίνακας 3).

Η Καβάλα, το Ηράκλειο Κρήτης και η περιοχή Αγρινίου στοιχειοθετούν ένα διαφορετικό παράδειγμα. Παραδοσιακό προπολεμικό προπύργιο του ΚΚΕ, η πόλη της Καβάλας δε θα ξεπεράσει τα 758 μέλη (1966), ενώ η δύναμη της ΕΔΑ στο νομό κυμαίνεται μεταξύ 1.311 (1964) και 2.268 μελών (1966). Κατά συνέπεια δεν εντάσσεται στα κέντρα υψηλής επιρροής της ΕΔΑ, όπως επιβεβαιώνεται και από την αναλογία μελών προς δημότες (Πίνακας 4). Το Ηράκλειο συναντιέται με την Αριστερά στην Αντίσταση, όπως ολόκληρη η Κρήτη. Σε αντίθεση όμως με τα Χανιά που θα μπορούσαν να διεκδικήσουν αναφορές στην παράδοση, ο Νομός Ηρακλείου συγκροτεί την ισχυρότερη κομματική οργάνωση της ΕΔΑ στο νομό και αποτελεί σημαντική συνιστώσα της οργανωτικής διάρθρωσης του κόμματος στην περιφέρεια (Χάρτης 4).

Η Αιτωλοακαρνανία δε διεκδικεί ρίζες στην προπολεμική παράδοση – με εξαίρεση ίσως τον προσφυγικό συνοικισμό του Αγίου Κωνσταντίνου στην περιοχή Αγρινίου, που χρωματίζει με τη μικρή ΚΟ του ΚΚΕ το χάρτη της Αριστεράς. Συγκαταλέγεται ωστόσο στις περιοχές σχετικής ανάπτυξης της ΕΑΜικής δυναμικής και αποτελεί ισχυρότατο πόλο κομματικής συσπείρωσης της ΕΔΑ που αντλεί τη δύναμή της όχι μόνο από τα αστικά κέντρα της περιοχής, δηλαδή το Αγρίνιο (630 μέλη το 1965) και το Μεσολόγγι (422 μέλη το 1964), αλλά και

πλαίσιο των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων εναντίον του ΔΣΕ, και άλλοτε εμφανίζονται σαν αποτέλεσμα της εκούσιας μετανάστευσης αριστερού πληθυσμού προ του φόβου της σύλληψης και των αντιοίων. Βλ. Κοτζαμάνης, Β., «Η Κινητικότητα του Αγροτικού Πληθυσμού στη Δεκαετία 1940-1950 και η Αναδιάρθρωση του Κοινωνικο-δημογραφικού Χάρτη της Μεταπολεμικής Ελλάδας, περ. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 1990, Νο 77, σσ. 108-118.

56. Βλ. Benoit-Guilbot, O. κ.ά., «Transformations Urbaines et Diversites Locales du Pirée: Famille, Emploi et Chomage», περ. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 1990, Νο 74Α, σσ. 9-11.

από την επαρχία Ξηρομέρου (410 μέλη το 1964) και κυρίως από το ημιαστικό κέντρο της, τον Αστακό (210 μέλη).

Οι πληθυσμιακές ανακατατάξεις και οι τοπικές κοινωνικές συγκρούσεις σε συνδυασμό με την ευρύτερη απήχηση της ΕΔΑ παρέχουν τον ερμηνευτικό κώδικα για τη συγκρότηση του κόμματος στις τρεις περιοχές. Αν, μεταπολεμικά, ο εργατικός πληθυσμός της Καβάλας έχει αισθητά μειωθεί και έχουν εξασθενήσει οι συγκρούσεις στην περιοχή, οι κοινωνικές συγκρούσεις των καπνοπαραγωγών του Αγρινίου και των καλλιερηγτών της σουλτανίνας στο Ηράκλειο εντείνονται στη δεκαετία 1955-1965, μετατρέποντας την αρνητική ή ουδέτερη στάση σε δυναμική που ωθεί στην οργανωμένη δράση.

3.4. Κόμμα και ψηφοφόροι ή η αυτονομία της κομματικής συγκρότησης

Η παρουσίαση της γεωγραφικής κατανομής του κομματικού δυναμικού της προδικτατορικής ΕΔΑ θεωρείται ελλιπής, αν δε συμπληρωθεί από τις αναγκαίες συσχετίσεις μεταξύ κομματικού δυναμικού και δυνάμεων επιρροής του, μεταξύ στρατευμένων, οργανωμένων μελών και αριστερού πληθυσμού. Η διερεύνηση της ακριβούς σχέσης μεταξύ των επάλληλων κύκλων που ορίζουν και πλαισιώνουν το κόμμα, άλλωστε, προφυλάσσει από πιθανές παρερμηνείες στην ανάγνωση των απόλυτων αριθμών, επιβεβαιώνει υποθέσεις για τα όρια και τη δυναμική της ένταξης και αναδεικνύει τις πραγματικές διαστάσεις του πολιτικού οργανισμού στη συνάντησή του με την ελληνική μεταπολεμική κοινωνία.

Το εκλογικό σώμα της ΕΔΑ του 1963 και το μαζικό κόμμα του 1965 αποτελούν τα πλησιέστερα, χρονολογικά, μεγέθη για την εξακρίβωση των αναζητούμενων συσχετισμών μεταξύ κομματικής οργάνωσης και πολιτικής επιρροής. Και ο αριθμός των δημοτών κάθε περιοχής, όπως εμφανίζεται στους εκλογικούς καταλόγους του 1963⁵⁷ –αθροισμένος βάσει των αποτελεσμάτων της απογραφής του 1961– χρησιμοποιείται για τη στάθμιση αυτής της σχέσης μέσω της διαμορφούμενης αναλογίας κομματικών μελών – συνολικού πληθυσμού (Πίνακας 4).

Το πρώτο στοιχείο που εξάγεται από τη διερεύνηση της γεωγραφικής κατανομής της σχέσης μελών – ψηφοφόρων έγκειται στη διαπίστωση της αυτόνομης δυναμικής που διαθέτουν οι κομματικές οργανώσεις ως προς το εκλογικό σώμα της ΕΔΑ. Σίγουρα, οι κομματικές οργανώσεις των εκλογικών προποργιών της Αριστεράς διατηρούν στις περισσότερες περιπτώσεις αναλογίες που υπερκαλύπτουν τον εθνικό μέσο όρο (12,6 μέλη για 100 ψηφοφόρους). Η Αθήνα, ο Νομός Θεσσαλονίκης, ο Νομός Λαρίσης, η Λευκάδα κυμαίνονται σε πλαίσιο που διαμορφώνεται από ποσοστά πυκνότητας μελών ισχυρότερα του εθνικού μέσου όρου. Η Ζάκυνθος συνιστά παράδειγμα εκλογικού προποργίου που ταυτόχρονα διαθέτει ισχυρότατη κομματική οργάνωση. Αντίθετα, η Λέσβος, ο Πειραιάς και

57. Τα αναλυτικά εκλογικά αποτελέσματα και ο αριθμός των δημοτών κατά νομαρχιακό αποτέλεσμα, στο *Τα Αποτελέσματα των Βουλευτικών Εκλογών της 3ης Νοεμβρίου 1963*, Βασιλείον της Ελλάδος, Υπουργείον Εσωτερικών, Αθήνα, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1964, σσ. 6 και 13.

οι Νομοί Καβάλας και Χανίων υστερούν σημαντικά σε ποσοστά, επιβεβαιώνοντας την καθυστέρηση της κομματικής συγκρότησης στα δεδομένα παραδοσιακά κέντρα της Αριστεράς.

Οι περιοχές που επίσης κατά παράδοση αποτέλεσαν άγονες ζώνες για τη δράση της Αριστεράς συνιστούν το δεύτερο παράδειγμα για την εξακρίβωση της σχέσης μελών – ψηφοφόρων. Το Λασιθί, η Ευρυτανία, οι Νομοί Καστοριάς, Δράμας και Ξάνθης επιβεβαιώνουν την περιορισμένη εκλογική επιρροή και την αδυναμία της κομματικής συγκρότησης. Αντίθετα, οι Νομοί Ροδόπης και Έβρου, η Φωκίδα και η Φθιώτιδα, ο Νομός Ρεθύμνης, η Αργολίδα και ο Νομός Κορινθίας διατηρούν υψηλά ποσοστά συγκέντρωσης μελών ως προς το εκλογικό σώμα, αποδεικνύοντας ότι η κομματική συγκρότηση δεν υπακούει υποχρεωτικά στις συνθήκες μιας ευρύτερης πολιτικής και κοινωνικής αποδοχής του προοιωνίζονται από την ύπαρξη θετικών εκλογικών αποτελεσμάτων της ΕΔΑ. Οι κομματικές οργανώσεις διατηρούνται σαν νησίδες και δραστηριοποιούνται σε περιοχές όπου η ψήφος παραμένει περιχαρακωμένη από τα ισχυρά κομματικά-πελατειακά δίκτυα των μεγάλων πολιτικών οικογενειών.⁵⁸ Άλλωστε, η «κομμουνιστικοποίηση» των κομματικών οργανώσεων βάσης, πλην της ιδεολογικής-συμβολικής χροιάς που εμπεριέχει μέσω της συνεχούς ισχυροποιούμενης θέσης του ΚΚΕ στον κομματικό μηχανισμό, αποσκοπεί ακριβώς και στην ενεργητική παρέμβαση των μελών για τη διεύρυνση της πολιτικής παρουσίας της ΕΔΑ. Η παρουσία και συμμετοχή στα κομματικά Στοιχεία καλλιεργεί την προσωπική επαφή, ενισχύει τη δέσμευση –ατομική και οικογενειακή– και εξασφαλίζει την αποτελεσματικότητα της δράσης για την επίτευξη των πολιτικών στόχων.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση παρατηρείται όχι μόνο διαφορετική πυκνότητα στη συγκέντρωση των μελών, αλλά και διαφορετική λειτουργία της κομματικής οργάνωσης ανάλογα με τις περιβάλλουσες συνθήκες κατά περιοχή. Όντως οι τοπικές οργανώσεις της ΕΔΑ συγκροτούνται στην επικράτεια σχετικά ανεξάρτητα από την αντίστοιχη πολιτική επιρροή του κόμματος. Μάλιστα κάποιες κομματικές οργανώσεις σε περιοχές που εκλογικά αμοραγούν και κυμαίνονται το 1963 στα όρια του εκλογικού μέσου όρου της ΕΔΑ διατηρούν σημαντικά ποσοστά αναλογίας στη σχέση κομματικά μέλη – πληθυσμός. Οι Νομοί Σερρών και Πιερίας συνιστούν το παράδειγμα ισχυρών κομματικών οργανώσεων που διαμορφώνουν αντίστοιχα την αναλογία 16 και 20 μέλη προς 1.000 δημότες (εθνικός μέσος όρος – 10,57 μέλη προς 1.000 δημότες).

Η εισαγωγή των αναλογιών μεταξύ των κομματικών μελών και του αριθμού των δημοτών λειτουργεί συμπληρωματικά, επιβεβαιώνοντας εξίσου τη σημαντική πυκνότητα των αριστερών προπυργίων και την πενιχρή συγκέντρωση στις άγονες περιοχές. Υψηλότατη συγκέντρωση στην Αθήνα, στη Ζάκυνθο, στη Λευκάδα (24,4/1.000), στην Κέρκυρα, στη Θεσσαλία, σε αντίθεση με την Ευρυ-

58. Για ένα παράδειγμα οργάνωσης και λειτουργίας των δικτύων και των μηχανισμών πολιτικής ένταξης του τοπικού πληθυσμού, βλ. Κομνηνού, Μ., «Αγρότες και Πολιτική: Η Πολιτική Πρακτική των Αγροτών σε δύο Νομούς: Αιτωλοακαρνανία και Καβάλα. 1952-1964», περ. *Σύγχρονα Θέματα*, No 11, 1981, σσ. 63-76.

τανία, την Αρκαδία, και τους Νομούς Καστοριάς και Ξάνθης. Οι οργανωτικές αδυναμίες κάποιων εκλογικών προπύργων, όπως η Καβάλα και ο Πειραιάς, επαληθεύονται εκ νέου και ταυτόχρονα αποδίδονται οι πραγματικές διαστάσεις δραστηρίων κομματικών οργανώσεων που λειτουργούν σαν νησίδες σε περιοχές με ασημίματα εκλογικά ποσοστά (Φθιώτιδα 7,37/1.000, Αργολίδα 5,19/1.000, Ροδόπη 5,5/1.000 δημότες).

Η σύνθεση των στοιχείων που διαθέτουμε, δηλαδή του εκλογικού ποσοστού της ΕΔΑ κατά περιοχή και των αναλογιών μέλη – εκλογείς και μέλη – δημότες, επιτρέπει τη στοιχειοθέτηση προτάσεων για τον τύπο συγκρότησης των κομματικών οργανώσεων. Παράλληλα επιτρέπει υποθέσεις για τις μορφές της ένταξης στον κομματικό οργανισμό. Τέσσερις βασικοί τύποι κομματικής συγκρότησης σκιαγραφούν την οργανωτική διάρθρωση της ΕΔΑ στην επικράτεια, διαμορφώνοντας ταυτόχρονα 4 κυρίαρχες μορφές ένταξης (Χάρτης 4):

α) Ο πρώτος τύπος, που χαρακτηρίζεται ως *παραδοσιακή σταθερή κομματική συγκρότηση*, αφορά τις περιοχές που εμφανίζουν εκλογικά αποτελέσματα μεγαλύτερα του εθνικού μέσου όρου και θετικούς λόγους στους συσχετισμούς μέλη προς εκλογείς και μέλη προς δημότες. Πρόκειται για εκλογικά προπύργια με πολυπληθείς κομματικές οργανώσεις. Στην ίδια κατηγορία εντάσσονται και περιοχές που μπορεί να αιμορραγούν ως προς την εκλογική επιρροή, διατηρούν όμως ισχυρή κομματική οργάνωση τόσο σε σχέση με το υπάρχον εκλογικό σώμα της Αριστεράς, όσο και σε σχέση με τον πληθυσμό της περιοχής. Οι κομματικές οργανώσεις που εμφανίζουν τα χαρακτηριστικά αυτού του τύπου κομματικής συγκρότησης δίνουν ουσιαστικά το στίγμα της Αριστεράς στην πολιτική σκηνή και διαθέτουν σημαντικό ειδικό βάρος που επηρεάζει τη χάραξη της οργανωτικής στρατηγικής του κόμματος. Η κυρίαρχη μορφή ένταξης των αριστερών στο συγκεκριμένο τύπο οργάνωσης θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι έχει ως βασικό στοιχείο τη μεταφορά της παράδοσης σε ένα εξαιρετικά «ασφαλές» περιβάλλον λόγω της αριθμητικής εμβέλειας των οργανωμένων δυνάμεων (Χάρτης 4 – Τύπος Α).

β) Ο δεύτερος τύπος αφορά την *παραδοσιακή ελαστική κομματική συγκρότηση* και περιλαμβάνει τις αδύνατες κομματικές οργανώσεις περιοχών που θεωρούνται εκλογικά προπύργια της Αριστεράς και που διατηρούν είτε θετικές είτε αρνητικές αναλογίες ως προς τον πληθυσμό της περιοχής. Πρόκειται για κομματικές οργανώσεις που φέρουν το στοιχείο της θετικής αριστερής παράδοσης, αλλά χαρακτηρίζονται έντονα από την αδυναμία συγκρότησης ενός μαζικού, ελεγχόμενου κομματικού χώρου. Στις περιοχές αυτές διαφαίνεται και η αναποτελεσματικότητα της στρατηγικής της μαζικοποίησης που προωθεί η κεντρική κομματική διοίκηση. Βέβαια, τα αίτια της οργανωτικής καθυστέρησης ποικίλλουν από περιοχή σε περιοχή, αλλά η σημαντική απόσταση μεταξύ κομματικής συγκρότησης και πολιτικής επιρροής παραμένει ως κυρίαρχο στοιχείο.

Η ένταξη δεν έχει έναν κυρίαρχο τύπο, αλλά χαρακτηρίζεται από μια σειρά παραγόντων. Η παράδοση, η κοινότητα, οι απογοητεύσεις και οι δεσμεύσεις λειτουργούν ως ενοποιητικά στοιχεία που επιτρέπουν την επικοινωνία στον πε-

ριρρέοντα χώρο της Αριστεράς, χωρίς να εκβάλλουν σε κομματική συνέπεια (Χάρτης 4 – Τύπος Β).

γ) Ο τρίτος τύπος κομματικής συγκρότησης αφορά την πλειοψηφία των νομαρχιακών διαιμερισμάτων της χώρας και χαρακτηρίζεται ως *δυναμική αυτοτελής*. Η ισχυρή κομματική συγκέντρωση αποτελεί το χαρακτηριστικό των περιοχών αυτών οι οποίες εμφανίζουν μειωμένη εκλογική επιρροή και, ταυτόχρονα, μικρή κομματική πυκνότητα σε σχέση με τον πληθυσμό. Μ' αυτή την έννοια, η κομματική ισχύς αποκτά μια αυτοτελή ως προς τον περιβάλλοντα χώρο δυναμική. Αν οι κομματικές οργανώσεις που ανήκουν στον πρώτο τύπο κομματικής συγκέντρωσης ορίζουν το στίγμα της Αριστεράς στην πολιτική σκηνή, οι οργανώσεις που χαρακτηρίζονται από την αυτοτελή δυναμική κομματική συγκρότηση διαμορφώνουν την εικόνα της Αριστεράς στην επικράτεια και μεταφράζουν την αποτελεσματικότητα των επιλογών της οργανωτικής στρατηγικής της κομματικής ηγεσίας. Η ένταξη στις συγκεκριμένες περιοχές προβάλλει την επωνυμία λόγω των περιορισμένων ορίων της κοινότητας, οικοδομείται στις οικογενειακές, φιλικές και συντροφικές σχέσεις και θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σταθερή μέσω της διπλής δέσμευσης, προσωπικής και κομματικής, που προϋποθέτει (Χάρτης 4 – Τύπος Γ).

δ) Ο τέταρτος τύπος, η *ατελής κομματική συγκρότηση*, καλύπτει τις παραδοσιακά άγονες για την Αριστερά περιοχές. Ελάχιστη εκλογική επιρροή, ελάχιστη κομματική πυκνότητα σε σχέση με τον πληθυσμό και μικρή κομματική συγκέντρωση αποτελούν τα χαρακτηριστικά των περιοχών. Είναι οι περιοχές που τονίζουν τα όρια της Αριστεράς στην επικράτεια. Στη λογική αυτή η ένταξη στον κομματικό οργανισμό θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως οριακή, διότι προβάλλει ως κυρίαρχο χαρακτηριστικό της τη μοναχικότητα και την επωνυμία σε ένα εξαιρετικά «εχθρικό» περιβάλλον (Χάρτης 4 – Τύπος Δ).

4. Κοινωνική σύνθεση και εσωτερική δυναμική

Η σχετική ευχέρεια συλλογής δεδομένων, χρήσιμων για την ανάλυση της εξέλιξης του αριθμού των μελών και της γεωγραφικής κατανομής τους, δεν ισχύει για την ανάλυση της κοινωνικής σύνθεσης του κομματικού δυναμικού της ΕΔΑ. Η ακολουθούμενη στρατηγική που χαράσσει ως άξονες της οργανωτικής πολιτικής και της κομματικής συγκρότησης τη δημιουργία Στοιχείων στους τόπους εργασίας, τη στρατολόγηση εργατών και ειδικών κατηγοριών, όπως οι γυναίκες και οι νέοι κάτω των 30 ετών, προβάλλει σημαντικά εμπόδια για την εξακρίβωση των κοινωνικών χαρακτηριστικών των μελών.

Η ηγεσία της ΕΔΑ, άλλωστε, φαίνεται να προτιμά τη «βελτίωση της κοινωνικής σύνθεσης» του κόμματος, παρά την πλήρη καταγραφή και αποτίμησή της. Στη διπλή λογική οργανωτικής συγκρότησης, που εισάγεται και στις οργανώσεις βάσης από το 1962, τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του κομματικού δυναμικού δε συνδέονται με την οργανωτική διεύρυνση αλλά με την παράλληλη διαδικασία «κομμουνιστικοποίησης» του. Η «γερή οικοδόμηση των θεμελίων του

κόμματος» μεταφράζεται στη συγκεκριμένη περίπτωση ως αύξηση και επιλεκτική ενίσχυση κοινωνικών στρωμάτων και κατηγοριών.

Με μοναδική εξαίρεση την κομματική οργάνωση της Αθήνας, όπου η προσπάθεια καταγραφής των κοινωνικών χαρακτηριστικών των μελών υπό τη μορφή επαγγελματικών κατηγοριών εγκαινιάζεται στο μεσοδιάστημα των δύο συνεδρίων της ΕΔΑ, για να εγκαταλειφθεί στη συνέχεια, οι αναλυτικές απογραφές των μελών στο σύνολο της χώρας διατηρούν και επεξεργάζονται στοιχεία μόνο για τις γυναίκες, τους νέους και την ιδιότυπη επαγγελματική κατηγορία που εισάγει η ΕΔΑ: τους εργατο-υπαλλήλους. Ουσιαστικά, η εγκυρότερη καταγραφή της κοινωνικής σύνθεσης προέρχεται από την Κομματική Οργάνωση Αθήνας το 1962 (Φεβρουάριος). Σύμφωνα με αυτή, το κόμμα στην περιοχή της Αθήνας δομείται ως εξής:

Σύνολο	Άνδρες	%	Γυναίκες	%
5.046	4.207	83,3	839	16,7

Από άποψη επαγγελματικής κατάστασης, η ΚΟΑ συσπειρώνει:

Επάγγελμα	απολ. αριθμ.	%
Εργάτες	2.078	41,2
Υπάλληλοι	503	10,0
Επαγγελματίες	811	16,1
Διανοούμενοι	23	0,5
Επιστήμονες	491	9,7
Άνεργοι	120	2,3
Άλλοι	1.020	21,2
ΣΥΝΟΛΟ	5.046	100

Η αναλυτική παράθεση αποδίδει το ιδιαίτερο βάρος των διαφόρων επαγγελματικών κατηγοριών στην κομματική συγκρότηση, παρά το υψηλό ποσοστό, 21,2%, που κατατάσσεται στην κατηγορία «άλλοι» και δεν αναλύεται. Το ποσοστό αυτό αντιστοιχεί σε μέλη που οργανώνονται σε Στοιχεία συνοικιών, οι οποίες κατά τεκμήριο συγκεντρώνουν πληθυσμιακές κατηγορίες ενδεικτικές των μεσαίων στρωμάτων της πόλης.

Η σύγκριση με τα επίσημα στοιχεία της απογραφής του 1961 για την επαγγελματική δραστηριότητα του αθηναϊκού πληθυσμού αναδεικνύει τη στενή σχέση κομματικής βάσης και κοινωνίας. Η κοινωνική σύνθεση της ΕΔΑ αποτελεί ουσιαστικά τη μικρογραφία της κατανομής του ενεργού πληθυσμού της πρωτεύουσας.⁵⁹ Η ΚΟΑ του 1962 διαθέτει τα χαρακτηριστικά του κόμματος της Αρι-

59. Σε σύνολο 644.800 ατόμων που αποτελούν τον εργαζόμενο ενεργό πληθυσμό της πρωτεύουσας η γεωργία απορροφά το 1,5%, η βιομηχανία το 40,05% (εκ του οποίου το 29,8% απασχολείται στη μεταποιητική βιομηχανία), το εμπόριο το 17,4% και οι λοιπές υπηρεσίες και μεταφορές του τριτογενή τομέα το 39,3%, ενώ το ποσοστό 1,7% δεν έχει καθορισμένη επαγγελματική δραστηριότητα. Βλ. Kayser, B., *Ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδος*, ό.π., σ. 118.

στεράς (συγκέντρωση εργατών και μεσαίων στρωμάτων), δεν προβάλλει ωστόσο τη φυσιογνωμία του «κόμματος της εργατικής τάξης», όπως απαιτεί η κομμουνιστική αντίληψη συγκρότησης του κόμματος.

Σε αντίθεση με τα αναλυτικά δεδομένα της ΚΟΑ, τα στοιχεία που διαθέτουμε για το σύνολο των μελών στην επικράτεια στη φάση της «κομμουνιστικοποίησης» των οργανώσεων βάσης δεν επιτρέπουν αναλυτικά συμπεράσματα και περιορίζονται επιλεκτικά:

	1964	1965
Γυναίκες	10,3%	13,9%
Νέοι 30 ετών	7,6%	8,0%
Εργατο-υπάλληλοι	25,5%	28,9%

Τα στοιχεία υπογραμμίζουν την επιτυχία της ακολουθούμενης πολιτικής, στο μέτρο που η αύξηση των ποσοστών των ειδικών κατηγοριών είναι εμφανής, δε διασαφηνίζουν όμως απόλυτα τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του κομματικού δυναμικού. Η σύγκριση με τα δεδομένα της ΚΟΑ επιτρέπει ωστόσο μια πρώτη σειρά διαπιστώσεων ως προς το φύλο και την ηλικία των μελών της ΕΔΑ.

Παρά τη βελτίωση του ποσοστού συμμετοχής των γυναικών στην επικράτεια στα χρόνια 1964-1965, το κόμμα του 1965 συγκροτείται από άνδρες σε ποσοστό 86,1%. Οι γυναίκες αντιπροσωπεύονται με 13,9%.⁶⁰ Ωστόσο το ποσοστό υστερεί σημαντικά του 16,1% που αντιστοιχεί στη συμμετοχή των γυναικών στην ΚΟΑ. Η Ελληνίδα της επαρχίας δεν αντιμετωπίζει την κομματική ένταξη με τη σχετική ευχέρεια που εμφανίζει η γυναικεία κίνηση και συμμετοχή στην Αθήνα.

Πρόκειται ωστόσο για σημαντική συμμετοχή των γυναικών (Διάγραμμα 6). Χωρίς να διαθέτουμε συγκρίσιμα στοιχεία για τους υπόλοιπους πολιτικούς σχηματισμούς της περιόδου, εύλογα θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η αντιπροσώπευση του γυναικείου φύλου στο κομματικό δυναμικό της ΕΔΑ εγγράφεται καθ' υπέρβαση της δεδομένα περιορισμένης πολιτικής συμμετοχής των γυναικών.⁶¹

Αντίθετα, παρά την ελαφρά αύξηση του ποσοστού συμμετοχής των νέων στα χρόνια 1964-1965, οι νέοι αντιπροσωπεύουν μόνον το 8% του συνολικού κομματικού δυναμικού. Δε διαθέτουμε συγκρίσιμα στοιχεία από την ΚΟΑ του 1962. Ωστόσο το 1965 η συμμετοχή τους στην Αθήνα κυμαίνεται στο 9-9,5%, ποσο-

60. Σύμφωνα με την απογραφή του 1961, η συμμετοχή των εργαζόμενων γυναικών στον ενεργό πληθυσμό αντιπροσωπεύει το 26,7%. Στο ίδιο, σ. 118.

61. Θα ήταν παράλειψη να μη σημειωθεί η σημαντική δραστηριότητα της Πανελληνίας Ένωσης Γυναικών (ΠΕΓ) που λειτούργησε ως μαζική-μετωπική οργάνωση της ΕΔΑ υπό την αιγίδα προσωπικοτήτων όπως η Ρ. Ιμβριώτη, η Θ. Κολυβά, η Μ. Σβώλου, η Β. Κατράκη, η Τ. Δρακοπούλου κ.ά. Δημιουργημένη το Μάιο του 1964 στο πλαίσιο της Παναθηναϊκής Συνδιάσκεψης Γυναικών, η ΠΕΓ οργάνωσε και διατύπωσε τα αιτήματα του γυναικείου κινήματος και συσπειρώσε στις γραμμές της ένα ευρύτατο αριθμητικό αλλά και ηλικιακό φάσμα γυναικών. Βλ. το εξαιρετικά πλούσιο υλικό του Αρχείου ΕΔΑ.

στό που ελαφρά υπερβαίνει το μέσο όρο συμμετοχής στην επικράτεια και ταυτόχρονα επιβεβαιώνει την απόσταση/επιφύλαξη που διατηρούν οι νέοι ως προς την ένταξή τους στον κομματικό οργανισμό.

Το χαμηλό ποσοστό των νέων στην κομματική βάση μπορεί να ερμηνευτεί με δύο υποθέσεις: είτε το ποσοστό είναι πλασματικό, διότι η Δημοκρατική Νεολαία Λαμπράκη απορροφά το σύνολο των νεολαίων που πρόσκεινται στην ΕΔΑ, είτε το 8% είναι πραγματικό, αλλά αφορά σχεδόν αποκλειστικά σε εργαζόμενους νέους που η επαγγελματική τους ενασχόληση τους οδηγεί σε ένταξη στα εργατικά κλαδικά Στοιχεία ή στα Στοιχεία τόπων εργασίας της ΕΔΑ. Παραμένει πάντως γεγονός ότι η συμμετοχή των νέων στη ΔΝΛ δε συνεπάγεται την ταυτόχρονη ένταξή τους στο κόμμα. Το 1965, η νεολαία, διά μέσου του σχήματος της ΔΝΛ, έχει αποκτήσει πλέον τη δική της ανεξάρτητη δυναμική και λειτουργεί περισσότερο ως μαζική μετωπική οργάνωση παρά ως κομματική νεολαία, όπως ήταν η περίπτωση της Νεολαίας ΕΔΑ στα χρόνια που προηγήθηκαν.⁶²

Η χαμηλή εκπροσώπηση των νέων στον κομματικό οργανισμό μάς επιτρέπει να διατυπώσουμε συμπεράσματα για την ηλικία των μελών. Σε ποσοστό 82% το κομματικό δυναμικό της ΕΔΑ είναι άνω των 35 ετών. Οι ηλικίες που έχουν βιωματική σχέση με την Αντίσταση και τον Εμφύλιο Πόλεμο κυριαρχούν στην κομματική συγκρότηση (Διάγραμμα 7). Κατά συνέπεια, η ένταξη στην ΕΔΑ εμπεριέχει και τη δυναμική των παρελθόντων ετών. Η γενιά της Αντίστασης και της εμφύλιας σύγκρουσης συγκροτεί σε συντριπτική πλειοψηφία το κομματικό δυναμικό της μετεμφυλιακής Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς.

Ως προς τη σύνθεση των επαγγελματικών κατηγοριών που απαρτίζουν την κομματική βάση στην επικράτεια, τα προβλήματα καταγραφής της περιπλέκονται. Η ΚΟΑ του 1962 μπορεί να εμφανίζει μια κατά το δυνατό αναλυτική χαρτογράφηση των επαγγελματικών κατηγοριών που τη συνθέτουν, αλλά δεν αποτελεί αντιπροσωπευτικό δείγμα της κοινωνικής σύνθεσης του κόμματος στην επικράτεια. Η απουσία αγροτικού πληθυσμού από την πρωτεύουσα και η υπερβολική συγκέντρωση μελών στις συνοικιακές οργανώσεις αλλοιώνουν εξ ορισμού την όποια απόπειρα. Άλλωστε και η σύνθεση κατά κλάδο δραστηριότητας

62. Η ίδρυση της Δημοκρατικής Νεολαίας Λαμπράκη (ΔΝΛ) στις 15.9.1964 έμελλε να διαμορφώσει όχι μόνο ένα από τα σημαντικότερα κινήματα νεολαίας στον ελληνικό χώρο, αλλά και να εισάγει μια νέα αντίληψη για το ρόλο των πολιτικών οργανώσεων της νεολαίας. Η ΔΝΛ, που αξιοποιεί την από το 1962-1963 καλλιεργημένη δυναμική των κινημάτων για την επιχορήγηση της παιδείας με το 15% του ΑΕΠ, την κινητοποίηση του "114" και τις δραστηριότητες του «Συνδέσμου των Νέων για τον Πυρηνικό Αφοπλισμό - B. Russel», συμπυκνώνει δύο παραδόσεις: την πολιτική της Νεολαίας ΕΔΑ και μιας ευρύτερης αριστερής κατεύθυνσης με έντονο πολιτιστικό περιεχόμενο που εκφράστηκε από την ΔΚΝΓΑ. Βλ. Σαιν-Μαρτέν, Κ., *Λαμπράκηδες. Ιστορία μιας Γενιάς*, Πολύτυπο, Αθήνα, 1984. Το ευρύ φάσμα των δραστηριοτήτων της Ν. ΕΔΑ και στη συνέχεια της ΔΝΛ και των μετωπικών της οργανώσεων διαγράφεται με αξιοσημείωτες λεπτομέρειες σε αντίστοιχους φακέλους του Αρχείου ΕΔΑ.

του ενεργού πληθυσμού στην επικράτεια⁶³ διαφέρει σημαντικά από την κατανομή του πληθυσμού στην πρωτεύουσα.

Το πρόβλημα που στοιχειοθετείται από τη δυστοκία άντλησης άμεσων πληροφοριών επιλύεται έμμεσα με την ανάλυση των δεδομένων που αφορούν τον αριθμό και την κατανομή των κομματικών οργανώσεων βάσης. Το 1965 (Δεκέμβριος) σε σύνολο 4.701 Στοιχείων στην επικράτεια, η κατανομή εμφανίζεται ως εξής:

Στοιχεία βάσης	απολ. αριθμ.	%
Σε τόπους δουλειάς	554	11,9
Κλαδικά Επαγγελματικά	224	4,8
Κλαδικά Εργατικά	498	10,5
Συνοικιών	1.361	28,9
Επιστημ. - Διανοουμ.	47	0,9
Χωριών	2.017	43,0
ΣΥΝΟΛΟ	4.701	100

Σίγουρα η κατανομή των οργανώσεων βάσης δεν αποτελεί την ακριβή κάτωση του κομματικού δυναμικού. Η βασική ένσταση επικεντρώνεται στον ανισομερή καταμερισμό των μελών στις κομματικές οργανώσεις.⁶⁴ Το δεύτερο σημαντικό πρόβλημα προκύπτει από την ύπαρξη των συνοικιακών Στοιχείων που, αν και συσπειρώνουν αστικό πληθυσμό, απορροφούν άτομα διαφόρων επαγγελματικών κατηγοριών.

Παρά τις ενστάσεις, η διασταύρωση των δεδομένων μπορεί να σκιαγραφήσει τα βασικά χαρακτηριστικά της κοινωνικής σύνθεσης του κομματικού δυναμικού (Διάγραμμα 4). Η ΕΔΑ του 1965 συγκροτείται σε σημαντικό βαθμό από αγροτικό πληθυσμό ή ασχολούμενους με αγροτικά επαγγέλματα. Το ελάχιστο ποσοστό αντιπροσώπευσης του αγροτικού πληθυσμού εξάγεται από την κατανομή των κομματικών οργανώσεων στα χωριά (43%). Ωστόσο το πραγματικό ποσοστό αντιπροσώπευσης των ασχολούμενων με αγροτικά επαγγέλματα κυμαίνεται μάλλον μεταξύ 44-46%. Η τοποθέτηση των μελών στον άξονα αστικά κέντρα - ημιαστικό πλέγμα-ύπαιθρος (47,4%)⁶⁵ επιβεβαιώνει την υπόθεση.

Οι εργάτες αντιπροσωπεύονται, σύμφωνα με το ποσοστό των Κλαδικών Εργατικών Στοιχείων, με 10,5%, στο οποίο πρέπει να προστεθεί ένα μέρος του ποσοστού των συνοικιών, εφόσον διαπιστωμένα η ΕΔΑ αναπτύσσεται και σε συ-

63. Σύμφωνα με την απογραφή του 1961, ο ενεργός πληθυσμός κατανέμεται με βάση την επαγγελματική του δραστηριότητα ως εξής: 53,6% στον πρωτογενή τομέα, 18,8% στη βιομηχανία, 23,6% στον τριτογενή, ενώ το 4% είναι ακαθόριστης απασχόλησης. Βλ. Kayser, Β., *Ανθρώπινογεωγραφία της Ελλάδος*, ό.π., σσ. 74-76.

64. Παραμένει ωστόσο γεγονός, το οποίο διασταυρώνεται και από την αναλογία του αριθμού των κομματικών Στοιχείων ως προς τα μέλη του κόμματος, ότι τα Στοιχεία της ΕΔΑ λειτούργησαν με 15-25 μέλη στη φάση της μαζικοποίησης και κυρίως μετά την απόφαση για την αύξηση του αριθμού τους σε πανελλήνια κλίμακα, το 1965.

65. Βλ. τον Πίνακα που παρατίθεται στην παράγραφο 3.2

νοικίες που παρουσιάζουν συγκέντρωση εργατικού δυναμικού. Η εκπροσώπηση των εργατών, κατώτερη από τους στόχους του κόμματος σε πανελλήνια κλίμακα, αναπληρώνεται με την ένταξη στην ίδια κατηγορία των ιδιωτικών υπαλλήλων. Η δημιουργία Στοιχείων στους χώρους εργασίας (11,9%), πλην της συμβολικής σημασίας που εμπεριέχει για ένα υπό «κομμουνιστικοποίηση» κόμμα, αποσκοπεί και στην ενιαία συνδικαλιστική αντιπροσώπευση των εργαζομένων στις μικρές βιομηχανικές και βιοτεχνικές μονάδες που συνθέτουν το δευτερογενή τομέα της ελληνικής οικονομίας. Υπό τη διπλή αυτή οπτική, εργάτες και υπάλληλοι καταγράφονται στην ενιαία, ιδιότυπη και δύσκολα αποκρυπτογραφούμενη κοινωνικο-επαγγελματική κατηγορία των «εργατο-υπαλλήλων», με ποσοστό 28,9%.

Το υπόλοιπο 28,1% κατανέμεται σε επαγγελματικές κατηγορίες ενδεικτικές του αστικού πληθυσμού αλλά και της μεταπρατικής διάστασης της ελληνικής μεταπολεμικής κοινωνίας. Οι ελεύθεροι επαγγελματίες και βιοτέχνες, χαρακτηριζόμενοι από την κομματική λογική ως μεσαία στρώματα, αντιπροσωπεύουν για το κομματικό δυναμικό σημαντικότερη δύναμη από το 4,8% που αντιστοιχεί στα Κλαδικά Επαγγελματικά Στοιχεία. Αν και τα μεσαία στρώματα δεν εμφανίζονται αναλυτικά στις κομματικές απογραφές, αποτέλεσαν σημαντική συνιστώσα για την κομματική συγκρότηση. Η παρουσία των επαγγελματιών στην ΚΟΑ το 1962 προσμετράται σε ποσοστό 16,1%, ενώ το ποσοστό συμμετοχής τους σε πανελλαδική κλίμακα υπολογίζεται κατά προσέγγιση σε 12-15%. Άλλωστε, μετά τις συνοικίες με αυξημένο το εργατικό στοιχείο, το δεύτερο πόλο συγκέντρωσης μελών στα Στοιχεία συνοικιών αποτελούν οι μικρο-αστικές γειτονιές των πόλεων.

Χαρακτηριστική των συνεπειών που εγκυμονεί η ένταξη στην ΕΔΑ, ακόμη και το 1965, λόγω της διατήρησης των πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων, παραμένει η παντελής απουσία κομματικής οργάνωσης επαγγελματικών κατηγοριών σχετικών με το δημόσιο τομέα. Αν κάποιος δημόσιος υπάλληλος ή άτομα σε εν ενεργεία σχέση με το Δημόσιο συμμετέχουν σε οργανώσεις βάσης, προτιμούν σίγουρα την «ουδετερότητα» και ανωνυμία των Στοιχείων των συνοικιών των αστικών κέντρων. Ωστόσο η απουσία αναφορών καθιστά αδύνατη την όποια αριθμητική εκτίμηση.

Οι διανοούμενοι και οι επιστήμονες αντιπροσωπεύουν το 1% στην κομματική συγκρότηση, ενώ ένα ποσοστό 10-12% καλύπτεται από ανέργους, νοικοκυρές και συνταξιούχους, που πλαισιώνουν κυρίως τον επονομαζόμενο «τομέα Αντίστασης» της ΕΔΑ.⁶⁶

66. Πλην των μαζικών-μετωπικών οργανώσεων και των μόνιμων επιτροπών που πρόσκαιται στην ΕΔΑ και λειτουργούν υπό την άμεση σχεδόν εποπτεία της για τη συσπείρωση των αντιστασιακών και τη μαζικοποίηση του κινήματος για την Ειρήνη, το κόμμα προωθεί και τη δημιουργία αντίστοιχων κομματικών οργανώσεων βάσης. Πρόκειται για τον «Τομέα Αντίστασης» και τον «Τομέα Φιλίας - Ειρήνης» που δραστηριοποιούνται στο πλαίσιο των μαζικών-μετωπικών οργανώσεων κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα.

4.1. Κοινωνικά χαρακτηριστικά της κομματικής πυραμίδας. Η αναζήτηση της εσωτερικής δυναμικής

Η κοινωνική σύνθεση και οι μεταβολές του ηγετικού πυρήνα της ΕΔΑ, των στελεχών της και του κομματικού μηχανισμού αποτελούν διαφορετικά «κεφάλαια» της ιστορίας της. Ωστόσο, η σύγκριση των κοινωνικών χαρακτηριστικών των μελών με τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά του στελεχικού δυναμικού και της ηγεσίας αποτυπώνει την εσωτερική δυναμική του κομματικού οργανισμού. Ταυτόχρονα συνεισφέρει στην κατανόηση της οργανωτικής στρατηγικής σε ζητήματα στρατολόγησης μελών και επιτρέπει υποθέσεις για τις προοπτικές ανέλιξης στον κομματικό μηχανισμό και, κατά συνέπεια, της αναπαραγωγής του. Τα επώνυμα ηγετικά στελέχη άλλωστε λειτουργούν σαν καθρέφτης με δύο όψεις. Η πρώτη, εσωτερική, απευθυνόμενη στο κόμμα, δηλώνει ποιο πρέπει να είναι το κόμμα. Η δεύτερη, εξωτερική, απευθυνόμενη στους εκτός κόμματος, απεικονίζει το κόμμα.

4.1.α. Τα μεσαία στελέχη

Οι πληροφορίες που διαθέτουμε για τους 354 συνέδρους-αντιπροσώπους, εκλεγμένους στις προσυνεδριακές συνδιασκέψεις για το Β' Συνέδριο της ΕΔΑ το 1962, συνεισφέρουν ουσιαστικά στην αναζήτηση των χαρακτηριστικών των μεσαίων κομματικών στελεχών. Η επιλογή μας δε στηρίζεται μόνο στη χρονολογική προσέγγιση του Β' Συνεδρίου με την καταγραφή της κοινωνικής σύνθεσης της κομματικής βάσης το 1965. Η «κομμουνιστικοποίηση» στον κομματικό μηχανισμό προηγείται από εκείνη στις οργανώσεις βάσης.⁶⁷ Το 1962 και το 1965 αποτελούν απ' αυτή την άποψη χρονολογίες-κλειδιά, καθιστώντας αξιόπιστη τη σύγκριση των δύο πρώτων επιπέδων της κομματικής πυραμίδας.

Το δείγμα των μεσαίων στελεχών συντίθεται από 278 άνδρες, 33 γυναίκες και 43 εκπροσώπους της νεολαίας και των δύο φύλων. Η κατά επαγγελματικές κατηγορίες σύνθεση παρουσιάζει την ακόλουθη διάταξη:

	απολ. αριθμ.	%
Αγρότες	51	14,4%
Εργατο-υπάλληλοι	146	41,3%
Επιστήμονες - Διανοούμενοι	99	28,0%
Ελεύθεροι επαγγελματίες	41	11,6%
Νεολαίοι - Φοιτητές	13	3,6%
Συνταξιούχοι	4	1,1%

67. Εξαιρετικό ενδιαφέρον εμφανίζει η σύγκριση της σύνθεσης των αντιπροσώπων στα δύο συνέδρια της ΕΔΑ. Ωστόσο το ζήτημα αυτό, όπως επίσης και η μελέτη της εξέλιξης των ηγετικών στελεχών του κόμματος, που καταγράφεται σε τρεις διαφορετικές χρονικές στιγμές (Α' Συνδιάσκεψη - 1956, Α' Συνέδριο - 1959 και Β' Συνέδριο - 1962), καθώς και η συγκριτική παράθεση και μελέτη των χαρακτηριστικών των ηγετικών στελεχών και της κοινοβουλευτικής ομάδας του κόμματος υπερβαίνουν τα όρια της παρούσας εργασίας.

Η πρώτη παρατήρηση αφορά τη μειωμένη συμμετοχή των γυναικών. Παρά την επιτυχή προσπάθεια διεύρυνσης της κομματικής βάσης με γυναικείο δυναμικό (13,9%), η ΕΔΑ επανδρώνει κυριολεκτικά τον κομματικό της μηχανισμό, στο μέτρο που οι γυναίκες αντιπροσωπεύουν μόνο το 10,6% των συνέδρων (Διάγραμμα 6). Η συμμετοχή των γυναικών στην κομματική βάση, παρά το άνοιγμα που πραγματοποιείται στο πλαίσιο της ανδροκρατούμενης ελληνικής κοινωνίας, υπηρετεί περισσότερο την πολιτική των αριθμών και λιγότερο την ανάδειξή τους στον κομματικό μηχανισμό, όπου σίγουρα τα κριτήρια ένταξης είναι και συνθετότερα και διαφορετικά.⁶⁸

Αντίθετα, η πολιτική διεύρυνσης του στελεχικού δυναμικού με νέες ηλικίες είναι εμφανής. Οι συνταξιούχοι αντιπροσωπεύουν μόνο το 1,1%. Το κόμμα αποδέχεται την εμπειρία ως εγγύηση αποτελεσματικότητας αλλά και προωθεί τους νέους κάτω των 30 ετών (Διάγραμμα 7). Το ποσοστό αντιπροσώπευσής τους στο Συνέδριο (12,1%) είναι υψηλότερο του ποσοστού συμμετοχής τους στην κομματική βάση (8%).

Η εμπειρία φαίνεται να υπερισχύει και ως κριτήριο της γεωγραφικής επιλογής των αντιπροσώπων. Η ΕΔΑ επιλέγει τα στελέχη της από τις παλαιότερες κομματικές οργανώσεις των πόλεων και κυρίως από την Αθήνα όπου η παράδοση αλλά και η δυνατότητα αμέσου ελέγχου θεωρούνται ως εγγύηση αντιπροσώπευσης, αλλά και αποτελεσματικότητας. Η Αθήνα και ο Πειραιάς με τις οργανωτικές αδυναμίες του, εκπροσωπούν το 53,6% των αντιπροσώπων έναντι του 30,2% που αποτελεί τον δείκτη συγκέντρωσης μελών στο κέντρο.

Η κατανομή των αντιπροσώπων κατά επαγγελματικές κατηγορίες δεν ακολουθεί, ούτε αυτή, την επαγγελματική σύνθεση της κομματικής βάσης (Διάγραμμα 5). Η παραδοσιακή δυσπιστία της κομμουνιστικής αριστεράς, εγγενείς αδυναμίες επικοινωνίας και πρόσβασης από το κέντρο στην ύπαιθρο και αντίστροφα, οδηγούν στη μειωμένη στελέχωση του μηχανισμού με αγρότες. Αντίθετα, η έμφαση που αποδίδεται στη «βελτίωση της κοινωνικής σύνθεσης» εκφράζεται και στη σύνθεση του στελεχικού δυναμικού με το 41,3% των «εργατο-υπαλλήλων». Η πολιτική που ευνοεί την επάνδρωση του μηχανισμού με στελέχη από τα αστικά κέντρα επιβεβαιώνεται από το 11,6% των μεσαίων στρωμάτων.

Τελευταίο αλλά ιδιαίτερα σημαντικό χαρακτηριστικό είναι το συνολικό 32,6% της κατηγορίας επιστήμονες-διανοούμενοι-φοιτητές που αναδεικνύει την ειδική σχέση της Αριστεράς με το συγκεκριμένο τμήμα της ελληνικής κοινωνίας. Σε αντίθεση με το ΚΚΕ, η ΕΔΑ εμπιστεύεται τους διανοούμενους και τους ενσωματώνει στο κομματικό της μηχανισμό. Η σύνθεση της ΚΟΑ το 1962 και το 1967⁶⁹ αποτελεί δείκτη που επιτρέπει διαπιστώσεις σχετικές με τον τύπο και

68. Ακολουθώντας τα ίχνη της κομμουνιστικής παράδοσης, η ΕΔΑ πλαισιώνει κατά το μάλλον ή ήττον τον κομματικό της μηχανισμό με γυναίκες που ανήκουν στο στενό οικογενειακό περιβάλλον επώνυμων στελεχών του ΚΚΕ (9 στις 15 της ΔΕ της ΕΔΑ, που εξελέγη από το Β' Συνέδριο του 1962).

69. Δεν πρόκειται για πλήρη καταγραφή των κοινωνικών χαρακτηριστικών των μελών της ΚΟΑ το 1967 αλλά για δεδομένα που εξάγονται με βάση τον καταμερισμό κάποιων

τη διάρκεια της συμμετοχής των «ανθρώπων των Γραμμάτων» και στην κομματική βάση. Το ποσοστό τους, που ελαχιστοποιείται στην πανελλαδική κατανομή (1%), αναδεικνύεται από το 10,1% που εκπροσωπούν οι επιστήμονες – διανοούμενοι από το 1962 στη σύνθεση της κομματικής οργάνωσης Αθήνας. Και το 1967, τα 18 Στοιχεία επιστημόνων με 472 μέλη, τα 4 Στοιχεία δημοσιογράφων με 115 μέλη και τα 5 Στοιχεία λογοτεχνών – καλλιτεχνών με 178 μέλη πιστοποιούν ότι η σχέση διανοουμένων και Αριστεράς αντιστάθηκε στο χρόνο και στις πιέσεις των μηχανισμών και δεν περιορίστηκε σε σχέση βιτρίνας και αμοιβαίας συννεοχής μεταξύ της επώνυμης ηγεσίας και κάποιων περιθωριακών διανοητών.

Η προσεκτική επιλογή του δυναμικού με βαρύτητα στην εμπειρία που συνεπάγεται την αποτελεσματικότητα στην αναπαραγωγή του ιδεολογικού λόγου της ηγεσίας, η ιδιαίτερη έμφαση στις συγκεκριμένες κατηγορίες που δεν αλλοιώνουν την εργατική παράδοση της Αριστεράς, το άνοιγμα, ταυτόχρονα, προς την ελληνική μεταπρατική κοινωνία μέσω της κατηγορίας των «επαγγελματιών» αλλά και η αξιοποίηση του επιστημονικού δυναμικού στοιχειοθετούν τα βασικά χαρακτηριστικά του σώματος των μεσαίων κομματικών στελεχών. Οι αποκλίσεις των χαρακτηριστικών τους από αυτά της κομματικής βάσης είναι εμφανείς (Διάγραμμα 5). Ωστόσο, τα μεσαία κομματικά στελέχη λειτουργούν στην κυριολεξία ως γέφυρα μεταξύ βάσης και ηγεσίας, ή καλύτερα ως ο ενδιάμεσος κρίκος που ενοποιεί την κομματική αλυσίδα.

4.1.β. Η ηγεσία

Τα 143 μέλη των δύο συντονιστικών επιτροπών της ΕΔΑ, Διοικούσας και Εποπτικής,⁷⁰ που εκλέγονται από το Β΄ Συνέδριο, απαρτίζουν το σώμα των ηγετικών στελεχών του κόμματος και η 22μελής Εκτελεστική Επιτροπή⁷¹ το στενό ηγετικό του πυρήνα.

Το σώμα των ηγετικών στελεχών συγκροτείται από 14 εκπαιδευτικούς, 12 δημοσιογράφους, 23 ιδιωτικούς υπαλλήλους, 25 εργάτες, 10 συνδικαλιστές, 2 συνεταιριστές, 2 αγρότες, 1 κτηματία, 5 λογοτέχνες, 31 επιστήμονες-ελεύθεροι επαγγελματίες (γιατρούς, δικηγόρους, μηχανικούς, γεωπόνους), 1 βιομήχανο, 5 βιοτέχνες, 4 απόστρατους αξιωματικούς, 3 συνταξιούχους δημόσιους υπαλλήλους, 3 νοικοκυρές και 2 φοιτητές.

Πρόκειται για δείγμα σαφώς διαφοροποιημένο από τη σύνθεση του ελληνικού αστικού πληθυσμού και το οποίο αποκλίνει εμφανώς και από τα δύο προη-

επαγγελματικών κατηγοριών στα αντίστοιχα Κλαδικά Επαγγελματικά Στοιχεία. Βλ. την εξέλιξη της ΚΟΑ στον αντίστοιχο φάκελο του Αρχείου ΕΔΑ.

70. Πρόκειται για τα 85 τακτικά και 45 αναπληρωματικά που απαρτίζουν τη Διοικούσα Επιτροπή και τα 10 τακτικά και 3 αναπληρωματικά της Εποπτικής Επιτροπής.

71. Τα τακτικά μέλη είναι 4 και τα αναπληρωματικά 8. Ο πρόεδρος του κόμματος Ι. Πασαλίδης δε συμπεριλαμβάνεται στον αριθμό, αλλά συμμετέχει και προεδρεύει της ΕΕ και της ΔΕ του κόμματος.

γούμενα επίπεδα της κομματικής πυραμίδας (Διάγραμμα 5). Η ηγεσία της ΕΔΑ δε λειτουργεί μόνο σαν καθρέφτης που απεικονίζει στη διπλή του όψη ποιο είναι το κόμμα και τι οφείλει να είναι το κόμμα. Η συγκρότησή της αντανακλά ένα διπλό μέλημα: οφείλει να διατηρεί τα χαρακτηριστικά του κόμματος της κομμουνιστικής Αριστεράς και ταυτόχρονα να εξασφαλίζει τη συμμετοχή επώνυμων στελεχών, η οποία εγγυάται τη διατήρηση στη νομιμότητα του κόμματος και των στελεχών του.

Η ισορροπία που εξασφαλίζεται είναι ενδεικτική. Τα ηγετικά στελέχη της ΕΔΑ, στα οποία οι 15 γυναίκες αντιπροσωπεύουν το 10,4%, συγκροτούν ένα σώμα όπου οι επιστήμονες και οι διανοούμενοι πλειοψηφούν (43,3%). Οι εργάτες και οι υπάλληλοι εκπροσωπούνται με ποσοστό 40,5%. Οι αγρότες φαίνονται να έχουν το 2,7%, αλλά ουσιαστικά περιορίζονται στο 1,3%, καθώς συμπεριλαμβάνονται στην καταμέτρησή τους δύο συνεταιριστές. Οι βιοτέχνες ανέρχονται στο 4,1% (Διάγραμμα 4).

Η παρουσία συνδικαλιστών και εργατών παραπέμπει στη σύνθεση της ηγεσίας της κομμουνιστικής Αριστεράς και οι εργατο-υπάλληλοι στην ακολουθούμενη πολιτική. Οι αγρότες και οι βιοτέχνες συμμετέχουν με συντριπτικά μικρότερα ποσοστά σε σχέση με τη σύνθεση της βάσης και με σημαντικά μικρότερα ποσοστά σε σχέση με τα μεσαία στελέχη.

Καταλυτική είναι η παρουσία επιστημόνων και διανοουμένων. Σε αντίθεση με την παραδοσιακή σύνθεση της ηγεσίας του ΚΚΕ, το κοινωνικό κύρος τους διανοουμένων, λόγω της επωνυμίας, τους επιβάλλει στη σύνθεση της ηγεσίας.

Οι διώξεις εναντίον της Αριστεράς αντανακλώνται και στη σύνθεση της ηγετικής ομάδας στην οποία συμμετέχουν 4 απόστρατοι στρατιωτικοί, 3 συνταξιούχοι δημόσιοι υπάλληλοι και 4 τέως πανεπιστημιακοί.

Οι αναφορές και οι σχέσεις των μελών της ΕΔΑ με το ΚΚΕ αποτυπώνονται στη γεωγραφική τους διασπορά και στις ηλικιακές κατηγορίες που συγκροτούν το πληθυσμιακό δυναμικό της. Η σχέση διασταυρώνεται και καταγράφεται επακριβώς στο επίπεδο της ηγεσίας, αποτυπώνοντας αριθμητικά τον «κομματικό δυϊσμό». ⁷² Είκοσι (20) τακτικά μέλη της Διοικούσας Επιτροπής και τρία (3) της Επιτροπής Ελέγχου της ΕΔΑ του 1962 είναι εκλεγμένα από το 8ο Συνέδριο του 1961 στην ηγεσία του ΚΚΕ. Από αυτά 15 είναι τακτικά μέλη της ΚΕ του ΚΚΕ στο Γραφείο Εσωτερικού, 6 είναι αναπληρωματικά μέλη και 2 ανήκουν στην Επιτροπή Ελέγχου του ΚΚΕ.

Αντίστοιχα, στο στενό ηγετικό πυρήνα της ΕΔΑ, δηλαδή στην Εκτελεστική της Επιτροπή, η πλειοψηφία των εκλεγμένων στελεχών με τη διπλή ιδιότητα του ΕΔΑϊτη – κομμουνιστή είναι σαφής. Στα 15 τακτικά μέλη οι 9 είναι μέλη της ΚΕ του ΚΚΕ. Από τους υπόλοιπους 6, μόνο 2 δεν είχαν βεβαιωμένη οργανική σχέση με το ΚΚΕ.

72. Την έκφραση δανειζόμαστε από τον Α. Ελεφάντη, περ. *Ο Πολίτης*, No 3, 4, 1976, σ. 15.

5. Υποθέσεις για τη φυσιολογία της κομμουνιστικής Αριστεράς στην μετεμφυλιακή Ελλάδα

Μέτωπο υπό την αιγίδα των παράνομων κομμουνιστών, κόμμα-μέτωπο στην περίοδο 1956-1962, η ΕΔΑ μεταλλάσσεται από το 1964 σε μαζικό κόμμα της κομμουνιστικής Αριστεράς. Η εδραίωσή της σε περιοχές-προπύργια του ΚΚΕ, η εξάπλωσή της στην ύπαιθρο, που ακολουθεί τα ίχνη της ΕΑΜικής δυναμικής, συνδυάζονται με την αυτόνομη ανάπτυξη που αποκτά σε περιοχές με έντονες κοινωνικές συγκρούσεις, αναδεικνύοντας νέα κέντρα συνάντησης των κομμουνιστών με το σφυγμό της ελληνικής κοινωνίας.

Η εκπροσώπηση της γενιάς του ΕΑΜ και πληθυσμού που έχει τη βιομηχανική εμπειρία της Αντίστασης και του Εμφύλιου Πολέμου πιστοποιούν, από διαφορετική γωνία, την καταγωγή και τη συνέχεια αλλά και τη νέα ταυτότητα της κομμουνιστικής Αριστεράς. Πρόκειται για πληθυσμό που η συνειδησή του διαμορφώνεται στον πολιτικο-κοινωνικό ορίζοντα της ελληνικής μεταπολεμικής κοινωνίας και με τη συμμετοχή του στην ΕΔΑ αποκτά την ταυτότητα του ΕΔΑΐτη – κομμουνιστή. Οι πληθυσμιακές κατηγορίες και στρώματα (αγρότες – μεσαία στρώματα) που πλαισιώναν το ΚΚΕ τα έτη 1943-1945 και «απορρίφθηκαν» ως μη δυνάμενα να αφομοιώσουν και να εκφράσουν την «ιδεολογική καθαρότητα» και συνέπεια των «επαγγελματιών της επανάστασης»⁷³ είναι βασικό στοιχείο διαφοροποίησης της ΕΔΑ από το μεταπολεμικό ΚΚΕ. Το ΚΚΕ του 1945 αποτελεί το παράδειγμα μαζικού κόμματος που περιχαράκωνεται για να επαναπροσδιορίσει την ταυτότητα του κόμματος της εργατικής τάξης. Η ΕΔΑ είναι το μέτωπο που συγκρατεί αρχικά τη μετεμφυλιακή τραυματική εμπειρία, για να μεταπλαστεί σε κόμμα και να αναδειχτεί από το 1964 σε μαζικό κόμμα της κομμουνιστικής Αριστεράς.

Η «κομμουνιστικοποίηση» του μηχανισμού της μπορεί να προηγείται, αλλά δεν αντιβαίνει στη μαζικοποίησή της. Κομμουνιστικοποίηση και μαζικοποίηση αποτελούν δύο ταυτόχρονες διεργασίες που συγκλίνουν στη διαμόρφωση της νέας ταυτότητας. Η αντίθεση, που ωστόσο υπάρχει, μεταξύ Κομμουνιστικού Κόμματος –που ανασυγκροτείται και δρα στις Λαϊκές Δημοκρατίες της Ανατολικής Ευρώπης και στην Τασκένδη του Σοβιετικού Ουζμπεκιστάν– και ΕΔΑ εντοπίζεται στη λειτουργία του κομματικού μηχανισμού και τη συνακόλουθη νοσηροπία σύνδεσης με το κόμμα. Η ΕΔΑ λειτουργεί ως κομμουνιστικό κόμμα, τα μέλη και οι οπαδοί της δεν αναπαράγουν ωστόσο την κουλτούρα της μονολιθικότητας που προσδιορίζει τη δράση και το μηχανισμό στο ΚΚΕ.

Το ΚΚΕ δημιουργεί την ΕΔΑ, κομμουνιστικοποιεί την ΕΔΑ και εισάγει την κρίση ταυτότητας στην ΕΔΑ. Η αναβολή του Γ' Συνεδρίου της, προγραμματι-

73. Βλ. Papathanassiou, I., «Reflexions sur les Changements dans la Structure Organisationnelle du ΚΚΕ (1940-1945)», ανακοίνωση στο ECPR, Atelier sur l'organisation des partis communistes, Παρίσι, Φεβρουάριος 1989, (δακτυλ.).

σμένου για το 1965,⁷⁴ είναι η ένδειξη-σύμπτωμα της κρίσης στη σχέση ΕΔΑ – ΚΚΕ, που επικεντρώνεται θεωρητικά στην επίσημη υιοθέτηση της «σοσιαλιστικής αλλαγής» ως κεντρικής προγραμματικής θέσης του κόμματος. Ουσιαστικά, η σταθεροποίηση και διεύρυνση της εκπροσώπησης του αριστερού πληθυσμού στην ΕΔΑ θέτει την ηγεσία του ΚΚΕ καταπρόσωπο με ένα δισεπίλυτο πρόβλημα: πώς θα ελεγχθεί η πορεία του νέου κόμματος στην πιθανότητα –ισχυρή για την κομμουνιστική ηγεσία– νομιμοποίησης του ΚΚΕ;⁷⁵ Πράγματι, το ερώτημα ποια ηγετική ομάδα θα εναποθέσει τη σφραγίδα της στον κομματικό μηχανισμό της ΕΔΑ προσδιορίζει τη διαμάχη στις ηγεσίες του ΚΚΕ και της ΕΔΑ, αναγγέλλοντας την απαρχή της τέταρτης φάσης στην πορεία της, η οποία δε θα πραγματοποιηθεί λόγω της εγκαθίδρυσης της στρατιωτικής δικτατορίας.

74. Προγραμματισμένο και με βάση το καταστατικό της ΕΔΑ για το 1965, το Γ' Συνέδριο του κόμματος αναβάλλεται λόγω των «Ιουλιανών», πριν ακόμη συγκληθούν τα προσωρινά σώματα. Στη συνέχεια, την άνοιξη του 1966, ορίζεται η επιτροπή προπαρασκευής των θέσεων. Το Δεκέμβριο του ίδιου έτους οι θέσεις πολυγραφούνται και κυκλοφορούν εγκαινιάζοντας το διάλογο στις κομματικές οργανώσεις. Ωστόσο τα προσκόμματα που προβάλλει η ηγεσία του ΚΚΕ οδηγούν στην εκ νέου αναβολή του συνεδρίου. Βλ. Βουρνάς, Τ., *Η Διάσπαση του ΚΚΕ*, ό.π., σσ. 50-55. Επίσης το φάκελο «ΕΔΑ – Γ' Συνέδριο» στο Αρχείο ΕΔΑ. Χρησιμοποιώντας αυτό το πρωτογενές αρχειακό υλικό εκπονήθηκε πρόσφατα μία εργασία που αναφέρεται στους λόγους για τους οποίους, κατά τον συγγραφέα, δεν πραγματοποιήθηκε το Γ' Συνέδριο της ΕΔΑ. Βλ. Μπενάς Τ., «Ένα Συνέδριο που δεν έγινε ποτέ», Δελφίνι, Αθήνα, 1995.

75. Βλ. Αzeίμαστος, Μ., «Οργάνωση και Κομμουνιστική Ιδεολογία την Περίοδο 1957-1967: Μια ερμηνεία των Συγκρούσεων στην Ηγετική Ομάδα του ΚΚΕ», ανακοίνωση στο ελληνογαλλικό σεμινάριο με θέμα: «Οργάνωση και Οργανωτική Αντίληψη των Δυτικοευρωπαϊκών Κομμουνιστικών Κομμάτων», Αθήνα, Μάιος 1991.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ
ΠΙΝΑΚΕΣ και ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 1

Η εξέλιξη του κομματικού δυναμικού της ΕΔΑ (1958-1967)

Έτος	Νομαρχιακές Επιτροπές	Οργανωτικό Γραφείο	Υπηρεσίες Ασφαλείας	Άλλοι
1958		9.352		
1959		10.295* 3.749 (ενεργά) 6.546 (αδρανή)		
1961				20.000 (1)
1963			23.000 (Νοέμ.)	
1964	50.000** περίπου (Σεπτ., Οκτ.)	46.508 (Ιούλιος) 52.978 (Σεπτ.)	45.500 (Ιούλιος)	33.000 (2) 67.000 (3)
1965	84.484*** (Σεπτ.)	78.115 (Μάρτιος) 91.854 (Ιούλιος) 91.969 (Δεκ.)		
1966	****	88.458	91.744 (Δεκ.)	93.000 (4)
1967			122.329 (Φεβρ.)	

* Πλην ΚΟ Αθήνας και Πειραιά που αριθμούν 3.476 μέλη τον Ιανουάριο του 1960.

** Πρόκειται για κατά προσέγγιση υπολογισμό, δεδομένου ότι δεν υπάρχουν ακριβή στοιχεία σε 8 νομαρχιακά διαμερίσματα (βλ. Χάρτη 3). Ο ακριβής αριθμός των υπολογισθέντων μελών ανέρχεται σε 48.358.

*** Ο αριθμός βασίζεται στα δεδομένα των Νομαρχιακών Επιτροπών, εκτός από 25 νομούς (βλ. Χάρτη 4) όπου χρησιμοποιούνται τα δεδομένα του Οργανωτικού Γραφείου.

**** Αδυναμία υπολογισμού συνολικού αριθμού μελών λόγω έλλειψης επαρκών στοιχείων (βλ. Πίνακα 2).

Παραθέτουμε συγκριτικά τις συνολικές πληροφορίες που διαθέτουμε για την αριθμητική εξέλιξη της κομματικής δύναμης της ΕΔΑ. Η πρώτη στήλη περιλαμβάνει τα αναλυτικά δεδομένα των Νομαρχιακών Επιτροπών, που συγκεντρώσαμε και επεξεργαστήκαμε από το Αρχείο ΕΔΑ.

Η δεύτερη στήλη αφορά τα συγκεντρωτικά δεδομένα του Οργανωτικού Γραφείου του Κόμματος και χαρακτηρίζεται ως η επίσημη εκδοχή της αριθμητικής εμβέλειας του κομματικού δυναμικού, όπως καταγράφηκε από την κομματική ηγεσία και διατηρείται στο Αρχείο ΕΔΑ στον αντίστοιχο φάκελο.

Η τρίτη στήλη περιέχει στοιχεία για την κίνηση του αριθμού των μελών της ΕΔΑ, όπως αυτή καταγράφεται από το κατασχεθέν από τις Υπηρεσίες Ασφαλείας Αρχείο της ΕΔΑ και δημοσιοποιείται σε φυλλάδια κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής δικτατορίας. Είναι εμφανής ωστόσο η προσπάθεια διόγκωσης του αριθμού των μελών στα χρόνια 1966-1967· διόγκωση η οποία σαφώς αποσκοπεί στη νομιμοποίηση του καθεστώτος με την επιβεβαίωση του προπαγανδιζόμενου κομμουνιστικού κινδύνου. Βλ. Παυλόπουλος, Αθ., *Ιστορία του Κομμουνισμού εν Ελλάδι*, Αθήνα, Αρχηγείο Ναυτικού, 1970, σ. 163, και κυρίως το φυλλάδιο Η

Κομμουνιστική Υπνόμευσις του Έθνους, Τα Αρχεία αποκαλύπτουν, Αθήνα, Υπουργείο Προεδρίας Κυβερνήσεως, χωρίς ημερομηνία έκδοσης, σσ. 14-16.

Η τέταρτη σειρά αφορά τις μεταπολιτευτικά δημοσιοποιημένες αναφορές στον αριθμό των μελών της ΕΔΑ. Αναλυτικά:

(1) Solaro, A., *Ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος*, ό.π., σ. 213.

(2) Βερναρδάκης, Χρ. – Μαυρής Γ., *Κόμματα και Κοινωνικές Συμμαχίες στην Προδικτατορική Ελλάδα*, ό.π., σσ. 100-101. Οι συγγραφείς παραθέτουν πίνακα της εξέλιξης του αριθμού των μελών της ΕΔΑ. Ωστόσο τα στοιχεία που παραθέτουν και οι αναφορές στις χρησιμοποιούμενες πηγές χρειάζονται συχνά επαλήθευση.

(3) Αναφέρεται από τον Δ. Παρτσαλίδη στην επιστολή του της 19.2.1965 στο ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ και από τον Κ. Κολιγιάννη στην εισήγησή του στην 8η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ το Φεβρουάριο του 1965, στο Δημητρίου, Π., *Η Διάσπαση του ΚΚΕ*, ό.π., σσ. 229, 253 αντίστοιχα.

(4) Νεφελούδης, Π., *Στις Πηγές της Κακοδαιμονίας*, ό.π., σ. 328.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Γεωγραφική κατανομή των μελών κατά περιοχές

<i>Γραφεία περιοχών</i>	<i>1959 Ενεργά μέλη</i>	<i>%</i>	<i>1959 Σύνολο μελών</i>	<i>%</i>	<i>1964**</i>	<i>%</i>	<i>1965</i>	<i>%</i>	<i>1966</i>
Ε.Π. Αθήνας	3.296*	45,6	3.296	24,0	13.466	25,4	20.335	24,1	19.785
Ε.Π. Πειραιά	180*	2,5	180	1,3	2.518	4,7	3.863	4,6	4.072
Ανατ. Στερεάς Ελλάδας	402	5,6	968	7,1	3.625	6,8	4.888	5,8	3.708
Θεσσαλίας	402	5,6	2.162	15,7	5.220	9,9	9.612	11,4	9.311
Κεντρικής & Δυτικής Μακεδονίας	1.146	15,9	3.061	22,2	12.053	22,8	20.573	24,3	;
Ανατολικής Μακεδονίας & Θράκης	147	2,0	937	6,8	2.091	3,9	4.552	5,6	4.115
Ηπείρου	378	5,2	598	4,3	2.498	4,7	3.787	4,5	;
Δυτικής Στερεάς & Δυτικής Πελοποννήσου	506	7,0	681	4,9	3.863	7,3	6.636	7,9	6.033
Πελοποννήσου	85	1,2	235	1,7	1.404	2,7	2.960	3,5	;
Νήσων Αιγαίου	195	2,7	415	3,0	4.227	8,0	4.150	4,9	3.789
Κρήτης	488	6,7	1.238	9,0	2.013	3,8	3.158	3,7	3.224
ΣΥΝΟΛΟ	7.225	100	13.771	100	52.978	100	84.484	100	;

* Η χρησιμοποίηση των δεδομένων της Αθήνας και του Πειραιά (αρχές 1960) στον πίνακα των ενεργών μελών της ΕΔΑ προτιμήθηκε για την ανάδειξη της αναλογίας που δημιουργούν οι οργανώσεις του κέντρου με την περιφέρεια.

** Λόγω έλλειψης αναλυτικών δεδομένων για 10 νομαρχιακά διαμερίσματα, ο υπολογισμός της κατά περιοχές κομματικής δύναμης της ΕΔΑ βασίζεται στα δεδομένα του Οργανωτικού Γραφείου, όπως καταγράφονται το Σεπτέμβριο του 1964.

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 3
Επιλεκτικός συγκριτικός πίνακας των μελών της ΕΔΑ
(1965-1966/67)

<i>Διαμερίσματα</i>	<i>1965</i>	<i>1966</i>	<i>1967</i> <i>(Μάρτιος)</i>
Αθήνας	20.335	19.785	19.137
Πειραιά	3.863	4.072	
Καβάλας	1.524	2.268	2.268
Ροδόπης	603	350	
Έβρου	1.827	976	
Δράμας	462	431	
Ξάνθης	106	90	
Κιλίκης	1.330	1.051	
Χαλκιδικής	711	1.223	
Πέλλας	1.300	1.985	
Ιωαννίνων	945	1.283	
Καρδίτσας	1.986	1.183	
Μαγνησίας	2.392	2.172	2.604
Αιτωλ/νίας	2.370	2.183	
Ηλείας	1.043	1.599	
Βοιωτίας	1.201	1.148	1.180
Φθιώτιδας	1.260	1.091	1.093
Αργολίδας	438	462	
Χίου	530	582	544
Σάμου	762	650	645
Ηρακλείου	1.527	1.398	
Δωδεκανήσων	296	244	
Ρεθύμνης	335	254	
ΣΥΝΟΛΟ	47.146	46.480	

Στον πίνακα παρουσιάζουμε συγκριτικά ως προς τα δεδομένα του 1965 τα στοιχεία που διαθέτουν οι Νομαρχιακές Επιτροπές της ΕΔΑ για την οργανωτική κατάσταση του κόμματος το 1966 και στις αρχές του 1967. Οι διαφοροποιήσεις του αριθμού των μελών αποτυπώνουν τη συνεχή ροή των κομματικών εγγραφών και αποχωρήσεων, χωρίς να ανατρέπουν τη δεδομένη δυναμική ένταξης κατά περιοχή.

Η γενική εικόνα σταθεροποίησης που αναδεικνύεται από τις αυξομειώσεις των αριθμών στις συγκεκριμένες περιοχές αποτυπώνει ευκρινώς την ελαφρά πτωχική τάση που εμφανίζει ο συνολικός αριθμός των μελών της ΕΔΑ το 1966 και το 1967. Πρόκειται για ελαφρά μείωση που σημειώνεται στις περισσότερες κομματικές οργανώσεις, επιβεβαιώνεται από το Οργανωτικό Γραφείο και καταγράφεται στα δεδομένα των Τοπικών Επιτροπών.

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 4

Πίνακας λόγων μελών/100 ψηφοφόρους και μελών/1.000 δημότες

Αθήνα Α' - Β'	Κιλίκης	Θεσπρωτίας	Αιτωλ/νίας	Ζακύνθου
13,10	11,60	—	16,43	21,82
20,13	12,32	2,13	9,18	21,18
Πειραιάς Α' - Β'	Πέλλας	Πρεβέζης	Αχαΐας	Λέσβου
6,15	17,14	17,05	8,30	9,13
9,15	9,40	7,74	4,50	14,88
Αττική	Ημαθίας	Τρικάλων	Ηλείας	Σάμου
13,60	17,65	14,07	18,09	10,60
7,72	16,20	11,34	4,60	11,34
Θεσ/νίκης Α'	Φλώρινας	Καρδίτσας	Μεσσηνίας	Χίου
8,10	14,64	18,35	13,66	13,04
13,87	4,60	11,62	4,60	6,90
Ν. Θεσ/νίκης	Καστοριάς	Λαρίσης	Λακωνίας	Κυκλάδων
14,10	6,70	13,20	10,85	4,73
16,00	1,06	15,22	3,03	0,84
Έβρου	Κοζάνης	Μαγνησίας	Αρκαδίας	Δωδ/σων
21,40	18,00	13,61	7,37	13,05
11,16	9,80	14,36	1,75	2,33
Ροδόπης	Γρεβενών	Εύβοιας	Αργολίδας	Χανίων
23,2		11,16	24,58	8,60
5,50		4,46	5,19	8,19
Ξάνθης	Πιερίας	Φθιώτιδας	Κορινθίας	Ρεθύμνης
3,70	29,16	22,31	20,04	12,54
1,15	19,86	7,37	4,75	3,90
Καβάλας	Χαλκιδικής	Βοιωτίας	Κερκύρας	Ηρακλείου
9,38	14,11	17,61	18,10	11,48
10,17	8,16	9,90	14,48	7,10
Δράμας	Ιωαννίνων	Φωκίδας	Λευκάδας	Λασηθίου
7,56	8,70	20,69	13,72	6,30
3,40	5,12	6,40	24,40	1,57
Σερρών	Άρτας	Ευρυτανίας	Κεφαλληνίας	ΕΘΝΙΚ. ΜΕΣ. ΟΡΟΣ
21,52	11,01	4,70	6,31	12,62/100
15,96	6,02	0,53	4,15	10,57/1000

Ο πίνακας των λόγων μελών προς ψηφοφόρους και μελών προς δημότες οργανώθηκε με βάση:

α) την κατανομή των μελών της ΕΔΑ ανά νομαρχιακό διαμέρισμα, σύμφωνα με τα δεδομένα του 1965 (Χάρτης 3)

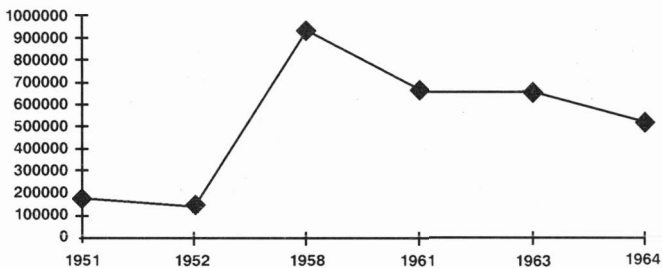
β) τον αριθμό των ψηφοφόρων της ΕΔΑ ανά νομαρχιακό διαμέρισμα, σύμφωνα με τα επίσημα εκλογικά αποτελέσματα του 1963·

γ) τον αριθμό των δημοτών ανά νομαρχιακό διαμέρισμα, όπως καταγράφεται στους πίνακες των εκλογικών αποτελεσμάτων του 1963. Πρέπει να διευκρινιστεί ότι στις συγκεκριμένες εκλογές δεν καταγράφεται ο αριθμός των εγγεγραμμένων στους εκλογικούς καταλόγους αλλά ο αριθμός των δημοτών όπως αναδιαμορφώθηκε το φθινόπωρο του 1963 με βάση την απογραφή του πληθυσμού του 1961.

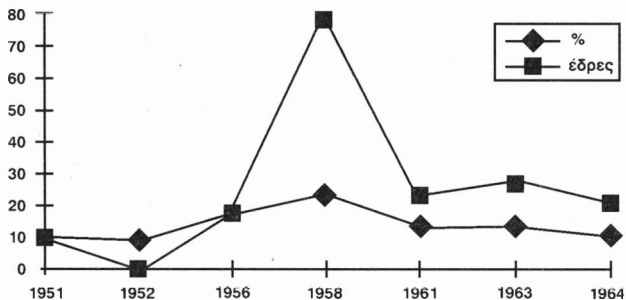
Τα δεδομένα των β) και γ) στο: *Τα Αποτελέσματα των Βουλευτικών Εκλογών της 3ης Νοεμβρίου 1963*, Βασίλειον της Ελλάδος, Υπουργείον Εσωτερικών, Αθήναι, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1964, σσ. 6 και 13.

Διάγραμμα 1
Η εξέλιξη του εκλογικού σώματος της ΕΔΑ (1950-1964).

1.1. Οι ψηφοφόροι

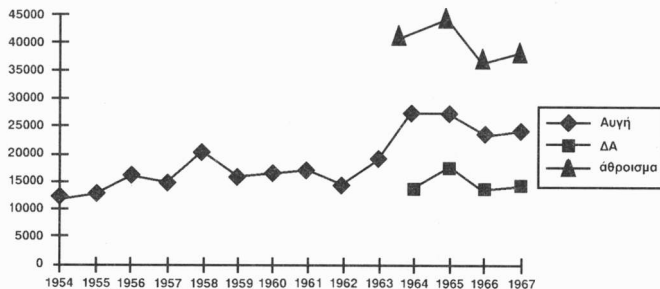

1.2 Εκλογικά ποσοστά και κοινοβουλευτική εκπροσώπηση

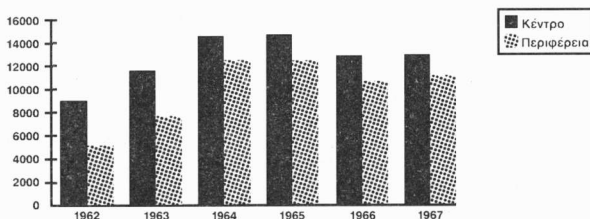

Πηγές: Νικολακόπουλος, Ηλ., *Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα*, εκδόσεις ΕΚΚΕ, Αθήνα, 1985.

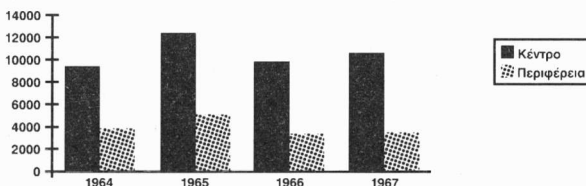
Διάγραμμα 2
Μέση ημερήσια κυκλοφορία του κομματικού Τύπου.
Αυγή και Δημοκρατική Αλλαγή

Διάγραμμα 2α
Αυγή: Μέση ημερήσια κυκλοφορία στον άξονα κέντρο – περιφέρεια.

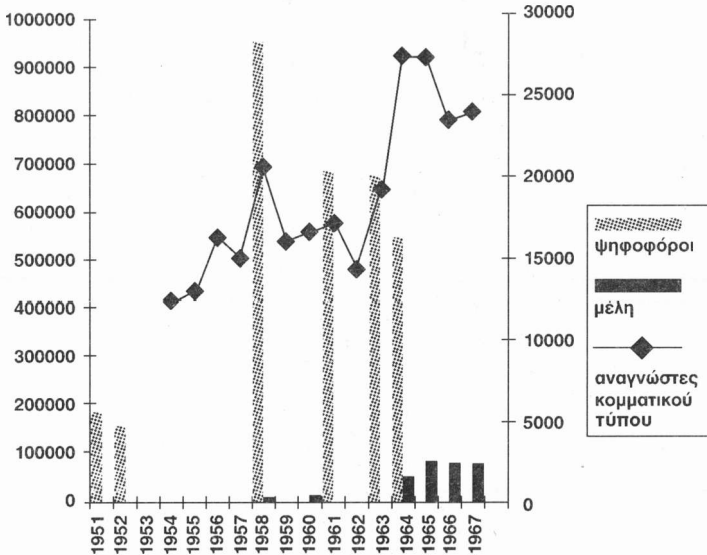
Διάγραμμα 2β
Δημοκρατική Αλλαγή: Μέση ημερήσια κυκλοφορία σε κέντρο – περιφέρεια

Πηγή: Ένωση Ιδιοκτητών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών (ΕΙΗΕΑ).

Διάγραμμα 3

Συρρατισμός και εξέλιξη κομματικού δυναμικού, κομματικών επιρροών και εκλογικού σώματος της ΕΔΑ

Πηγές: Αρχείο ΕΔΑ.

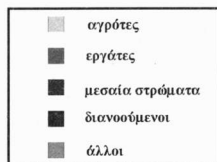
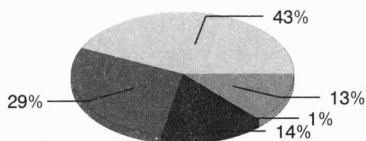
Ένωση Ιδιοκτητών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών (ΕΙΗΕΑ).

Νικολακόπουλος, Ηλ., *Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα*, εκδόσεις ΕΚΚΕ, Αθήνα, 1985.

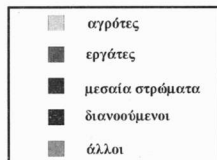
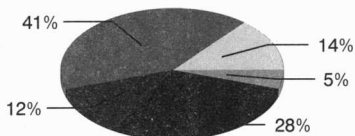
Διάγραμμα 4

Ε.Δ.Α.: Κοινωνική σύνθεση (1962-1965)

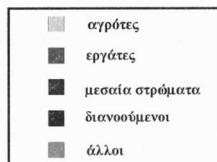
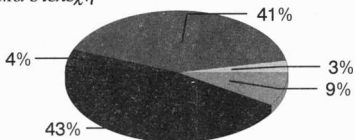
Μέλη

Μεσαία στελέχη

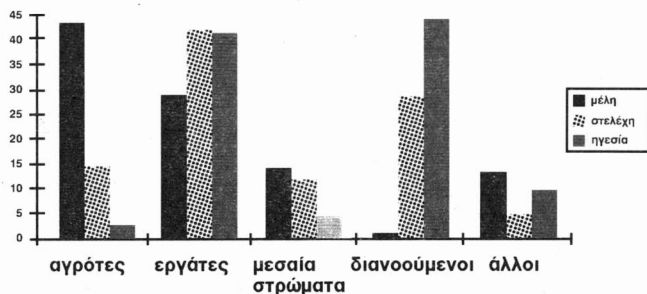
Ηγετικά στελέχη

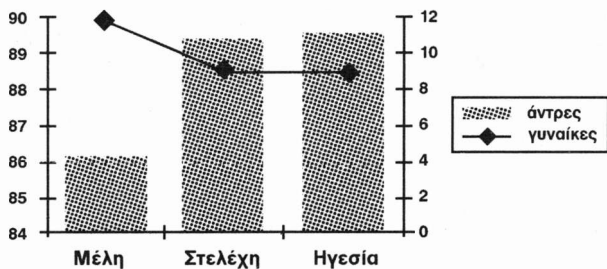
Διάγραμμα 5

Συσχετισμός της κοινωνικής σύνθεσης μελών, στελεχών, ηγεσίας

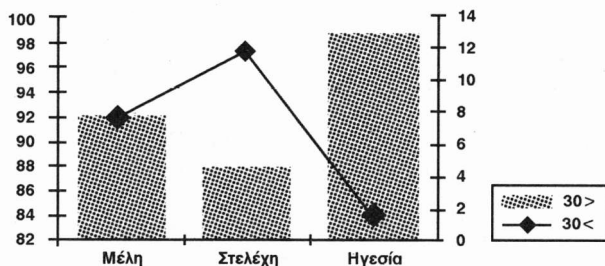
Διάγραμμα 6

Κατανομή κατά φύλο μελών, στελεχών, ηγεσίας

Διάγραμμα 7

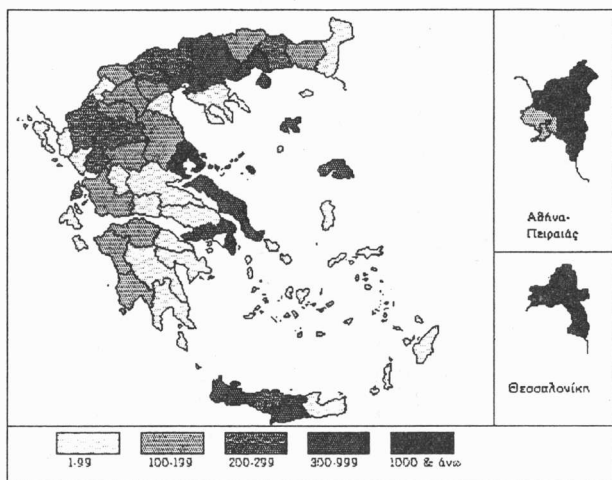
Κατανομή κατά ηλικία μελών, στελεχών, ηγεσίας

Χάρτης 1

Η γεωγραφική κατανομή της κομματικής δύναμης της ΕΔΑ (1959-1960)

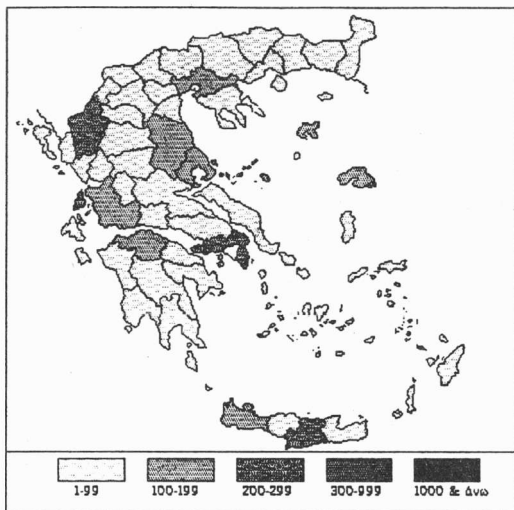
Ενεργά και αδρανή μέλη

Ε.Π. Αθήνας 3296	Κιλκίς 224	Θεσπρωτίας 7	Αιτωλ/νίας 113	Ζακύνθου 22
Ε.Π. Πειραιά 180	Πέλλας 218	Πρεβέζης 51	Αχαΐας 100	Λέσβου 300
Αττικής 318	Ημαθίας 124	Τρικάλων 266	Ηλείας 176	Σάμου 23
Ε.Π. Θεσ/νίκης 1.300	Φλώρινας 164;	Καρδίτσης 145	Μεσσηνίας 179	Χίου 84
Ν. Θεσ/νίκης 317	Καστοριάς 5	Λαρίσης 134	Λακωνίας 21	Κυκλάδων Κυκλάδων
Έβρου 76	Κοζάνης 105	Μαγνησίας 1.617;	Αρκαδίας 9	Δωδ/σων 8
Ροδόπης 175;	Γρεβενών 7	Εύβοιας 463	Αργολίδας 7	Χανίων 370
Εάνθης 221;	Πιερίας 28	Φθιώτιδας 78	Κορινθίας 19	Ρεθύμνης 260
Καβάλας 360	Χαλκιδικής 30	Βοιωτίας 99	Κερκύρας 80	Ηρακλείου 599
Δράμας 105	Ιωαννίνων 260	Φωκίδας 10	Λευκάδας 220	Λασηθίου 9
Σερρών 546	Άρτας 200	Ευρυτανίας 8	Κεφαλληνίας 42	

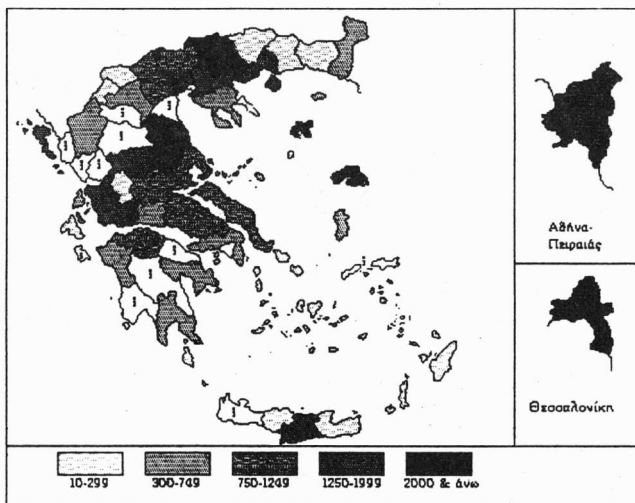
Χάρτης 1α

Κατανομή των ενεργώωμελών της ΕΔΑ στην περιφέρεια (1959-1960)

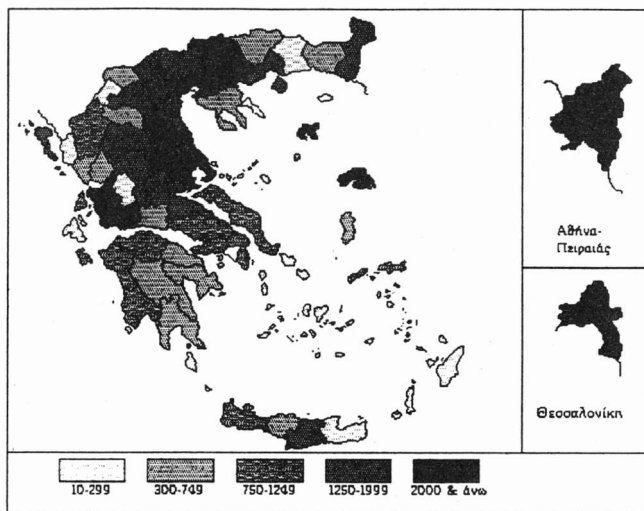
Ε.Π. Αθήνας	Κιλίκis	Θεσπρωτίας	Αιτωλ/νίας	Ζακύνθου
	24	7	113	22
Ε.Π. Πειραιά	Πέλλας	Πρεβέζης	Αχαΐας	Λέσβου
	18	51	100	150
Αττικής	Ημαθίας	Τρικάλων	Ηλείας	Σάμου
246	44	66	26	23
Ε.Π. Θεσ/νίκης	Φλώρινας	Καρδίτσας	Μεσσηνίας	Χίου
800	14	85	29	14
Ν. Θεσ/νίκης	Καστοριάς	Λαρίσης	Λακωνίας	Κυκλάδων
137	5	134	21	
Έβρου	Κοζάνης	Μαγνησίας	Αρκαδίας	Δωδ/σων
16	25	117	9	8
Ροδόπης	Γρεβενών	Εύβοιας	Αργολίδας	Χανίων
25		85	7	120
Ξάνθης	Πιερίας	Φθιώτιδας	Κορινθίας	Ρεθύμνης
21	23	28	19	60
Καβάλας	Χαλκιδικής	Βοιωτίας	Κερκύρας	Ηρακλείου
60	10	33	80	299
Δράμας	Ιωαννίνων	Φωκίδας	Λευκάδας	Λασηθίου
25	200	10	220	9
Σερρών	Άρτας	Ευρυτανίας	Κεφαλληνίας	
46	40	8	17	

Χάρτης 2
Γεωγραφική κατανομή της κομματικής δύναμης (1964)

Ε.Π. Αθήνας 12.207	Κιλίκis 925	Θεσπρωτίας	Αιτωλ/νίας 1.878	Ζακύνθου
Ε.Π. Πειραιά 2.518	Πέλλας 792	Πρεβέζης	Αχαΐας 972	Λέσβου 3.007
Αττικής 400	Ημαθίας 1.009	Τρικάλων	Ηλείας 415	Σάμου
Ε.Π. Θεσ/νίκης 2.538	Φλώρινας 224	Καρδίτσης 1.652	Μεσσηνίας	Χίου 304
Ν. Θεσ/νίκης 1.567	Καστοριάς 28	Λαρίσης 2.059	Λακωνίας 304	Κυκλάδων 109
Έβρου 470	Κοζάνης 346+	Μαγνησίας 1.033	Αρκαδίας	Δωδ/σων 240
Ροδόπης 295	Γρεβενών	Εύβοιας 751	Αργολίδας 417	Χανίων
Ξάνθης 106	Πιερίας	Φθιώτιδας 1.182	Κορινθίας	Ρεθύμνης 276
Καβάλας 1.311	Χαλκιδικής 351	Βοιωτίας 902	Κερκύρας 1.572	Ηρακλείου 1.409
Δράμας 213	Ιωαννίνων 735	Φωκίδας 317	Λευκάδας 600	Λασηθίου 45
Σερρών 3.047	Άρτας	Ευρυτανίας 20	Κεφαλληνίας 192	

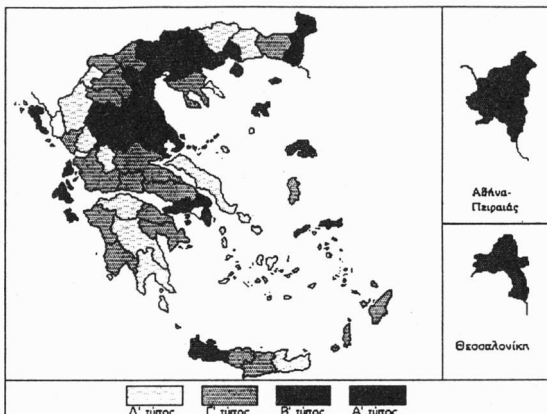
Χάρτης 3
Γεωγραφική κατανομή της κομματικής δύναμης (1965)

Ε.Π. Αθήνας 20.335	Κιλκίς 1.330	Θεσπρωτίας 120 (Οργ. Γρ.)	Αιτωλ/νίας 2.370	Ζακύνθου 918 (Οργ. Γρ.)
Ε.Π. Πειραιά 3.863	Πέλλας 1.300	Πρεβέζης 511 (Οργ. Γρ.)	Αχαΐας 1.158	Λέσβου 2.443+
Αττικής 1.160 (Οργ. Γρ.)	Ημαθίας 1.767	Τρικάλων 1.777	Ηλείας 1.043	Σάμου 762 (Οργ. Γρ.)
Ε.Π. Θεσ/νίκης 3.970	Φλώρινας 328 (Οργ. Γρ.)	Καρδίτσης 1.986	Μεσσηνίας 1.167 (Οργ. Γρ.)	Χίου 530
Ν. Θεσ/νίκης 2.919	Καστοριάς 50 (Οργ. Γρ.)	Λαρίσης 3.457	Λακωνίας 414 (Οργ. Γρ.)	Κυκλάδων 119 (Οργ. Γρ.)
Έβρου 1.827	Κοζάνης 1.449 (Οργ. Γρ.)	Μαγνησίας 2.392	Αρκαδίας 310 (Οργ. Γρ.)	Δωδ/σων 296 (Οργ. Γρ.)
Ροδόπης 603	Γρεβενών 619 (Οργ. Γρ.)	Εύβοιας 862	Αργολίδας 488	Χανίων 1.165 (Οργ. Γρ.)
Ξάνθης 106	Πεiriάς 1.981 (Οργ. Γρ.)	Φθιώτιδας 1.260	Κορινθίας 581 (Οργ. Γρ.)	Ρεθύμνης 335 (Οργ. Γρ.)
Καβάλας 1.524	Χαλκιδικής 711	Βοιωτίας 1.201 (Οργ. Γρ.)	Κερκύρας 1.680 (Οργ. Γρ.)	Ηρακλείου 1.527
Δράμας 462	Ιωαννίνων 945	Φωκίδας 405 (Οργ. Γρ.)	Λευκάδας 855 (Οργ. Γρ.)	Λασηθίου 131 (Οργ. Γρ.)
Σερρών 4.149	Άρτας 531 (Οργ. Γρ.)	Ευρυτανίας 30 (Οργ. Γρ.)	Κεφαλληνίας 262	

Χάρτης 4

Γεωγραφία της κομματικής συγκρότησης και μορφές ένταξης (1965)

Ο χάρτης σκιαγραφείται με βάση τους 4 τύπους κομματικής συγκρότησης της ΕΔΑ. Οι τύποι προσδιορίζονται από: α) την εκλογική εμβέλεια (άνω του εθνικού μέσου όρου = +), β) το λόγο μελών προς ψηφοφόρους (άνω του εθνικού μέσου όρου συγκέντρωσης = +) και γ) το λόγο μελών προς δημότες (άνω του εθνικού μέσου όρου = +).

Α' Τύπος = +++ και -++, Β' Τύπος = +-- και +--, Γ' Τύπος = --+, Δ' Τύπος = ---

Αθήνα Α' και Β'	Κυκλίκ	Θεσπρωτίας	Αιτωλ/νίας	Ζακύνθου
+++	+--	--	-+-	+++
Πειραιάς Α' και Β'	Πέλλας	Πρεβέζης	Αχαΐας	Λέσβου
+--	-+-	-+	---	+++
Αττική	Ημαθίας	Τρικάλων	Ηλείας	Σάμου
+++	+++	+++	-+-	+--
Θεσ/νίκη Α'	Φλώρινας	Καρδίτσης	Μεσσηνίας	Χίου
+++	+--	++	-+-	---
Ν. Θεσ/νίκης	Καστοριάς	Λαρίσης	Λακωνίας	Κυκλάδων
+++	---	+++	---	---
Έβρου	Κοζάνης	Μαγνησίας	Αρκαδίας	Δωδ/σων
-++	-+-	-++	---	-+-
Ροδόπης	Γρεβενών	Εύβοιας	Αργολίδας	Χανίων
-+-	---	---	-+	+++
Εάνθης	Πιερίας	Φθιώτιδας	Κορινθίας	Ρεθύμνης
---	-++	-+	-+-	-+-
Καβάλας	Χαλκιδικής	Βοιωτίας	Κερκύρας	Ηρακλείου
+--	-+-	-+	+++	-+-
Δράμας	Ιωαννίνων	Φωκίδας	Λευκάδας	Λασηθίου
---	---	-+	+++	---
Σερρών	Άρτας	Ευρυτανίας	Κεφαλληνίας	
-++	---	---	+--	